

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE'DE İÇ GÖÇÜN SOSYO-EKONOMİK
DİNAMİKLERİ: AĞRI İLİ ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Hayrettin ŞAHİN

Enstitü Anabilim Dalı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fatma FİDAN

ARALIK - 2015

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

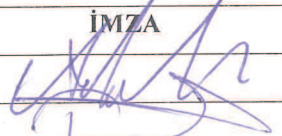
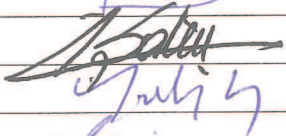
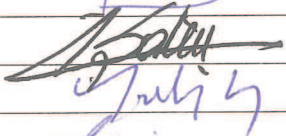
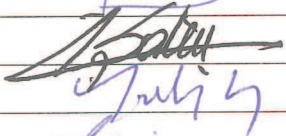
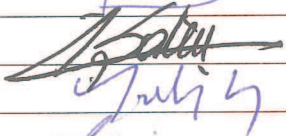
TÜRKİYE'DE İÇ GÖÇÜN SOSYO-EKONOMİK
DİNAMİKLERİ: AĞRI İLİ ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Hayrettin ŞAHİN

Enstitü Anabilim Dalı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

“Bu tez 24/Aralık/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Adem UŞUR	Basarılı	
Doç. Dr. Fatma FİDAN	Basarılı	
Doç. Dr. Levent ŞAHİN	Basarılı	
Doç. Dr. Muharrem ES	Basarılı	
Yrd. Doç. Dr. Serim ATILADEMİR	Basarılı	

BEYAN

Bu eserin tasarlanmasından sonuçlanıncaya kadar bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, diğer eserlerden alıntı yapılırken kurallara uyulduğunu, verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, herhangi bir kısmının başka üniversitede tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Hayretin ŞAHİN

24.12.2015

ÖNSÖZ

Göç olgusunun tarihsel süreçte farklı nedenlerle anlamı değişmiş olmakla birlikte; her dönem ele alınıp incelenebilir olma özelliği sabit kalmıştır. Üzerinde birçok araştırma yapılan ve halen yapılmaya devam eden göç olgusuna bu araştırmada itme çekme kuramı açısından yaklaşılması ve kurama hem yeni bir boyut ekleyerek hem de var olan boyutları kısmen genişleterek katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Hayretin ŞAHİN

24.12.2015

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	vi
ŞEKİL LİSTESİ	ix
ÖZET	x
SUMMARY	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: GÖÇÜN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVESİ	10
1.1. Göç Kavramı	11
1.2. Göç Türleri	11
1.2.1. Ülke Sınırı Açısına Göre Göçler	11
1.2.2. Karar Verme Açısına Göre Göçler	12
1.2.3. Niteliğe Göre Göçler	12
1.2.4. Akım Yönüne Göre Göçler	12
1.3. Göç Kuramları	12
1.3.1. Ekonomik Göç Kuramı	13
1.3.1.1. Fayda Maliyet Yaklaşımı	14
1.3.1.2. Seçkinlik Yaklaşımı	14
1.3.1.3. İtme-Çekme Yaklaşımı	14
1.3.2. Tarihsel- Yapısalcı (Merkez-Çevre) Kuram	17
1.3.3. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı	19
1.3.4. Göç Sistemleri Kuramı	20
1.3.5. Diğer Göç Kuramları	22
1.4. Göç Literatür Özetleri	22
BÖLÜM 2: TÜRKİYE’NİN DEMOGRAFİK YAPISI VE İÇ GÖÇ	36
2.1. Türkiye’de İçgöçün Tarihsel Süreci	36
2.2. Türkiye’nin Demografik Özellikleri ve Göçler	42
2.3. Türkiye’de Göçün İten-Çeken Etkenleri	47
2.3.1. Toprak Yetersizliği ve Makineleşme	50

2.3.2. Ekonomik Durum.....	55
2.3.3. İstihdam ve İşsizlik	59
2.3.4. Kamu Hizmetleri.....	64
2.3.4.1. Altyapı.....	66
2.3.4.2. Sağlık.....	67
2.3.4.3. Eğitim	71
2.3.5. Arızı Olaylar.....	73
2.4. Göçün İletici ve Tutucu Etkenleri	78
2.4.1. Ulaşım İmkânları.....	79
2.4.2. İletişim İmkânları	81
2.4.3. Göçün Maliyeti ve Tutunma İmkânları.....	82
BÖLÜM 3: AĞRI İLİ'NDE GÖÇÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ	85
3.1. Ağrı İli'nin Coğrafi Durumu.....	85
3.2. Ağrı İli'nin Tarihi, Demografik Özellikleri ve Göç.....	85
3.3. Ağrı'da Göçün İten-Çeken Etkenleri	98
3.3.1. Toprak Yetersizliği ve Makineleşme	100
3.3.2. Ekonomik Durum.....	105
3.3.3. İstihdam ve İşsizlik	113
3.3.4. Kamu Hizmetleri.....	116
3.3.4.1. Altyapı Hizmetleri.....	118
3.3.4.2. Sağlık Hizmetleri.....	121
3.3.4.3. Eğitim Hizmetleri.....	122
3.3.5. Arızı Olaylar.....	124
3.4. Göçün İletici ve Tutucu Etkenleri	126
3.4.1. Ulaşım İmkânları.....	127
3.4.2. İletişim İmkânları	129
3.4.3. Göçün Maliyeti ve Tutunma İmkânları.....	129
BÖLÜM 4: AĞRI İLİ'NDEN GÖÇ EDENLERE YÖNELİK SAHA	
ARAŞTIRMASI	133
4.1. Araştırmanın Tasarımı ve Yöntemi.....	133

4.1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	133
4.1.2. Araştırmanın Sınırlılıkları	134
4.1.3. Araştırmanın Örneklemi	134
4.1.4. Araştırma Ölçeğinin Geliştirilme Süreci.....	135
4.1.5. Araştırmadan Beklenen Yararlar.....	136
4.1.6. Araştırmanın Yöntemi ve Değişkenleri	136
4.1.7. Araştırmanın Hipotezleri.....	136
4.1.8. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı.....	137
4.2. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi.....	137
4.2.1. Demografik ve Sosyo-Ekonomik Değişkenler.....	137
4.2.1.1. Katılımcıların Cinsiyeti	138
4.2.1.3. Katılımcıların Medeni Durumu	140
4.2.1.4. Katılımcıların Eğitim Durumu	141
4.2.1.5. Katılımcıların Çocuk Sayıları.....	142
4.2.1.6. Katılımcıların Hanelerindeki Kişi Sayısı	143
4.2.1.7. Katılımcıların Gelir Durumu	145
4.2.1.8. Katılımcıların Göç Öncesi Meslekleri İle Göç Sonrası Meslekleri.....	150
4.2.2. Göçün İtici-Çekici Değişkenleri	153
4.2.3. Göçün İletici ve Tutucu Değişkenleri	161
4.2.3.1. İletici Etkenler	161
4.2.3.2. Tutucu Etkenler	165
4.2.4. Göçten Memnun Olma Durumu.....	169
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	172
KAYNAKÇA	185
EKLER.....	197
ÖZGEÇMİŞ.....	198

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AGTHİM	: Ağrı Gıda Tarım Hayvancılık İl Müdürlüğü
AİÖİ	: Ağrı İl Özel İdaresi
AKTM	: Ağrı Kültür ve Turizm Müdürlüğü
BSTB	: Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
ÇŞB	: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı
DHA	: Doğan Haber Ajansı
DHMİGM	: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü
DPB	: Devlet Personel Başkanlığı
DSİ	: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
EB	: Ekonomi Bakanlığı
EDAM	: Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HÜNEE	: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
İAV	: İktisadi Araştırmalar Vakfı
İİGM	: İller İdaresi Genel Müdürlüğü
İOM	: Uluslar Arası Göç Örgütü
İLO	: Uluslar Arası Çalışma Örgütü
KB	: Kalkınma Bakanlığı
KDRP	: Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi
KYGM	: Kara Yolları Genel Müdürlüğü
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MGM	: Meteoroloji Genel Müdürlüğü
MİGM	: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü
MTA	: Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü
SB	: Sağlık Bakanlığı
SEGE	: Sosyal Ekonomik Gelişme Endeksi
SERKA	: Serhat Kalkınma Ajansı
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

- SGP** :Satınalma Gücü Paritesi
TMMOB : Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOBB : Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSBD : Türk Sosyal Bilimler Derneği
TŞFAŞ :Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
YEN : Yerinden Edilmiş Nüfus
YUP : Yapısal Uyum Programı
YİBO : Yatılı İlköğretim Bölge Okulu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	:Bölgeler Arası Göç, 2014	39
Tablo 2	: 2007-2013 Yılları Arasında Net Göç Hızı Yüzdesine Göre İlk ve Son On İl (%).....	40
Tablo 3	: Göç Eden Nüfusun Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı (1975-2000).....	42
Tablo 4	: Genel Demografik Göstergeler	42
Tablo 5	: Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Türkiye’de İç Göç.....	44
Tablo 6	: Eğitim Düzeyine Göre Türkiye’de İç Göç (15+ Yaş Grubu)	46
Tablo 7	: Türkiye’nin 1927-2014 Yılları Arası Yerleşim Yerlerine Göre Nüfusu ...	52
Tablo 8	: Türkiye’de Yıllara Göre Traktör Sayıları (1991-2014)	53
Tablo 9	: Türkiye’de Yıllara Göre Biçerdöver Sayıları (2002-2014)	54
Tablo 10	: Kişi Başı Gayri Safi Katma Değer (GSKD) İBBS-Düzyey2, 2011.....	55
Tablo 11	: Kullanım Yerlerine Göre Elektrik Tüketimi, İBBS-Düzyey1, 2013	56
Tablo 12	: Kişi Başı İthalat-İhracat 2013 ve Bölgesel Araştırma ve Geliştirme Verileri İBBS-Düzyey1, 2012.....	57
Tablo 13	: Hayvansal ve Bitkisel Üretim Değerleri, İBBS-Düzyey1, 2014 (TL).....	57
Tablo 14	: Gelire Dayalı Görelî Yoksulluk Sınırlarına Göre Bölgesel Yoksul Sayıları ve Yoksulluk Oranı İBBS-Düzyey3, 2013	58
Tablo 15	: İşgücü Maliyeti Araştırması, İBBS-Düzyey1, 2012.....	61
Tablo 16	: 15+ Yaş Grubunun Eğitim Durumuna Göre İşgücüne Katılım, İstihdam ve İşsizlik Verileri (%), İBBS-Düzyey1, 2013	62
Tablo 17	: TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2013.....	65
Tablo 18	: Belediye İçme ve Kullanma Suyu İstatistikleri, İBBS-Düzyey1, 2012.....	66
Tablo 19	: Sağlık İstatistikleri, İBBS-Düzyey1, 2013	69
Tablo 20	: Eğitim Seviyesine Göre Okul, Şube, Öğretmen ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı, İBBS-Düzyey1, 2013	71
Tablo 21	: Yüksek Öğretim İstatistikleri İBBS-Düzyey1, 2013	72
Tablo 22	: Terör Nedeni İle Göç Edenlerin Göç Edenler İçerisindeki Oranı (%).....	74
Tablo 23	: Hava Meydanlarında İniş-Kalkış Yapan Uçak Sayısı ile Yük Taşıma İBBS-Düzyey1, 2013	80
Tablo 24	: Kara ve Demiryolları Yol Uzunlukları İBBS-Düzyey1, 2013.....	80

Tablo 25	: Bayezid Livasının (Sancak) Yıllara Göre Nüfusu	87
Tablo 26	: Bayezid Sancağının Savaş Esnasındaki Göç Durumu, 1919	87
Tablo 27	: 1881/82-1893 Osmanlı Devleti Genel Nüfus Sayımı	88
Tablo 28	: Bayazıt Sancağı 1906/7 Osmanlı Devleti Nüfus Sayımı	89
Tablo 29	: Bayazıt Sancağı 1914 Osmanlı Devleti Nüfus Sayımı	89
Tablo 30	: Yıllara Göre Ağrı İli'nin Nüfus ve Göç Verileri (1980-2014)	91
Tablo 31	: Ağrı İli Nüfusuna Kayıtlı Olanlara ve Ağrı İli'nde Yaşayanlara İlişkin Veriler.....	92
Tablo 32	: Ağrı İli'nde Göç Eden ve Göçle Gelenlerin Göç Etme Nedenleri, 1995-2000 (%).....	99
Tablo 33	: Ağrı İli'nin Yerleşim Yerin Göre 1965-2014 Yılları Arası Nüfusu	100
Tablo 34	: Ağrı İli Bitkisel Üretim İstatistikleri.....	101
Tablo 35	: 1991-2014 Yılları Arası Ağrı İli'nde Traktör Çeşitleri ve Sayıları	103
Tablo 36	: 1991-2014 Yılları Arası Ağrı İli'nde Biçerdöver Çeşitleri ve Sayıları...	103
Tablo 37	: 1991-2014 Yılları Arası Ağrı İli'nde Diğer Tarım Alet ve Makineleri Toplam Sayıları	104
Tablo 38	: İllerin Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla Bilgileri, 2001	106
Tablo 39	: Bölgesel Gayri Safi Katma Değer, 2011.....	106
Tablo 40	: EDAM, “Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi” Ağrı İli'nin Alt Endekslere İlişkin Durumu, 2009.....	108
Tablo 41	: 2013 İşgücü İstatistikleri (000)	113
Tablo 42	: İller Göre Bazı Sağlık Göstergeleri, Türkiye, 2012.....	121
Tablo 43	: Ağrı İli ve Türkiye Geneli 15 Yaş Üstü Kişilerin Eğitim Düzeyleri, 2013.....	123
Tablo 44	: Uygulanan Anketin Örneklemi	135
Tablo 45	: Katılımcıların Cinsiyeti.....	138
Tablo 46	: Katılımcıların Yaş Grupları	139
Tablo 47	: Katılımcıların Medeni Durumu.....	140
Tablo 48	: Katılımcıların Eğitim Durumu	141
Tablo 49	: Katılımcıların Çocuk Sayıları	142
Tablo 50	: Katılımcıların Hanelerindeki Kişi Sayısı	143
Tablo 51	: Katılımcıların Gelir Durumu.....	145

Tablo 52	: Katılımcıların Göç Ettikleri Yıllara Göre Dağılımı	146
Tablo 53	: Aylık Gelir İle Göç Etme Yılları İlişkisi Anova Testi.....	147
Tablo 54	: Katılımcıların Hangi Yerleşim Yerinden Göç Ettikleri.....	148
Tablo 55	: Katılımcıların Göç Öncesi Mesleki Dağılımı	150
Tablo 56	: Katılımcıların Göç sonrası Mesleki Dağılımı	151
Tablo 57	: Ekonomik Nedenler: Gelir Durumu ve İstihdam.....	153
Tablo 58	: Kamu Hizmetleri.....	156
Tablo 59	: Güvenlik Nedenleri	159
Tablo 60	: İletişim ve Ulaşım	161
Tablo 61	: Gidilecek Yer Hakkında Bilgi Edinme Biçimleri.....	162
Tablo 62	: Göç Kararında Etki Eden İletici Etkenleri	163
Tablo 63	: Barınma Meselesinin Çözümü.....	165
Tablo 64	: İş Bulma Meselesinin Çözümü	166
Tablo 65	: Yaşadığı Yerde Tutunma Biçimleri	167
Tablo 66	: Göçten Memnun Kalma Durumu.....	169
Tablo 67	: Göçten Memnun Kalmama Durumu.....	170

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1	: Ağrı İli Nüfusuna Kayıtlı Kişilerin İllere Göre Dağılımı, 2013.....	94
Şekil 2	: Ankete Katılan Göçmenlerin Cinsiyeti	138
Şekil 3	: Katılımcıların Yaş Grupları Yüzdesi.....	139
Şekil 4	: Katılımcıların Medeni Durumu	140
Şekil 5	: Katılımcıların Eğitim Durumu	142
Şekil 6	: Katılımcıların Çocuk Sayıları.....	143
Şekil 7	: Katılımcıların Hanelerindeki Kişi Sayısı	144
Şekil 8	: Katılımcıların Gelir Durumu	145
Şekil 9	: Katılımcıların Göç Ettikleri Yıllar Göre Dağılımı	146
Şekil 10	: Aylık Gelir İle Göç Etme Yılları İlişkisi.....	147
Şekil 11	: Katılımcıların Hangi Yerleşim Yerinden Göç Ettikleri	148
Şekil 12	: Aylık Gelir ile Göç Edilen Yerleşim Yeri İlişkisi.....	149
Şekil 13	: Katılımcıların Göç Öncesi Mesleki Dağılımı	150
Şekil 14	: Katılımcıların Göç Sonrası Mesleki Dağılımı.....	151
Şekil 15	: Göç Etme Kararında Aile Birleşimi ve Cinsiyet İlişkisi.....	165
Şekil 16	: Göç Süreci Şeması	173

Tezin Başlığı: Türkiye’de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Dinamikleri: Ağrı İli Örneği

Tezin Yazarı: Hayrettin ŞAHİN **Danışman:** Doç.Dr.Fatma FİDAN

Kabul Tarihi: 24 Aralık 2015 **Sayfa Sayısı:** xi (ön kısım) + 197 (tez) +1 (ek)

Anabilimdalı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Göçü, nüfusun kalıcı veya yarı kalıcı şekilde yer değiştirmesi olarak tanımlayan Lee, Ravenstein’in başlattığı göç araştırmalarına itme-çekme göç modeli oluşturarak katkı sunmuş ve bu eser itme-çekme kuramına dayanarak ve ağ ilişkileri kuramını modele dâhil ederek itme-çekme kuramına yeni bir boyut eklemiştir.

Bu eserde, Osmanlının mirası üzerine kurulu Anadolu topraklarında meydana gelen göçler, 1980 sonrasına yoğunlaşarak anlatılmıştır. Türkiye’de meydana gelen göçler bölgesel eşitsizlik üzerinden çalışılmıştır. Eşitsizliğin eksi yönlerini itici sebepler, artı yönlerini ise çekici sebepler oluşturmuştur. İletici ve tutucu etkenler ise artı ve eksi kutupların çekim esnasında karşılaştığı engelleri aşma boyutudur. İtici ve çekici nedenleri gelir durumu, istihdam, toprak yetersizliği, makineleşme ve kamu hizmetleri oluştururken, iletici ve tutucu nedenleri ulaşım, iletişim araçları ile akraba, yakın, hemşeri ve cemaatler oluşturmaktadır. Bunların her birinin göçleri etkileme durumu ortaya konulmuştur.

Kişi başı yurtiçi hâsılası, kişi başı katma değer verileri, sanayi, hizmet ve tarım sektöründeki üretim miktarları, sosyal güvenlik durumu, işsizlik, istihdam ve işgücüne katılım oranları, bağımlılık oranı, kamu hizmetlerindeki yetersizlikler ve güvenlik nedenleri bölgesel olarak farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklar göç verileri ile uyum göstermektedir. Yani olumsuz verilerin yüksek olduğu yerlerden olumlu verilerin yüksek olduğu yere göçler yaşanmaktadır. Diğer yandan kırdaki nüfusun artışıyla birlikte üretim yapılan toprağın azalması ve tarımdaki makineleşme ile birlikte kişilerin işsiz kalması kişileri köyden kente göçe yönlendirmiştir. Ağrı İli’nde Türkiye genelinden farklı olarak kırdan kente göçler henüz yaşanmış değildir. Çünkü Ağrı İli’nde nüfusun yaklaşık %46’sı köy ve beldelerde yaşamaktadır. Bu durum Ağrı İli’nde kırdan kente ileriki yıllarda göçün artarak devam edeceği anlamına gelebilir.

Kırdan kente göçlerde yatırım teşviklerinin ve kamu yardımlarının önemli olduğu ve göç etmeyi teşvik ettiği söylenebilir. Diğer yandan göçlerin yönlendirilmesinde yatırım teşvikleri aktif sosyal politika aracı olarak kullanıldığı da tespit edilmiştir.

Uygulama sonucunda göç edenlerin genelinin göç etmekten memnun kaldığı, geriye dönmeyi düşünmedikleri tespit edilmiştir. Göç edenlerde işsizliğin azaldığı, mesleki çeşitliliğin arttığı, işçileşmenin arttığı, ekonomik koşulların göç etme nedenin başında yer aldığı, ikinci sırada ise sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerinin göçte önemli rol oynadığı, Ağrı İli’nde güvenlik (terör) nedeni ile göç edenlerin sayılarının az olduğu, akraba ve yakınların göç sırasında önemli bir işlevinin olduğu, göç edenlerin vasıf yönünden düşük oldukları, göç eden kişiye iş bulması ve kalacak yer sağlamasında akraba ve hemşerilerinin yardımcı olduğu, göçte mesafenin çok önemli olmadığı, köyden göç edenlerle şehirden göç edenlerin gelirleri farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ağrı İl’inde İçgöç, Türkiye’de İçgöç, İtme-Çekme Kuramı, Ağ İlişkileri Kuramı, Bölgesel Eşitsizlikler

Title of the Thesis: The Socio-Ekonomik Dynamics of Internal Migration in Turkey: Agri Provincial Instance	
Author: Hayrettin ŞAHİN	Supervisor: Assoc. Prof. Fatma FİDAN
Date: December 24 rd , 2015	Nu. of pages: xi (pre text) +197 (main body) +1 (app)
Department: Labour Economics and Industrial Relations	
<p>Defining migration as the movement of population whether permanent or semi-permanent, Lee has contributed with constructing push and pull migration model to migration researches that Ravenstein started and this study that is based on push and pull theory and including the network relation theory to the model, it added a new dimension to the push and pull theory.</p> <p>In this study, the migration especially after 1980 in the Anatolian lands that were the inheritance of Ottoman Empire was emphasized on. The migration in Turkey was studied under the local inequalities. The negative sides of the inequalities are the push reasons; the positive sides are the pull reasons. Transmitter and holder factors are the dimensions of overcoming the obstacles that are faced during the gravity of plus and minus poles. The reasons for the push are income, employment, lack of land, machinery and utilities; the reasons for the transmitter and holder factors are transportation, media, family, relatives, fellow countrymen and communities. The case of each one's effecting the migration is stated.</p> <p>Gross domestic product per capita, value added data per capita, industry, production quantities of services and agricultural sector, social security, unemployment, employment and labor force participation rates, dependency ratio, inefficiencies in public services and safety reasons are of regional differences. These differences are suitable with the migration data. In other words, there are migrations from the places that negative data are abounding to the places that the positive data are abounding. On the other hand, with the growth of the rural population, reduction of land under production and with mechanization in agriculture, people' being unemployed has led rural people to move cities. In Agri province, unlike the rest of Turkey, rural to urban migration has not happened yet. Because, approximately the 46% of the population live in villages and in counties. This case may mean that the migration from rural to urban is going to continue in future increasingly. In the migrations from rural to urban, it can be said that the investment incentives and public aid are important and encourage the migration. On the other hand, it was determined that in directing migrations, the investment incentives are used as a tool for active social policy.</p> <p>Result of the implementation, it was determined that the migrants, in general, are pleased with the migration and they do not want to turn back. It is stated in this study that the unemployment of migrants has decreased, the professional diversity has increased, being a worker has increased so the economic conditions are seen as the primary reason for migration. The secondary reasons for the migration such public services as health and education have important roles in migration. Moreover, the number of the migrants who migrates because of the security (terrorism) reasons is quite low. The close relatives have important roles during the migrations, the qualifications of the migrants are relatively low, the relatives and countrymen are very helpful in finding job and housing, the distance is not important in migrations, the incomes of the migrants that migrate from villages and cities are diversified.</p>	
Keywords: Internal Migration in Agri Province, Internal Migration in Turkey, Push-Pull Theory, Net-Work Theory, Regional Difference	

GİRİŞ

Tarih boyunca göç, kişilere ve ailelerine hayat şartlarını/yaşam koşullarını iyileştirme fırsatı sunmaktadır. Genellikle ekonomik ve sosyal refahın yüksek olduğu bölgelere göç edilmektedir.

Sanayileşme ve nüfus artışı nedeniyle ortaya çıkan büyük göçler tüm devletleri az ya da çok etkilemektedir. Hükümetler iç ve dış göçü gidermeye yönelik çeşitli hukuki kurallar koymakta ve içerideki dengesizliği gidermek için ise geri kalmış bölgelere teşvikler ve kamu yatırımları uygulamaktadır. Ancak bu teşvik ve kurallar daha çok şehirden şehre göç oranlarını düşürürken; kırdan şehre göçleri adeta teşvik etmektedir.

2013 Dünya Bankası verilerine göre dünyada yaklaşık 247.247.795 kişi göçmen durumundadır. 2010 yılı verilerine göre göçmenlerin içerisinde kadınların oranı %48.4; göç edenlerin dünya nüfusuna oranı ise %3,2'dir. Göçmenler içindeki mülteci sayısı 16 milyon 300 bin ve mültecilerin toplam göçmenlere oranı ise %7,6'dır. Halen kargaşa ve kaos ortamının hüküm sürdüğü Ortadoğu ve Afrika kıtasından yapılan legal ve illegal göçler de göz önüne alındığında bu oranların daha da artış göstereceği söylenebilir.

2013-2014 döneminde 2.681.275 kişi Türkiye içerisinde göç etmiştir. Türkiye'de iç göçte bazı yıllarda azalma olsa da sürekli artış göstermektedir. Diğer yandan 2000 yılı verilerine göre Türkiye'ye yurt dışından 234.111 kişi göç etmiştir. Bunların 103.349 kişisi kadın olup 130.762'si erkeklerden oluşmaktadır. 1960'tan 2008 yılına kadar Türkiye'den yurt dışına göç edenlerin sayısının ise yaklaşık 4,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir.

Türkiye'de iç göçler kırdan kıra, kentten kıra, kentten kente, kırdan kente şeklinde seyretmektedir. 2000-2014 yılları arasındaki TÜİK verilerine göre kentten kente göç oranı diğer göç çeşitlerine göre daha fazladır. Kırdan kente göç temasına yönelik çalışmalar daha fazla olmasına rağmen kentten kente göç hareketi nicel olarak daha fazladır. Bu fazlalık kademeli göç olgusuyla açıklanabilir. Kırdan göç çoğunlukla önce yakın şehirlere ya da diğer herhangi bir şehre sonra başka şehirlere doğrudur. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun %25'i şehirlerde %75'i köylerde yaşarken bu oran

2013 yılında tersine dönmüş ve 2012 yılında çıkan 6360 sayılı yasayla¹ şehirde yaşayanların oranı yaklaşık %91'eyükselmiştir.

TRA2 Bölgesi sürekli kırdan kente ve ketten kente göç veren bir Bölge'dir ve bu Bölge'de bulunan Ağrı İli ise Bölge'deki illerden daha fazla net göç sayısına sahiptir. 1965 yılında Ağrı İli'nin nüfusu 246.961 iken Türkiye'nin nüfusu 31.391.421'dir. 1965 yılında Ağrı İli Türkiye nüfusunun %0,78 ini oluştururken 2000 yılında %0,77'sini oluşturmuştur. 2013 yılında ise Ağrı İli'nde doğum oranları Türkiye genelinden yüksek olmasına rağmen bu oran %0,70'e gerilemiştir. Diğer yandan 2011 yılına kadar artarak devam eden Ağrı İli nüfusu 2012 yılından sonra giderek gerilmeye başlamıştır. 2012 yılı nüfusu 2011 yılından, 2013 yılı nüfusu 2012 yılından ve 2014 yılı nüfusu 2013 yılından daha düşük çıkmıştır.

Tüm Doğu illerinde olduğu gibi, Ağrı İli'nden göç edenler de sanayinin gerektirdiği beceriden yoksun, düşük vasıflı ve işgücü piyasasından habersizdirler. Tarım sektöründen çıkıp genelde hizmet sektöründe yer edinebilmektedirler. Gittikleri yerlerde, genelde ağ ilişkilerini kullanarak özellikle inşaat işçiliği, otel-restoran çalışanı ve kısmen de ücretli tarım işçiliği yapmaktadırlar.

Çalışmanın Önemi

İçgöç hareketi Türkiye'nin önemli sorunlarından biridir. Türkiye'de kişilerin ekonomik durumu ve kamu hizmetlerinden yararlanma bakımından bölgesel eşitsizlikler söz konusu iken diğer yandan nüfus belirli kentlerde yoğunlaşmakta ve nüfus dağılımı eşitsiz şekilde görülmektedir. Bu durum altyapı yetersizliğine ve sosyo-ekonomik sorunlara neden olmaktadır.

¹MADDE -1:

1- Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Ordu, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinde, sınırları il mülki sınırları olmak üzere aynı adla büyükşehir belediyesi kurulmuş ve bu illerin il belediyeleri büyükşehir belediyesine dönüştürülmüştür.

2- Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Konya, Mersin, Sakarya ve Samsun büyükşehir belediyelerinin sınırları il mülki sınırlarıdır.

3- Birinci ve ikinci fıkrada sayılan illere bağlı ilçelerin mülki sınırları içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmış, köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı oldukları ilçenin belediyesine katılmıştır.

4- İstanbul ve Kocaeli il mülki sınırları içerisinde bulunan köylerin tüzel kişiliği kaldırılarak bağlı oldukları ilçe belediyesine mahalle olarak katılmıştır.

5- Birinci, ikinci ve dördüncü fıkrada sayılan illerdeki il özel idarelerinin tüzel kişiliği kaldırılmıştır.

6- Birinci ve ikinci fıkrada sayılan illerin bucakları ve bucak teşkilatları kaldırılmıştır.

Sanayi toplumunun oluşması ile birlikte, kırsal alanlardan kentsel alanlara göç hız kazanmıştır. Bu dönemde kırdan kente büyük göç dalgaları yaşanmıştır. Göç, bu süreç göz önünde tutulduğunda gelenekten moderniteye yönelen bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Devletler ise bu süreçte, göç politikalarıyla göçü kontrol etme ve yönlendirme çabasına girmişlerdir.

Türkiye’de göçler, 1950’li yıllarda az gelişmiş illerden çok gelişmiş illere doğrudur. Bu süreç 1960’lı yıllarda yurt dışına açılarak devam etmiştir. 1950’li yıllardaki kalkınma ile kırsal ve kentsel değişim ve gelişim, kırsal iticiliğini kentin çekiciliğini hızlandırmış ve bunun sonucunda nüfus hareketleri oldukça artmıştır.

Bölgeler arasındaki farklılıklar göçlerin yönlendirilmesinde etkindir. Gelişmiş bölgelere sürekli olarak geri kalmış bölgelerden göçler olmaktadır. Metropol şehirlerin göçler açısından doyuma ulaşması ile çevre kentlere göçler yoğunlaşmıştır. İstanbul’un yanında Kocaeli, Bursa’nın yanında Yalova, İzmir’in yanında Manisa bu durum için örnek verilebilir.

Terör olaylarından dolayı 1985-2013 yılları arasında birçok kişi yerini terk etmiştir. Bu yıllar arasında kırsal iticiliğine terör olaylarından kaynaklı güvenlik sorunu da eklenmiştir. Özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde bu tür göçler önemli yer tutmaktadır.

Göç olgusu, hem göç edenler, hem de göç edilen yer (kent) açısından birtakım değişimlere ve sorunlara yol açmaktadır. Kente göç eden birey ve gruplar açısından bakıldığında, onlar için göç ve kentleşme bir yönüyle kente, kentsel koşullara ve kent kültürüne uyum sürecini gerekli kılmaktadır. Göçmenlerin çalışma yaşamına katılabilmesi uyum sürecindeki en önemli konudur. Yaşam biçimlerinin yanı sıra meslek ve iş hayatlarında da kapsamlı bir dönüşüm içine girmektedirler.

Kırsal göç edenler göç ettikten sonra daha büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlar; barınma, iş bulma, eğitim ve uzmanlaşma gibi kente uyum sorunlarıdır. Göçmenler bu sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sorunları çoğunlukla kendi başlarına halletme yoluna gitmişlerdir. Kentte gecekonduların oluşturulması, akrabalık bağlarının kuvvetlendirilmesi ve hemşeri derneklerinin kurulması bu sorunlara kendi buldukları çözüm yollarından bazılarıdır.

Kırdan kente göçlerin devlet tarafından da teşvik edildiği söylenebilir. Nitekim büyük yatırımların şehir merkezlerine yapılması ve gelişmiş ülkelerdeki kırsal nüfusun kentsel nüfusu göre az olması bunu göstermektedir. Kırdan kente göç doğal bir süreç olarak görülse de değişik kuramlar bunun bilinçli olarak yapıldığı üzerinde durmaktadır. Bu kuramlar içerisinde merkez-çevre kuramı en bariz olanıdır. Bu kurama göre şehirlerde çalıştırılmak veya yedek işgücü bulundurmak üzere insanlar göç ettirilmektedir. Bu durum kapitalizmin sömürgecilik anlayışının bir sonucu olarak görülebilir.

Göç literatürü incelenirken en çok “göç-kent” meselesi üzerine durulduğu görülmüştür. Göç kuramları çerçevesinde göçü inceleyen sınırlı sayıda eser bulunmaktadır, spesifik olarak güç kuramlarından itme-çekme kuramı çerçevesinde yazılan eserlerin Türkiye’de az olduğu görülmüştür. Ağrı İli’nden yapılan göçler örnek alınarak, itme-çekme kuramı boyutu ile inceleyen hiçbir eser bulunamamıştır. Ağrı İli’nin diğer illere nispeten gelişmemişliğinden yola çıkarak Türkiye’deki bölgesel eşitsizlikler çerçevesinde göçlerin incelendiği bu çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

Bu çalışma, göç edenlerin niteliklerinin, miktarının ve hangi yörelere hangi nedenlerle göç ettiklerinin bilinmesine, değişimin ortaya çıkarılmasına ve nüfus hareketlerinin kontrol edilip yönlendirilebilmesine yönelik kamu politikalarının geliştirilmesine yardımcı olabilir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’nin demografik yapısını, içgöçlerin sebeplerini, sürecini, içgöçlerin akım yerlerini göstermek, çalışanların tarım sektöründen hizmet ve sanayi sektörüne geçişini irdelemek, gelir durumunun göçle ilişkisini bulmaya çalışmak ve bölgesel eşitsizliklerin göçe sebeplerini ortaya koymaktır. Aynı zamanda, özelde Ağrı İli’nin demografik yapısını, Ağrı İli’nden göç edenlerin göç süreçlerini, göç nedenlerini, göç kararını nasıl verdiklerini, göç ederken hangi araçları kullandıklarını, göç ettikleri yerde hangi araçlar ile tutduklarını araştırmaktır. Bu araştırmanın ayrıca Ağrı İli’nde yatırım teşviklerinin hangi sektörlerde daha verimli olacağını, göç edenlerin göç nedenlerinin belirlenerek göçü azaltmak için hangi sosyal politika araçlarının geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaya yardımcı olacağı beklenmektedir.

Çalışmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamını Ağrı'dan göç edenler oluşturmaktadır. Araştırmanın dayandığı “itici çekici faktörler kuramını” oluşturan Lee (1996) göç olgusuna nüfusun kalıcı veya yarı kalıcı olarak yer değiştirmesi biçiminde yaklaşmaktadır. Bu tanıma dayanarak Ağrı İli'nden diğer illere göç eden kişiler ele alınmıştır.

Lee tarafından geliştirilen itme-çekme kuramı bu araştırmaya uyarlanmış ve tutunma boyutu eklenmiştir. Yaşanılmış yerle (kaynak bölge) ilgili faktörler, gidilen yerle (hedef bölge) ilgili faktörler, göç etmeye karşı engeller ve iletici ve bireysel faktörlerin ortaya konulduğu bu dört faktörlü kuram ile eklediğimiz ağ ilişkilerinde kullanılan tutunma faktörleri çerçevesinde hipotezler denenmiş, anket soruları hazırlanmış ve sonuç analizleri yapılmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde, uluslararası göç ve Türkiye'nin iç-dış göçleri genel görünümü ile anlatılmış ve Ağrı İli'nden Türkiye'nin diğer bölgelerine ne tür göçler olduğu genel bir bakış açısıyla ortaya konulmuştur. Diğer yandan araştırmanın amacı, yöntemi, hipotezleri, kapsamı, örnekleme, kısıtları, araştırma ölçeğinin geliştirilme aşaması ve araştırma sürecinin nasıl gerçekleştirildiği aktarılmıştır.

Birinci bölümde çalışmanın ana teması olan göç kavramı açıklanmaya çalışılmış ve göç ile ilgili kuramsal çerçeve belirlenmiş, göç türleri ve göç teorileri açıklanmıştır. Araştırmamız açısından önemli görülen göç eserlerinin literatür özetleri verilmiştir.

İkinci bölümde; Türkiye'deki iç göç istatistiksel veriler yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler dâhilinde Türkiye'deki bölgesel eşitsizlikler ortaya konulmuş ve göçün itme-çekme ve iletici-tutucu boyutları formüle edilmiştir.

Üçüncü bölümde; Ağrı İli'nden diğer bölgelere gerçekleşen göçün, itici ve çekici nedenleri açıklanmış, iletici ve tutucu boyutları ele alınmıştır. Ağrı İli'nden hangi bölgelere yoğun göçlerin yaşandığı, İl'in hangi bölgelerden göç aldığı, İl'den göç etme sebeplerinin neler olduğu ve göçün devlet tarafından teşvik edilip edilmediği araştırılmıştır.

Saha araştırması bölümünde ise, anket yöntemi kullanarak yapılan araştırmanın sonuçları üzerine değerlendirmeler yapılmış ve bulgular kuram çerçevesinde yorumlanmıştır.

Çalışmanın Evreni ve Örnekleme

Çalışmanın evrenini Ağrı İli nüfusuna kayıtlı olup Ağrı İli dışındaki illerde yaşayan göçmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın temel verilerini ise Ağrı İli nüfusuna kayıtlı kişilerin en çok bulunduğu büyük şehirlerdeki (İstanbul, İzmir, Kocaeli, Bursa ve Ankara) göçmenlerden elde edilen veriler oluşturmaktadır. Bütün illerdeki Ağrılılara ulaşılmanın zorluğu ve yüksek maliyeti göz önüne alınarak Ağrılıların en çok göç ettiği illerde araştırma yapılmaya karar verilmiştir. Bu şehirlerde yaşayan Ağrı İli nüfusuna kayıtlı kişilerin sayıları TÜİK-ADNKS'den alınmış, güvenilirlik analizi yapılmış, anketin uygulanmasında yüzde hesabı kullanılarak dağıtım gerçekleştirilmiş ve ankette tesadüfi örneklem tekniği kullanılmıştır. Ankete katılacak kişilere öncelikle Ağrılı hemşeri dernek başkanları aracılık yapmış, daha sonra akrabalık ağı vasıtasıyla ulaşılmıştır.

Ağrı İli'nden göç eden kişilerle yapılan anket çalışmalarından elde edilen birincil (orijinal) veriler araştırmanın ana materyalini oluşturmaktadır. Diğer taraftan bilgi almak için dernek başkanları, nüfus müdürlüğü çalışanları, belediye çalışanları, mahallenin öncesini ve sonrasını iyi bilen mahalle esnafı, mahalle muhtarları vb. kişilerle görüşme yapılmış ve gözleme yer verilmiştir. Ayrıca, konumuzla ilgili TÜİK, TRA-2 Bölgesi Kalkınma Ajansı (SERKA), İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Ağrı Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, Ağrı Valiliği ve Ağrı Belediyesi'nden bilgi temin edilmiştir.

Çalışmanın Süreci

Doktora ders sürecinde tez konusu seçmek için ön hazırlık olarak birkaç konu alınmış bu konular içersinden göç konusu Kasım-2011 tarihinde seçilmiştir. Konu ile ilgili iki ayrı ödev hazırlanmış ve sunumu Kasım ve Aralık-2011 tarihinde yapılmıştır. Araştırmacı tarafından "Küreselleşen Dünyada Göçler" üzerine Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde konferans Aralık 2012 tarihinde verilmiştir. Göç ile alakalı "göç ve yaşlılık" ve "göç ve teşvik" konulu makaleler değişik akademik dergilerde yayınlanmıştır. Araştırmacı daha önce almış olduğu araştırma yöntemleri dersine

takviye olarak araştırmada uygulanan anket tekniğini ve anketin yorumlanmasında kullanılan SPSS programını öğrenmek için araştırma yöntemleri ve SPSS kursuna 2013 yılı Haziran ayında katılmıştır.

1970 yılında Bulgaristan'dan Bursa-Yenişehir'e göç eden Mehmet Bey (görüşme tarihi: 2015 yılı Nisan ayı), 1950'li yıllarda Bosna-Hersek'ten Sakarya'ya göç eden İsmail Bey (2013 yılı Nisan ayı), 1980'li yıllarda Ağrı'dan Bursa'ya göç eden Oral Bey (2014 yılı Eylül ayı), 1980'li yıllarda Fransa'ya göç eden Bahattin Bey (2013 yılı Temmuz ayı) ve 1970'li yıllarda Hollanda'ya göç eden Şeref Bey (2014 yılı Ağustos ayı) ile göçün nedenleri sonuçları üzerine uzun uzun sohbetler yapılmıştır.

Göç literatürü incelenmiş göç kuramları içerisinde itme-çekme kuramının Ağrı İli için en uygun olabileceği kanaatine varılmıştır. Bu kuram çerçevesinde ölçek oluşturulmuş ve ölçeğin boyutları iten, çeken, ileten ve tutan olmak üzere dört boyutta ele alınmıştır.

Göç ile alakalı bilgileri toplamak için Ağrı İli'nin ilçeleri ve köyleri ziyaret edilmiş ve ilçelerden bazı kişilerle göç üzerine uzun konuşmalar yapılmıştır. (Yığınitepe'den Cengiz Bey (2013 yılı Mayıs ayı), Anakaya Köyü Muhtarı (2012 yılı Kasım ayı), Merkez Abide Mahallesi Muhtarı (2014 Mayıs ayı), Taşlıçay'dan Numan Bey (2013 yılı Ocak ayı), Tutak'tan Mahmut ve Dinçer Bey (2013 yılı Ocak ayı), Doğubayazıt'tan Emin Bey (2013 yılı Temmuz ayı), Patnos'tan Yiğit Bey (2013 yılı Eylül ayı).Ağrı İli'ndeki zorunlu göçleri araştırmak için STK temsilcileri (2014 yılı Ekim ayı) ile görüşülmüştür.

Ağrılıların göç ettiği yerlerde (İstanbul, Ankara, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Erzurum ve Iğdır) Ağrılılar ziyaret edilmiş ve göçlerin sebepleri araştırılmıştır. Göç konusunu çalışmış akademisyenlerle müzakereler yapılmıştır.Ağrı'dan göç etmeyi düşünen memur, çiftçi, işçi ve esnafla göçün nedenlerine yönelik sohbetler yapılmış ve her meslek grubunun göç etme nedenlerinin farklı olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın uygulama kısmını gerçekleştirebilmek için İstanbul, Kocaeli, İzmir, Bursa ve Ankara'da Ağrılılar derneği başkanlarının telefon numaraları ve adresleri 2013-2014 yılları arasında tespit edilmiş ve bu dernekler vasıtası ile anketler yapılabilmıştır. Bu esnada yaklaşık 25 dernek başkanına ulaşılmıştır. Araştırma anketlerinin çoğunluğu

araştırmacı tarafından yüz yüze yapılarak doldurulmuş geri kalan kısmı ise zaman yetersizliğinden dolayı bir araştırma şirketine yaptırılmıştır.

Çalışmanın Kısıtları

Evreni oluşturan Ağrı İli'nden göç edenlere ulaşabilmenin zorluğu ve maliyeti dolayısı ile Ağrılıların en çok göç ettiği ve derneklerinin bulunduğu iller tercih edilmiştir. Bu illerde (İstanbul, İzmir, Kocaeli, Bursa ve Ankara) Ağrı İli nüfusuna kayıtlı kişilere dernekler vasıtası ile ulaşılmış ve daha sonra derneklerdeki kişilerin akraba ve yakınları ile görüşülmüş ve yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır.

Göç ile ilgili güncel veriler TÜİK-ADNKS'de ve geçmişe yönelik veriler ise DPT'de bulunmaktadır. Ancak geçmişe ait veri çeşitliliği ve veri aralıkları sınırlılık göstermektedir. TÜİK-ADNKS verilerinde ise il içi göçlere yönelik bir çalışma bulunmamaktadır. Kademeli göçlerin tespit edilmesinde ve sosyal politika oluşturmada bu tür bilgilerin önemli olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Araştırma yöntemlerine göre bu çalışmamız hem betimsel hem de analitiktir. Göçlerin durumunu ortaya koyması bakımından betimsel olarak nitelendirilebilirken; göçün iten, çeken, engelleyen ve ileten etkenleri ayrı ayrı göz önüne alındığında neden - sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilebilir. Bu yönüyle analitik bir araştırma denilebilir.

Tezin birinci bölümünde göç teorileri aktarılmış teorik altyapı kurulmuş, literatür özetlenmiştir. İkinci ve üçüncü bölümünde literatürden aktarmalar yapılmış, gözlem ve TÜİK verileri dahilinde pozitif ve yorumsamacı yöntemler kullanılmıştır. Tezin uygulama bölümünde anket tekniği kullanılmış ve pozitif yöntem içerisinde değerlendirilmiştir.

Araştırma Verilerinin Analizi

Tesadüfi örneklem ile yüz yüze anket yöntemi kullanılarak elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Ankette beşli likert ölçeğinin kullanılmıştır. Cronbach Alpha yöntemi ile güvenilirliği ölçülmüş, yapı geçerliği için faktör analizi yapılmıştır. Anova testi ve crosstable testi uygulanmıştır. "İtme çekme kuramı göç ölçeğine" ait veri analizleri için SPSS 21,0 kullanılmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

Lee tarafından göçler için formüle edilen iten-çeken (toprak yetersizliği, makineleşme, ekonomik durum, istihdam durumu ve kamu hizmetlerinden yararlanma durumu) ve ileten- engelleyen (göçün maliyeti, mesafe, iletişim araçları ve ulaşım araçları) boyutlar ile yeni boyut kazandırılarak ortaya konulan tutunma (akraba, yakın, hemşeri, arkadaş) boyutu çerçevesinde şu hipotezler denenmiştir.

H1: Göç edenlerde işsizlik azalmıştır.

H2: Göç edenlerde işçileşme artmıştır.

H3: Ağrı'dan göç edenlerin çoğu vasıf yönünden düşüktür.

H4: Ekonomik koşullar göçü tetikleyen temel faktörlerin başında gelir.

H5: Sağlık hizmetlerinin yetersizliği göç nedenleri arasında önemli yer tutmaktadır.

H6: Eğitim hizmetlerinin yetersizliği göç nedenleri arasında önemli yer tutmaktadır.

H7: Göçün iletici faktörleri arasında en çok kullanılan akraba ve yakınlardır.

H8: "Göç etme kararında aile birleşimi" cinsiyet açısından farklılık göstermektedir ve kadınların bu cümleyi olumlaması erkeklere göre daha yüksektir.

H9: Göçmenlere, göç ettiğinde kalacak yer sağlama konusunda en fazla akrabaları yardımcı olmuştur.

H10: Göç hareketleri akraba ve yakınların ilişkilileri ile özendirilmektedir.

H11: Göç edenler göç etmekten memnun kalmışlardır.

BÖLÜM 1: GÖÇÜN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVESİ

Göç kavramı, çeşitli çalışmalarda birbirinden farklı olarak tanımlanmış, özellikle kuram oluşturan araştırmacılar kavramın tanımı üzerinde çok fazla durmuşlardır. Bu eserde belirli bir kuram üzerinden araştırma yapıldığından dolayı kullanılan kuramdaki tanıma önem verilmiştir.

Göç türleri arasında da konumuzu doğrudan ilgilendiren türlere ağırlık verilmiştir. Türkiye göçlerini betimlemek için içgöç, mevsimsel göç, işgücü göçü, beyin göçü, zorunlu göç ve kırsal-kent ekseninde göçler tanımlanmaya çalışılmıştır.

Göç kuramları bölümünde en çok öne çıkan yedi kuram anlatılmıştır. Öne çıkan göç kuramlarından ise, Ağrı İli'nden neden ve nasıl göç edildiği sorularına cevap verebilmek amacıyla "itme-çekme kuramı" ve "ağ ilişkileri kuramından" yararlanılmıştır. İtme-Çekme kuramına tutunma boyutu eklenerek ağ ilişkileri öne çıkarılmış; böylece göçün neden ve nasıl gerçekleştiği ortaya konulmuştur.

Sermayedarların ve devletin eliyle göçlerin yönlendirildiğini öne süren tarihsel-yapısalcı yaklaşım, kişilerin kararlarının önemi üzerinde az durmaktadır. Göç edenler kadar göç etmeyenlerin olması, göç edenlerin değişik şehirlere göç etmesi, kurulan ağ ilişkileri göçlerin makro politikalarla yönlendirilmesinin güç olacağının en önemli göstergeleridir. Diğer yandan devlet göçmenlerin göç etmemesi için çeşitli yatırımlar ve teşvik politikaları uygulamaktadır ki, bu tarihsel- yapısalcıların cevap vermesi güç konulardandır. Ayrıca network (ağ ilişkileri) kuramı kişilerin nereye nasıl gideceğini iyi açıklarken kişilerin neden gittiği üzerinde çok durmamaktadır.

1980'li yıllardan sonra neo-liberalizm politikaların uygulanması ve bireyselliğin giderek artmasından dolayı, 2014 yılında itme-çekme kuramının Ağrı İli'ndeki göçleri daha iyi yansıtacağı düşünülmektedir. Göç sistemleri kuramı ise göçleri tümünden alıp izlemeyi uygun görmüştür. Türkiye'de içgöçlerin detaylı şekilde literatürden ve göç verilerinden yararlanarak açıklanması, diğer yandan uygulama bölümünde itme-çekme kuramına göre hazırlanan anket ölçeği gibi nedenlerden dolayı bu eser göç sistemlerine de yakın görünmektedir.

Göç literatürleri başlığı altında gerek yabancı gerekse yerli literatürde oldukça çok işlenen göç konusunda geçmişten bugüne kadar yazılan eserlerin büyük çoğunluğuna

ulaşılması, konumuzla doğrudan ilişkili bölümlerinin kısa özeti verilmiştir. Ancak önemli oranda göç veren Ağrı İli'ne ilişkin tatmin edici bir çalışmaya rastlanmamıştır.

1.1. Göç Kavramı

Göç, uluslararası bir sınırı geçerek veya devlet içerisinde yer değiştirmektir. Süresi, yapısı, nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna mülteciler, yerinden edilmiş kişiler, yerinden çıkarılmış kişiler ve ekonomik göçmenler dâhildir” (İOM, 2009:22). Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre göç: “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınmadır”. Lee ise göç olgusunu nüfusun kalıcı veya yarı kalıcı bir şekilde yer değiştirmesi olarak tanımlar. Lee her göç olayında başlangıç ve varış noktası olduğunu bu süreçte aradaki engellerin göç üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır (Lee, 1966).

Her ne kadar birçok bilim adamı tarafından göçün tanımı farklı şekillerde yapılsa da şu tanımla daha özet bir şekilde göç açıklanabilir;“Göçler bazen nüfus ile kaynaklar arasındaki dengenin sağlanması için kendiliğinden oluşan” (Tümertekin, 1984) bazen de zorunlu olarak meydana gelen nüfus hareketleridir.

Göç nedenleri ise kabaca üç şekilde tarif edilebilir. Bunlardan ilki; doğal afetlerin sebep olduğu göçler, ikincisi insanın hemcinsi ile olan mücadelesi sonucu yaşanan afetlerden dolayı göçler ve en sonuncusu da insanın kendi yaşamını ve ailesinin yaşamını daha iyi bir seviyeye getirmek için yaptığı göçlerdir (Kapu ve diğerleri. 2012:7).

1.2. Göç Türleri

Göç türleri çeşitli kategorilerde değerlendirilir. Bu eserde göçlerin türleri dört başlık altında incelenmiştir. Bunlar; ülke sınırına, akım yönüne, karar verme seçeneğine ve niteliğine göre göçlerdir.

1.2.1. Ülke Sınırı Açısına Göre Göçler

Yönüne göre göçler; içgöçler ve dışgöçler olarak ikiye ayrılır. İçgöçler ülkenin ve şehrin içerisindeki göçleri kapsarken dış göçler ülke dışına giden göçmenleri kapsamaktadır. Her iki göç çeşidinin kendine has kolaylık ve zorlukları bulunmaktadır. İçgöçler daha

kolay şekilde gerçekleşirken dışgöçler çeşitli kısıtlamalara tabidir. İgöçlerde değişen refah seviyesi ile dış göçler sonucu gerçekleşen refah seviyesi farklıdır. İgöçlerde uyum sorunu dışgöçlerdeki uyum sorunundan daha azdır. Diğer yandan çalışma izni ve vatandaş olma hakkı yalnızca dışgöçlerde söz konusudur.

1.2.2. Karar Verme Açısına Göre Göçler

Karar verme açısına göre göçler, zorunlu ve gönüllü olarak ayrılırlar. Zorunlu göçler, daha çok güvenlik nedeni ile meydana gelmektedir. Ya kişileri göç etmeye zorlanır veya kişiler kendilerini güven içerisinde hissetmedikleri için ayrılmak zorunda kalırlar. Gönüllü göçler ise zorunlu göçler dışında kalan tüm göç türlerini kapsar. Kişilerin işsizlik, gelir azlığı, kamu hizmetlerinde yararlanma isteği, akraba ve yakınlarının yanında olma arzusu vb. sebeplerden göç edenler gönüllü göç edenler olarak adlandırılır.

1.2.3. Niteliğe Göre Göçler

Beyin göçü ve işgücü göçü ise niteliğe göre göçlerdir. Mavi yakalı ve beyaz yakalı olarak çalışanların göç etmesi bu kategoride incelenir. İleri düzeyde nitelik ve eğitim isteyen işlerde çalışmak için göç edenler beyin göçü olarak adlandırılırken, sanayi, hizmet vb. sektörlerde çalışmak için göç edenler işgücü göçü olarak nitelendirilir. İşgücü göçü beyin göçünü kapsar ancak beyin göçünün ülkelerin gelişmesinde başat rol oynaması beyin göçünün ayrı incelenmesine sebebiyet vermiştir.

1.2.4. Akım Yönüne Göre Göçler

Türkiye’de içgöçler akım yönüne göre dört şekilde meydana gelmektedir. Bunlar; kırdan-kıra, kentten-kıra, kentten-kente ve kırdan-kıra hareket eden göçlerden oluşmaktadır. Verilere göre Türkiye’de en çok kentten-kente göçler olmaktadır. En az göç ise kırdan-kıra gerçekleşmektedir. TÜİK’in yanı sıra Kocaman’ın (2008:18) yaptığı araştırmada 1975-2000 yılları arasındaki bulgular bu bilgileri doğrulamaktadır.

1.3. Göç Kuramları

Göç konusu Hz. Adem’e kadar dayandırmakla birlikte (Kapu ve diğerleri 2012:7); ilk kez bilimsel olarak 19. Yüzyılda tartışılmaya başlanmıştır. Göç konusu, ilk kez 1885 ve 1889 yıllarında Georg Ravenstein’in Londra’da göç üzerine sunduğu iki tebliğiyle

gündeme gelmiş, süreçte giderek birçok bilim adamının yaptığı önemli katkılarla gelişme göstermiştir. Göç literatürünün gelişmesine katkı sağlayanlar içinde Todaro, Lee, Lewis, Katz, Stark, Castells, Massey vb. sayılabilir (Abadan-Unat, 2006:19-41).

Göç olgusunun değişik yönleri olması nedeni ile farklı boyutlarını inceleyen çok sayıda bilim adamı bulunmaktadır. Göçlerin karmaşık yapıda olmasından dolayı çeşitli göç kuramları oluşturulmuş ve her birinin önceliği de farklılık göstermiştir. Literatür taramasında dokuz farklı yaklaşım ile karşılaşmış, ancak çalışmamızın asıl amacının göç kuramlarını araştırmak olmamasından dolayı kuramların detaylı anlatılmasına gerek görülmemiştir. Çalışmamızı doğrudan ilgilendiren göç kuramları ise şunlardır:

- Ekonomik göç kuramları: fayda maliyet yaklaşımı, seçkinlik yaklaşımı, itme-çekme yaklaşımı
- Tarihsel-yapısalcı (merkez-çevre) göç kuramı,
- Ağ ilişkileri (network) göç kuramı
- Göç sistemleri kuramı
- Diğer göç kuramları: ikiye bölünmüş (segmented) emek piyasası kuramı, kuramsal kuram, kümülatif nedensellikler.

Ele aldığımız göç kuramları hem içgöçe hem de dış göçe uyarlanabilmektedir. Ancak bu uyarılama, iç ve dış göçle ilgili birkaç değişikliğe gidilerek yapılabilmektedir. Yapılan göç literatürüne ilişkin taramamızda aynı kuramların farklı adlar altında tekrarlandığı veya birkaç küçük değişiklikle yeni kuram ortaya konulduğu görülmüştür. Her bir katkının yeni bir çalışma olduğu kabul edilebilir. Bununla birlikte; hem göç sürecinde belirli bir standart arayışı faydalı olabilir; hem de göç sürecine dâhil olanların göç serüvenlerinin farklılık göstermesi neticesinde bu kadar çok göç kuramının ortaya çıkması normal karşılanabilir.

1.3.1. Ekonomik Göç Kuramı

Ekonomideki gelişmeleri ve bireyselliği baz alarak oluşturulan göç kuramıdır. Ekonomik göç kuramı değişik bilim adamları tarafından geliştirilerek üç ayrı yaklaşım altında incelenmiştir. Bunlar; fayda-maliyet, seçkinlik ve itme-çekme yaklaşımlarıdır.

Ekonomik göç kuramını farklı alt başlıklar altında inceleyen başka eserler de bulunmaktadır (Abadan-Unat, 2006; Çelik, 2005; Castles ve Miller, 2008; Gezgin, 1991; Çağlayan, 2006).

1.3.1.1. Fayda Maliyet Yaklaşımı

Bu yaklaşım, bireylerin göçün kendileri için fayda ve maliyetini hesaplayarak karar vermelerini esas alır. Fayda maliyet analizi yapan bireyler, göçün faydası maliyetinden yüksekse göç eder; aksi durumda yerlerinde kalırlar. Maliyetler; göç sırasında ortaya çıkan harcamalar, iş aramanın, meslek edinmenin, varsa diğer mesleğin bırakılmasının vb. getirdiği fırsat maliyeti ve aileden ve iş çevresinden ayrılmanın ve yeni çevre kurmanın getirdiği fiziki maliyettir. Fayda ya da kazanç ise daha fazla gelir elde etme, iş bulma, kamu hizmetlerinden yararlanma gibi parasal ve eğitim, sağlık, eğlence, sosyo-kültürel edinimler gibi parasal olmayan olarak ikiye ayrılır. Bu yaklaşım içerisinde biri Klasikler, diğeri ise Neo-Klasikler olarak isimlendirilen iki görüş vardır. Bu ikisi arasındaki temel fark Neo-Klasiklerin geleceğe yönelik beklentilerinin göçü etkileyeceğini ileri sürmeleridir. Klasiklerin öncüleri T. W. Schultz ve L. A. Sjaastad; Neo-Klasiklerin öncüsü ise M. P. Todaro'dur (Çelik, 2005:168-184).

1.3.1.2. Seçkinlik Yaklaşımı

Göçmenlerin, kaynak yerleşim yerinde, nüfus arasındaki seçkin kişilerden oluştuğu varsayımına dayanır. Seçkinlikleri eğitim, yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek, işsizlik ve işsizken geçirmiş olduğu zaman, sağlık, ırk, zeka, motivasyon vb. nedenler diğer gruptan ayırabilir. Bir kişi diğerlerinden daha zeki olduğu için göç edebilir, ırka dayalı olarak mahalle baskısı sebebiyle göç etmiş olabilir, bulunduğu yerde iş arayıp bulamadığı ya da eğitimine göre iş bulamadığı için göç edebilir. Diğer taraftan yaşlıların göçe katılımı azdır ve gençlerin risk alma ihtimali daha yüksektir. Eşi tarafından göç ettirmeye zorlanan ya da teşvik edilenler olabilir. Bunların hepsi, göç edenin göç etmeyen insanlardan farklı yönleri olduğu anlamına gelebilir. Seçkinlik yaklaşımının öncüleri S. Kuznets ve D. Thomas'tır(Çelik, 2005: 179-184).

1.3.1.3. İtme-Çekme Yaklaşımı

İtme-Çekme Yaklaşımı, insanların gelir seviyesinin düşük olduğu yerleşim yerlerinden yüksek olduğu yerlere; toprakların kıt olduğu yerlerden geniş olan yerlere, istihdamın

yetersiz olduğu yerlerden istihdam fırsatlarının olduğu yerlere göç ettiğini varsayar. Bu kuram genelde iş döngüsündeki dalgalanmalarla göçü açıklar. Ekonomik göç kuramı aynı zamanda itme-çekme göç kuramı olarak da bilinir. Bir tarafta iten faktörler varken diğer tarafta çekme faktörleri bulunmaktadır. İten ve çeken faktörler arasında engeller ve engelleri aşmak için iletici faktörler bu kuramın temel boyutlarını oluşturur. Kişi iten, çeken, engelleyen ve ileten faktörleri göz önüne alarak göç etme kararını verir.

Bu model neo-klasik ekonomi içerisinde temellenmiş olsa da sosyoloji, sosyal demografi vb. disiplinlerden de etkilenmiştir. Bu model bireyseldir ve tarihi süreç ile ilişkiler ağını çok dikkate almaz. Bu modelde, birey göç edeceği yere göç etmenin maliyetini, göç edeceği yerdeki kazancını ve göç etmezse hangi olanaklardan yoksun kalacağını hesap eder. Kuramda bireyin kazancının maliyetinin üzerine çıkacağını tahmin etmesiyle göç edeceği varsayılır. Bu modelde kısıtlayıcı faktörlerin kaldırılması üzerinde durulur. Bir başka deyişle; bireyin serbest olmasını yani devletin el atmaması gerektiğini ifade eder. Bu modelin temel dayanağı insan sermayesidir. İnsanın kendi sermayesi ile göçlere yöneleceği farz edilir ve insanın göç etmesi ile sermayesini artıracakđı öngörülür (Castles ve Miller, 2008:31).

Bugüne kadar yapılan çalışmalar göstermiştir ki; bu model içerisinde göçle ilgili birçok soruya cevap verilememektedir. Bunlardan en önemlileri az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere göç edenlerin fakirler değil, orta düzeydeki kişiler olmasıdır. Bu modelin mantığına göre en alt düzeyde olanların göç etmesi gerekmektedir. Diğeri ise, seyrek nüfuslu yerlerden yoğun nüfuslu olan yerlere göçtür ki;bu kuram bunun tersini söylemektedir. Son olarak, bu kuram bir göçmenin neden göç ettiği yeri tercih ettiğini açıklayamamasıdır (Castles ve Miller, 2008:32-33).

Bu kuram göçü basitleştirdiği için eleştirilere maruz kalmaktadır. Çünkü göçün tercihi yalnızca ekonomik ve kişisel nedenlere bağlanamaz. Göçmen davranışlarını aile, toplum ve tarihin de etkilediği üzerinde durulur. Göçmenler kısıtlanmaktadırlar. Ve aynı zamanda bireysel olarak sınırlı bilgiye ve etkiye de sahiptirler. İşverenlerin ve devletin kısıtlamaları söz konusu olmaktadır. Esasen göçü düzene koyan da devlettir. Göçmenlerin göç sürecini tamamlamalarını bu kısıtlamalar yanında bilgi sınırlarını aile, cemaat vb. ağlar tarafından giderilmesi sağlar (Castles ve Miller, 2008:33).

Araştırmada bu kuramın en çok eleştirilen yönlerinden biri olan seyrek nüfuslu yerlerden yoğun nüfuslu yerlere yapılan göçler farklı sorularla test edilmiştir. Göç edenler için nüfus yoğunluğu yalnızca bir veridir. Diğer yandan insanlar nüfus yoğun diye göç etmezler, en çok ekonomik refah için göç etmektedirler (Castles ve Miller, 2008:33). İkinci soru ise, neden o şehri tercih ettikleridir. Şehir tercihlerinde en büyük etken ağ ilişkisinin kurulmasıdır ki; çalışmamızda bu konu kurama eklenerek kuramın eksik kalan tarafının tamamlaması yoluna gidilmiştir.

Her bir ekonomik göç kuramının bakış açısına göre varsayımlarında farklılıklar görülmektedir. Ekonomik göç kuramları ile ilgili Abadan-Unat (2006:22-26) makro, mikro ve yeni ekonomik model çerçevesinde aşağıdaki varsayımları belirlemiştir:

Neo-Klasik Makro Model Varsayımları:

Ücret farklılıkları göçlerde en önemli neden olarak ortaya çıkmaktadır.

Vasıflı işçilerin göçlerinin farklı değerlendirilmesi gerekir.

İşgücü piyasasının önemi büyüktür.

Neo-Klasik Mikro Model Varsayımları:

İstihdam ve kazançta bölgeler arasındaki farklılıktan göç oluşmaktadır.

Kişilerin yetenek ve becerisi iş bulma olasılığını artırmaktadır.

Göç masraflarının azalması, iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi göçü hızlandırmaktadır.

Bölgeler arasındaki bireysel maliyet/kar hesabının toplu sonucu göç akımı olarak yansımaktadır.

İşgücü piyasasındaki dengesizlik göç kararında etkilidir

Yeni Ekonomik Model Varsayımları:

Göçlerde birey değil aile, hane halkı ele alınmalıdır.

Ücret farklılıkları vazgeçilmez koşul değildir.

Ekonomik gelişme göçleri azaltmayabilir, çünkü göç için gerekli olan gelir zaten kaynak ülkeden sağlanmaktadır.

Ücret farklılıkları kalksa bile göçler devam edebilir.

Gelir artışı göçleri engellemez, çünkü gelirin artışı daha farklı beklentileri beraberinde getirir.

Hükümetler yalnızca işgücü piyasasını değil, değişik piyasaları (sigorta, sermaye vb.) düzenleyerek de göçleri yönlendirebilir.

1.3.2. Tarihsel- Yapısalcı (Merkez-Çevre) Kuram

Marksist ekonomik yapıyı savunanlar tarafından ileri sürülen bu kuram Marksist olmayan bilim adamları tarafından da kullanılmış ve geliştirilmiştir. Modernleşme teorisine karşı gelişmiş kapitalist ülkelerle (merkez) az gelişmiş ülkeler (çevre) arasındaki sömürü ilişkisi üzerinde durur.

Özetle, bu kuram kapitalizmin, göç olayını sömürü düzenine alet etmesi olarak açıklanabilir. Göçler neticesinde kapitalizmin metropolleri sürekli gelişip büyürken geri kalan bölgeler ise kısır döngü içerisinde kalırlar. Bu durum zamana göre değişiklikler gösterir. Zamanın ruhuna uygun enstrümanlarla emek sömürüsü devam eder (Gezgin, 1991:37-38; Vergin, 2010:187-193).

Tarihsel- Yapısalcı Kuram göçe eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Neo-klasiklerin savunduğu ekonomik göç kuramının temel kabullerini gerçekteki bilgilere dayanarak çürütmektedir. Bu kurama göre dışarıya nitelikli kişilerin göç etmesi, göç edilen yerin daha da geride kalmasına neden olmaktadır. İşgücü göçünde göçü alan taraf yani hedef ülke ile kaynak ülke arasında çift taraflı bir yarar söz konusu değildir. Hedef ülkede işçilerin vasıf kazanarak, rotasyon yaparak, norm ve değerleri benimseyerek geri dönmesi ve kaynak ülkeye fayda sağlaması çok nadir görülmektedir. Hedef ülke göçleri düzenleyicidir. Ne kadar emek açığı varsa, hangi sektörlere işgücü gerekiyorsa ona göre işçi almaktadır. Bu sebeplerden dolayı yapısalcı kuram, işçi göçünün oluşumunu kapitalist sistemin bir parçası olarak görür. “İşgücü göçü kapitalist büyükler ile sömürülmeye hazır küçükler arasındaki bir eşitsizliğin göstergesidir” der. Göç sermaye sahipleri için ucuz emeğin kaynağı olarak görülmektedir. Zenginleri daha zengin

yapmak için geri kalmış bölgelerin emeğinin sömürülmesidir (Gezgin, 1991:37-38; Vergin, 2010:187-193).

Kapitalist metropollerde nüfusun az, sermayenin çok olması buna karşılık geri kalmış bölgelerde istihdamın az, işsizliğin çok olmasına sebebiyet veren sermaye kıtlığı göçlerin oluşmasında önemli etkindir. Göçler gönüllülük esasıyla değil; uluslararası ilişkiler ve ekonomiler arası dengesizliğin yol açtığı zorunluluk sonucu oluşmaktadır (Gezgin, 1991:37-38; Vergin, 2010:187-193).

Yapısalcı kuramın üzerine durduğu diğer önemli bir konu ise; göçlerin yedek işgücünü oluşturması ve işçilerin çalışma şartlarıyla ilgili itirazlarına imkan vermeden kapitalist sistem içerisinde çalışmaya razı olmasıdır. Yedek işgücü oluşturulması sonucunda işçiler çalışma şartlarını iyileştirmek için kendilerini güçlü hissetmezler. Ağır, düşük ücretli, tehlikeli ve kirli işlerde çalışmaya zorlanırlar. Çünkü işçi o işte çalışmazsa onun yerine çalışacak işgücü piyasasında birçok kişi bulunmaktadır (Gezgin, 1991:37-38; Vergin, 2010:187-193).

Abadan-Unat'ın eserinde (2006:31-34) yer alan dünya sistemleri göç kuramı tarihsel-yapısalcı kuramdan çok farklı görülmemektedir. Daha önce kolonyal şekilde devam eden sömürü sisteminin enstrüman değiştirerek (hammadde ve insan köleleştirilmesi yerine fason üretim ve göçmenler) devam ettiğini belirtmekte ve tarihsel-yapısalcı kuramdan ayrı durmadığı bariz şekilde anlaşılabilir.

Abadan-Unat (2006:33-34) bu sistemin temel varsayımların şu şekilde belirtmektedir;

- Gelişmiş dünyanın kapitalist piyasa sisteminin çevre ülkelerine girişi, uluslararası göç akımını harekete geçiren doğal bir süreçtir.
- Uluslararası işgücü akımı, uluslar arası mallarla sermayenin akımını izlemektedir, ancak bu akım ters yöndedir. Kapitalist yatırım, çevre ülkelerinde köklerinden kopmuş, göçe hazır bir nüfus yaratmakta bunun sonucunda ulus ötesi hareketler doğmaktadır.
- Uluslararası göç, özellikle geçmişte sömürgecilik yapmış olan devletlerle onların eski sömürgeleri arasında cereyan etmektedir. Sömürgecilik döneminde bu ülkelerle kurulan kültürel, idari ve finans, ulaşım ve iletişim kapsayan bağlar bu

süreci kolaylaştırmaktadır. Böylece ortaya kendine özgü ulus-ötesi pazarlar ve kültürel sistemler çıkmaktadır.

- Uluslararası göç, piyasa ekonomisinin küreselleşmesinden ileri geldiğine göre bu akımı frenlemenin yolu, hükümetlerin denizaşırı yatırım alanları ile çokuluslu şirketlerin finans faaliyetlerini denetlemektir. Ancak uluslararası ticaret anlaşmazlıklarını alevlendirecekleri, dünya çapında ekonomik gerilemeye yol açacakları, ayrıca çok uluslu şirketlerin siyasal nüfuzu nedeni ile durdurulmak isteneceklerinden, bu tür girişimlerin uygulama şansı çok zayıftır.
- Kapitalist ekonomiler, kendi sınırlarının ötesinde yaptıkları yatırımları korumak için, gerektiğinde siyasal ve askeri müdahaleler yapmaktadırlar. Bu tür müdahalelerin başarısızlığa uğradığında bu kez merkez ülkelere yönelen sığınmacı akımlarına yol açmaktadır.
- Uluslararası göç, ülkeler arasındaki ücret ve istihdam koşullarından çok az etkilenmektedir. Bu akım küresel ekonominin yapısı ve dinamiklerini izlemektedir.

1.3.3. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

İlk göç edenlerin sonraki göç edenler ile kurmuş oldukları karşılıklı ilişkileri anlatan ilişkiler ağı kuramı, özellikle son dönemlerde göçü ve cemaatlerin ilişkilerini araştırmak için elverişli bir kuram olarak görülmektedir. İlk göç eden tanıdıklar birbirlerine yardım için bir araya gelirler. Daha sonra bu ilişkiler artarak hedef ve kaynak ülke arasındaki göç ilişkilerini kısmi olarak düzenleyici bir işleve dönüşür. Kimin göç edeceğine, göç sürecindeki maliyete, bilgiye, aracılığa; göç sonrasında ise göçmenlerin tutunmalarına yani barınma ve iş bulmalarına yardım ederler. Sonraki göç dalgaları birinciden tecrübe ve yardım yönünden etkilenmektedir. Daha ileriki safhada siyasi ve sosyal ilişkilerde bu ağların büyük etkileri görülür. Almanya'daki Türkler örnek verilecek olursa, ilk gidenler para kazanıp geri dönmeyi hedeflemişlerdir. Daha sonra aynı dili konuşan kişiler bir araya gelip cemaat oluşturmuş, çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlar, ailelerini yanlarına getirmişler, ailelerden sonra yakın akrabalarını göç ettirerek kendi çevrelerine katmışlardır. Yasal boşlukları sürekli takip ederek kaynak ülkeden hedef ülkeye göç sağlamışlardır. Sınırların sıkı korunması, göçmen giriş kanunlarının sertleştirilmesi

onların birbirlerine kenetlenmelerini sağlamış ve gayri-resmi yolları kullanarak yakınlarının göç etmelerine yardım etmişlerdir. Diğer yandan da içeride siyasi işlere girerek ülke içinde etkilerini hissettirme çabasına girmişlerdir. Bu ağlar komplikedir ve önceden planlanmamıştır. İhtiyaçlardan yola çıkılarak kendi kendine oluşmuş ve gelişmiştir. Bu ağlar göçmenlerin göç sonrasında uyumu için de önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle çocukların okulla buluşmasını kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte; göç edenlerin aynı ortamda kalarak gettolaşmasının önünü de açmaktadır. Zira sürekli aynı kişileri görme ve aynı zihniyetle davranma farklı kültürleri tanımalarına engel olabilmektedir (Çağlayan, 2006:19-22).

Kuramın dayandığı varsayımlar şunlardır(Abadan-Unat, 2006:35-36);

- Göçmen ilişkileri ağları, göç hareketini özendirmek suretiyle göç etme isteğini sürekli yaygınlaştırmaktadır.
- Ücret farklılıkları önemini kaybetmekte, çünkü göçmen ilişkileri ağları göçün yol açtığı masrafları ve içerdiği riskleri azaltmaktadır.
- Göçmen ilişkileri ağları, kurumsallaştıkları ölçüde sosyo-ekonomik açıdan daha az seçici olmakta, gönderen ülke topluluğunu daha fazla temsil etmektedir.
- Göçmen ilişkileri ağları, kurulduktan sonra, kabul eden ülkelerin hükümetleri bu akımı denetlemekte büyük zorluk çekmektedir. Benimsenen göç politikaları ne olursa olsun, göçmen örüntüleri oluşmaya devam etmektedir.
- Göçmenlerle ailelerinin birleşmesini hedefleyen politikalar göçmen ilişkiler ağlarını güçlendirmekte, zira belli bir ilişkiler ağına mensup olan üyelerinin aile bireylerine özel giriş hakkı tanımaktadırlar.

1.3.4. Göç Sistemleri Kuramı

Ekonomik göç kuramları göçü gelir farklılığına dayandırarak açıklarken, yapısalcı yaklaşım makro sosyo-ekonomik yapıyı tarihsel açıdan değerlendirerek göç teorilerine katkıda bulunur. Göç sistemleri yaklaşımı ise göçü şekillendiren ve devamlı hale getiren etmenler üzerinde durmaktadır.

Göç sistemleri kuramı kapsamlı ve inter-disipliner bir yaklaşımla göç olgusunu yorumlamaktadır. Göç sürecinin mikro ve makro yapıların etkileşiminin bir sonucu olarak meydana çıktığını savunmaktadır. Aracı yapılar ise; mikro ve makro yapıların bir arada yürütülmesinde önemli katkı sağlar. Makro yapılar kurumsal yapılardır. Yani göçü düzenleyen kanunlar, ekonomik ve siyasi politikalarıdır. Diğer yandan mikro yapılar; ağlara, uygulamalara ve göçmenlerin düşüncesine dayanmaktadır. Aracı yapılar ise, iş bulma örgütleri, avukatlar, acenteler ve kaçakçılardan oluşur (Castles ve Miller, 2008:36-39).

Makro, ara ve mikro yapılar birbirinden ayırt edilemezler. Tek başına hiçbir neden, bir kişinin neden yaşadığı yerden göç etmesini açıklamaya muktedir olamaz. Bu karar sürecinde mikro, makro ve ara yapılardan her üçünün de etkili olduğu düşünülebilir. Yalnız bir yapının etkisinden de söz edilebilir. Bu her kişi için ayrıdır. Her bir göçmenin aynı nedenlerle göç ettiğinin mümkün olmaması gibi; neden sayısı da kişiden kişiye değişir (Castles ve Miller, 2008:36-39).

Sosyal ve ekonomik yaşam içerisinde göçmenler enformel ağlarla kendilerini korumaya ve kollamaya çalışırlar. Bu ağlar sayesinde kişiler sosyal sermaye oluşturup bu sosyal sermayeyi yaşamları için faydalı hale getirirler. Yine bu ağlar sayesinde kimin göç edeceğine karar verilir, geçimi için bilgi, para ve kalacak yer sağlanır, iş bulmada yardımcı olunur. Ağlar sayesinde göç hareketi bir kez başladığında artık kendi kendini sürdürebilir hale gelir. Kaynak ülkeden hedef ülkeye göçlerin sürekliliği böylece sağlanmış olur. Göçmen ağları sayesinde oluşturulan cemaatlerin çeşitli alt ve üst yapılarıyla hedef bölgedeki göçmenlerin bakış açıları değişir ve gelişir. Buna örnek olarak Türkiye'den ilk göç dalgasıyla Almanya'ya giden göçmenlerin para kazanıp geri dönme isteklerinin sonradan değişmesi gösterilebilir (Castles ve Miller, 2008:36-39).

Göç sistemleri kuramında aralarında göç alıp veren iki veya daha fazla ülke söz konusudur. Göç sistemleri kuramı hem göç akışının amaçlarının sorgulanmasını hem de söz konusu yerler arasındaki bütün bağlantılarının araştırılması demektir. Bu bağlantılar; ticaret, yatırım, sömürgecilik, siyasal etkileşim ve kültürel bağlardır. Bu bağlar neticesinde göçler şekillenir ve devam eder (Castles ve Miller, 2008:36-39).

1.3.5. Diğer Göç Kuramları

İkiye Bölünmüş (Segmented) Emek Piyasası Kuramı; yalnızca emek piyasasını ilgilendirmekte ve mesleki olarak bölünmeyi işlemektedir. Yani sermaye-yoğun sektör (beyaz yakalılar) ve emek-yoğun sektörde çalışanların (mavi yakalılar) çalışma hayatı, hak ve çıkarları üzerinde durmaktadır(Abadan-Unat, 2006:26-30).

Kuramsal Kuram: Göç arttıkça göçe yönelik kurumsallaşmanın artacağı, kurumsallaşma sonucunda denetlemenin yerini göçü engelleme çabaları alacağı tezi üzerini kurulmuş olup gelişmiş ülkelere olan göçlerin ilerideki durumunu açıklamaya yöneliktir(Abadan-Unat, 2006:36-37).

Kümülatif Nedensellik: Daha önce göçmenler tarafından yapılan işler göçmen işi olarak nitelendirilmekte ve yerliler tarafından kabul edilmemektedir. Bu durum hükümetlerin göçmenlerin yerine yerlileri istihdam etme politikasında başarısız olmasına sebebiyet vermekte ve o işe göçmenler yerleştirilmektedir. Diğer yandan göçmen işi olarak bilinen işlerin itibarı düşmektedir. Almanya'da otomotiv sektörü göçmen işi olarak bilinirken Amerika'da yerli işi olarak telakki edilmektedir(Abadan-Unat, 2006:37-38).

Gezgin(1991), Çelik (2005), Abadan-Unat (2006), Castles ve Miller (2008) ve Çağlayan(2006) göç kuramlarını ayrıntıları ile incelemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bu yazarların göç kuramlarına yönelik eserlerine veya eserlerinin bölümlerine bakılabilir. Diğer yandan Çelik (2005) itme-çekme kuramının içgöçler açısından ayrıntılı şekilde incelemesi ve uygulanabilirliği yönünde bir altyapı oluşturması kuramlar üzerinde ayrıntılı durmaya gereksinim olmadığı kanaatini uyandırmaktadır.

1.4. Göç Literatür Özetleri

Rogers (1967) tarafından yapılan araştırma Kaliforniya'daki bölgeler arası göç ile ekonomik fırsatlar arasında ilişki derecesini ortaya koymaktadır. Gana'da yapılan araştırmada ise bölgelerarası gelir, eğitim vb. farklılıklarının göçe etkisi ölçülmüştür. Yapılan analizde gelir ve ücret yüksekliği pozitif etki yaparken, eğitim negatif etki göstermiştir (Beals ve diğerleri, 1967). Newman (1981) Almanya üzerine yaptığı göç çalışmasında gelir farklılıklarının ve geniş iş fırsatlarının net göç açısından pozitif etkiye sahip olduğunu kanıtlamıştır. Dohl (1984) tarafından Türkiye üzerine yapılan çalışmada iller arası göçü etkileyen önemli bir faktör; iş imkânlarıdır. 1985 yılında

Coleve Sanders'ın yaptıkları çalışma Tudaro'nun eğitimsizlerin göçüne yönelik eksikliği giderme çabasıdır. 1989'da Pissarides ve Wadsworth tarafından Batı Avrupa ve Kuzey Amerika bölgelerinde yaptıkları araştırma göçle işsizlik arasında pozitif bir anlamı ortaya koymuştur.

Yozgat'ın Boğazlayan ilçesinden Almanya'ya göç edenlere yönelik yapılan bir araştırmada göç edenlerin kaynak ülkenin sanayileşmesine ve demokratikleşmesine yapılan katkıları ölçülmeye çalışılmıştır. Sanayileşme ve demokratikleşmeye etkilerinin çok sınırlı kaldığı kanaatine varılmıştır. Yurt dışından gönderilen paraların sanayileşmede değil tüketim harcamalarında ve ithal mal alımında kullanıldığı tespit edilmiştir. Aynı araştırmada vasıf kazanıp geri dönen gurbetçilerin vasıflarını kullanamadıkları görülmüştür. Kısmen de olsa gönderilen dövizlerin dış ticaret harcamalarındaki açığı kapattığı söylenebilir ki, gelen dövizlerin dış ticaret açığını artırdığı bilgiler arasındadır. Yani bir kısır döngü oluşturduğu, sanayileşme ve ilerlemeye bir katkısı olmadığı iddia edilmektedir. Sözü edilen eserde ikili antlaşma ile vasıfsız ve doğu bölgelerinden göçmen gönderme planlanmıştır, ancak başarılı olunamamıştır. Diğer taraftan demokratikleşme yolunda fayda sağlanamamıştır. Çünkü giden işçilere ayrımcılık uygulanmış, hemen geri gidecekler gözüyle bakılmış, oy verme ve seçilme hakkı verilmemiştir (Unat ve diğerleri, 1973).

Köyden kente göç edenler kente uyum sağlayamadıklarından ekonomik, sosyal ve duygusal güvenceyi hemşericilik aracılığı ile elde etmekte ve bu da onların kentleşmesini engellemektedir. Uyum sürecinin zaman alması onların köydeki alışkanlıklarını, adet ve örflerini şehirde devam ettirmelerini gerekli kılmaktadır. Böyle olmasında eski kentlilerin yeni gelenlere ayrımcılık yapmasının da etkisi vardır (Erman, 1996).

List, Maltus ve demografik evrim teorileri nüfus teorileri içerisindeki en önemli teorileridir. Maltus gıda artışı ve gelişim arttıkça nüfusun artacağını sonra da gıdaların nüfusa yetmeyeceğini tezini ortaya atmıştır. Onun için nüfusun kontrol altında olması gerektiğini savunmaktadır. Bu tez, kitabi dinlerin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam) yüksek doğum oranı isteğine karşılık bu kadar önem kazandığını söylenebilir. List ise dönemdeki savaşların çokluğundan etkilenerek nüfusun fazla olmasının ülkelerin gücü olduğunu ortaya atmıştır. Yani bir ülke hükümler olmak, savaşları kazanmak ve

güçlü olmak istiyorsa nüfusunun çok olması gerektiği fikrindedir. Demografik evrim teorisinde ise şimdiye kadar gelişen ülkelerin nüfus hareketlerinden yola çıkılarak üretilmiştir. Teori nüfusun üç evriminden bahsetmektedir. Birinci evrim doğum ve ölümlerin yüksek olduğu evrimdir. İkincisi doğum oranlarının yüksek ölüm oranlarının düştüğü evrimdir. Üçüncüsü ise doğum oranlarının ve ölüm oranlarının düştüğü evrimdir (Saraç, 1997).

İzmir'e göç edenler üzerine yapılan bir araştırmada (Üçdoğruk, 2002) göç etmenin çalışmayı motive ettiği, işsiz kalmanın motivasyonu olumsuz yönde etkilediği ve eğitim düzeyi düşük olanların suça yönelttiği gözlemlenmiştir. Diğer taraftan terör nedeniyle göç edenlerin, ekonomik organizasyona katılabildiği ve can güvenliği sağlanırsa geldiği yere döneceklerini söylemektedirler. Bunların oranı %70 civarındadır.

1980-1990 arası dönemde Avustralya ve İngiltere bağlamında karşılaştırmalı olarak iç göç olgusu analiz edilmiştir. Çalışmaya göre, göç mesafesi uzun ve karmaşık olmasına rağmen Avustralyalıların göç eğilimlerinin daha yüksek olduğu, hatta İngiltere'nin iki katı olduğu ortaya çıkmıştır (Bell, ve diğerleri, 2002).

Göçü itici ve çekici yönden değerlendiren Başel (2003) Sivas'tan İstanbul'a göç edenleri ele almış, göç etme sürecine nelerin sebep olduğunu, göçten sonra kişilerdeki değişimi açıklamaya çalışmıştır. Bu değişimde görünen en bariz farklılık kadınların işgücüne katılım oranlarının oldukça azaldığıdır. Kadınlar kaynak şehirde ve göç ettiği ilk yıllarda çalışma yaşamında aktif şekilde yer alırken daha sonra çalışmayı bırakmışlardır. Diğer bir önemli değişim de ilk işe başladıklarında vasıfsız, sigortasız işlerde çalışırken daha sonra vasıflı ve sigortalı işlerde çalışmaya başlamışlardır. Göç etme nedenleri kuşaklar arasında değişikliğe uğramıştır. İlk göç eden kuşak, ekonomik nedenlerle daha çok göç ederken sonraki nesil kamu hizmetlerinde yararlanmak için göç etmektedir. İlk kuşağın ilk göç edenleri ağ ilişkilerini daha az kullanırken sonraki kuşak ve ilk kuşağın son göç edenleri ağ ilişkilerini yani yakın, arkadaş, akraba ve dernekleri göç sürecinde ve sonrasında kullanmışlardır.

Göçler sonucu kentlerde büyük konut sorunları baş göstermiştir. Devlet bütçesinin büyük çoğunluğunun borçlara ve faize gitmesi konut yönünde adım atmasına engel olmaktadır. Konutların zamanında yapılmaması gecekonduları meydana getirmekte ve

gecekondukların dönüştürülmesi devlete yüksek bir maliyet olarak dönmektedir (Yeniğül, 2005).

Türkiye’de yerinden edilmiş nüfus (YEN) miktarı bazı kaynaklarda 670 bin ile 1 milyon arasında olduğu söylenmektedir. Boşaltılan 638 köyün nüfusu hesaplanarak yapılan tahmine göre ise 237 bin ile 270 bin civarındadır. En çok köy boşaltma Mardin, Diyarbakır, Şırnak, Siirt ve Tunceli illerinde görülmektedir. Güvenlik nedeni ile boşaltılan bu köyler daha büyük güvensizliklere neden olmuştur. Bu göçler sonucunda yerlerinden edilenler işsizlik, yoksulluk ve barınma sorunları yaşamışlardır. Bu sorunlar onları suça itmiştir. Birçok araştırmada bu şekilde gelen göçler sonucu suç oranlarının arttığı kanıtlanmıştır. 1990’ların sonuna doğru, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) ile köye dönüş projeleri gerçekleştirilmiş ve kısmen başarılı olunmuştur. Yine bu araştırmada görmekteyiz ki;Ağrı İli terör yüzünden yok denecek kadar az göç yaşamıştır. Köyleri boşaltılan iller arasında 3 köy boşaltılması ile Ağrı en az YEN’a sahiptir ki bu köylerin 2 si geri dönüş yapmıştır (Yüceşahin ve Özgür, 2006).

Muğla’da beş köyde, köyden neden göç edilmediğine dair araştırma yapılmış ve gelirlerinin Türkiye ortalamasından yüksek olduğundan, göç edince daha iyi bir yaşam kalitesine ulaşamayacaklarından ve yaşadıkları yerde istihdam sorunu yaşamadıklarından dolayı göç etmediklerini belirtmişlerdir. Diğer taraftan İzmir’e göç edenlere yönelik yapılan çalışmada göç edenlerin göç sebepleri arasında ekonomik nedenler öne çıkmışken göç ettikten sonra beklentileri karşılanmayanların oranı %50’den fazla olmuştur. Göç edenlerin vasıflı ve eğitilmiş olmamaları iş bulmalarında zorlanmalarına ve beklentilerinin gerçekleşmemesine sebep olmuş olabileceği gözlenmiştir. Göç etmede yaşın önemli bir faktör olduğu insanların yaşı ilerledikçe göç etme isteklerinin azaldığı ve aynı zamanda iç göçlerde mesafe faktörünün iletişim araçlarının gelişmesi sonucu önemini kaybettiği görülmüştür (Pazarlıoğlu, 2007).

TRA2 Bölgesi’nden göç etme nedenlerinin araştırıldığı bir eserde (Karabulut ve Polat, 2007) eğitim ve sağlık hizmetlerinin kısıtlılığı, sosyal faaliyet alanlarının olmaması, iklim şartlarının zorluğu ve daha iyi işte çalışmak en önemli göç nedenleri olarak belirtilmiştir. Bu eserde terör nedeni ile göç eden veya göç etmek isteyen kişilere rastlanmamıştır ki; bu eserin anketlerinin şehir merkezlerinde doldurulmasının etkisi

olabilir. Diğer bir önemli nokta ise dış ticaretin bu bölgenin gelişmesinde büyük katkı sağlayabileceğini ifade etmesidir.

Dünyada şehirleşme devrimi yaşanmaktadır. İstanbul'un şehirleşme süreci incelendiğinde son 50 yıldaki gelişmeler batı toplumlarında olmayan bir şehirleşme sürecini karşımıza çıkarmaktadır. Hızlı bir değişim görülmektedir. Diğer gelişen ülkelerin büyük şehirlerinde de benzer yönlü süreç yaşandığına tanık olunmaktadır. Kırsal nüfusu sürekli azalırken büyük kentler devamlı büyümektedirler ve her geçen gün yeni büyük şehirler ortaya çıkmaktadır (Açıkgöz, 2007)

Yapısal uyum programlarının (YUP) göçe ne kadar etki ettiğini ölçmeye yönelik yapılan çalışmada, YUP'un şirketlerin gelişmesine ve kümelenmesine olumlu katkısı olduğu gözlemlenmiştir. Diğer yandan bu şirketler Kahramanmaraş'ta yeni kentsel bölgelerin oluşmasına, göçlerin bu şirketlerin kümelediği bölgeye gelmesine katkısı olmuştur. Göç edenler bu bölgede iş piyasasına ikincil yani taşeronların aracılığı vasıfsız olarak girmekte ve düşük ücretle çalışmaktadırlar. Daha sonra vasıf kazanmalarıyla birincil işgücü piyasasına geçiş yapmaktadırlar. Birincil işgücü piyasası eğitim ve vasıf ile ikincil işgücü piyasasından ayrılmaktadır. Yine bu bölgede kadınlar evlenince işgücü piyasasından çekildikleri, kentlileşen göçmenler göç esnasında önem verdikleri hemşerilik/etnik milliyetçilik yerini iş arkadaşlığına ve komşuluğa bıraktığı gözlemlenmiştir. Kriz dönemlerinde zorda kalan göçmenler köye ve krizden sonra kente döndüğü görülmüştür. Düşük ücret alanlar ise köyden destek alarak hayatlarını idame ettirmektedirler (Yılmaz, 2008).

Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerin işgücü piyasasına nasıl dahil olduğu açıklanan tezde, özellikle Türkiye'deki göçmenlerden farklı olan; bu göçmen grubunda kadın işgücünün fazlalığıdır. Bu durum yerel halkın tepkisi neden olmuştur. Diğer yandan göçmen kadınlarda Türkiye'de kadınların işgücüne neden dâhil olmadıklarını anlamakta zorlanmaktadırlar. Bulgaristan göçmenleri ücreti düşük de olsa sigortalı işleri tercih etmektedir ve her ne kadar komünist sistemden gelseler de girişimciliğe yönelik adımlar atmaktadırlar (Ulukan,2008).

Kırsal kesimlerde yada köylerde az da olsa tersine göçler görülmektedir. Sivas'ın Koyunluhisar ilçesinde yapılan araştırmada (Yürüdü, 2008) kırsal bölgelere dinlenmek için gelenler olduğu gibi, emekli olup gelenler de bulunmaktadır. Bu sayının gittikçe

arttığı görülmüştür. Diğer taraftan mevsimlik işler için gidenler geri dönmekte ve bu durum ilçe nüfusuna hareket kazandırmaktadır. Gelişen en önemli göç türlerinde birisi de yayla turizmidir. Bu göç türü bu ilçede görülmekte ve sürekli artmaktadır. Yaylalara iki çeşit göçler olmaktadır. Bunlar; hayvancılık yapmak için yazın yaylada kalanlar ve uzun dönemli rekreasyonlar için gelenlerdir.

Demografik değişim kuramı üç aşamadan oluşmaktadır. Birincisi doğumların ve ölümlerin fazla olduğu aşama, ikincisi ölümlerin azaldığı ancak doğumların yüksek olduğu aşama, üçüncüsü ise doğumların ve ölümlerin azaldığı aşamadır. Bu aşamalarda önce ölümler azalmakta sonra doğumların azalması onu takip etmektedir. Demografik değişim kuramına göre Türkiye gelişmiş ülkelerin demografik özelliğini yansıtmaya başlamıştır ki; bu aşama kuramın son aşamasıdır. Yani doğum ve ölümlerin en az olduğu durumdadır. Bir yandan ölüm yaş ortalaması yükselirken, diğer yandan da doğum oranları azalmaktadır. Çalışma yaşamında bağımlık oranı 1935 yılına kadar azalacak, sonra artacaktır. 1935-40'lı yıllar demografik olarak fırsat penceresinin olduğu yıllara denk gelmektedir. Yani çalışma çağındaki nüfusun en yüksek olduğu yıllardır. Bu yılların iyi değerlendirilmesi ile hızlı bir ilerleme kaydedilecektir. Bunun için işgücü piyasasının iyi planlanıp her çalışma çağındaki kişiye iş sağlanmalıdır. Aksi takdirde, bu fırsat yılları elden kaçacaktır. Kentleşme nüfusunda artma görülürken, kır nüfusu sürekli azalma eğilimindedir. Kırdaki kadınlar çalışma yaşamına katılırken, bu nüfus kentleştiği zaman çalışma yaşamından çıkmaktadır. Bu yüzden de kadınların çalışma hayatına katılım oranı sürekli azalma eğilimindedir. Diğer önemli bir konu da Türkiye'nin ileride karşılaşacağı en büyük sorun yaşlılık sorunudur. Bu soruna önlem almak için sosyal politikalar üretilmelidir (HÜNEE, 2008).

Türkiye'deki merkezi yönetimin derin izleri yerelleşmenin sürekli önüne geçmekte ve yerel gelişme sağlanamamaktadır. Yerel gelişmenin sağlanabilmesi için öncelikle yönetimin yerelleşmesi daha sonra da şunlar gereklidir: yöresel el sanatlarının ve ürünlerinin geliştirilmesi ve pazarlanması, açık bulunan veya ileride açık olacağı tahmin edilen pozisyonlara yönelik vasıf kazandırma, yatırımlar yaparak istihdam sağlama, kentsel hizmetlerin kırsala götürülmesi, tarımda verimliliği artırmadır. Diğer taraftan halkın geçici olarak bulduğu çözümleri önemsemek ve üzerine katkı sağlamaktır. Şehre göç etikten sonra göçmenler barınma konusunu gecekondular yaparak, işe girmeyi

marjinal işlere girerek, sosyal güvenceyi hemşericilik ve aile bağlarını kuvvetlendirerek çözüme yoluna gitmişlerdir ki; üst yönetim hiçbir şey yapmasa da bu yönde gelişmelerine katkıda bulunarak onlara fayda sağlamaktadır. Örneğin, sosyal ve kültürel hizmetleri gecekondü bölgesine götürerek, marjinal işlerde çalışanlara yeşil kart vererek katkı sağlamaktadır (Es, 2008a-2008b).

Göçmenlerin en önemli sorunlarından birisi kayıt dışı olmalarıdır. Türkiye’de kayıt dışı çalışanlara yönelik bir araştırma yapan Akpınar (2009) bu sorununu Türkiye devleti tarafından daha da çıkılmaz hale getirildiğini belirtmektedir. Bir yandan sınırları açıp vize işlemlerini kolaylaştırarak göçmenlerin gelmesini teşvik ederken, diğer yandan gelen kişilerin burada kalmalarını ve çalışmalarını kısıtlayan yasalar çıkarılmaktadır. Bu durum kayıt dışı göçmenlerin sayısını artırmaktadır. Kayıt dışılığı işverenler yedek işgücü oluşturmaya ve maliyetleri düşürmeye yönelik kullanmaktadırlar. Yazar, taşeronlaşma ve kayıt dışı göçmenlik sisteminin kölelik sisteminden farksız olduğunu ileri sürmektedir.

Dış göç sonucunda işçi paralarının kaynak ülkelere aktarılması kaynak ülkelerin geçici olarak döviz açıklarını kapatmalarına yardımcı olmuştur. Ancak işçilerin gönderdikleri paralar genelde harcamaya yönelik kullanılmıştır. Çok az bir kısmı yatırımlara dönüştürülebilmiştir ve bu yatırımlar önemsiz denecek kadar küçüktür. Yaptıkları yatırımlar; dükkân açmak, kiralamak ve ev yapmaktan ibarettir. Göç ve yöresel kalkınma üzerine araştırma yapan Akkuzu (2009) göçmenlerin yerel ekonomiye önemli bir katkısını olmadığını ortaya koymuştur.

Akkuzu yaptığı araştırmada ayrımcılıktan dolayı göçmenlerin hedef ülkeden kaynak ülkeye geri döndüklerini ileri sürmüştür. Ancak çoğu kişinin de ayrımcılığa rağmen geri dönmedikleri tespit edilmiştir. Bu kişilerin sağlamış oldukları kazançlar ayrımcılığa baskın geldiğinden geri dönme istekleri kalma isteğine mağlup olmaktadır (Akkuzu, 2009).

8. BYKP’nın da açıklandığı gibi kent yoksulluğu kırsal yoksulluğuna tercih edilmektedir. Kentte yaşayanlar kırsal durumlarından daha kötü durumda olsalar da geri dönmeyi düşünmemektedir. Şehre ait hayallerinin olması, sosyal hizmetlerin çokluğu ve aynı zamanda aynı ve nakdi yardımların yapılması kişilerin geri göç etmelerini önlemektedir. Yazarın önemle durduğu diğer bir konu ise zorunlu göç edenlerin veya güvenlik

nedeniyle göç edenlerin hızlı kentleşme dolayısı ile kentlileşememesi ve işsiz kalması kentte yasal olmayan yollara yani kötü işlere girişmelerine sebebiyet verdiğini iddia etmektedir. Dışarıdan gelen bazı göçmenlerin devletin siyasi varlığını tehdit eder duruma gelmesi göçmenlere yönelik kuşkuları artırmıştır. Devlet, Doğu'dan gelen göçmenlere farklı, Batı'dan gelen göçmenlere farklı muamele yapmıştır. Mesela Bulgaristan'dan gelen göçmenler ile Kuzey Irak'tan gelen göçmenlerin karşılanma biçimi bunu açıklamaktadır. 1980 yılında başlayan ve 1990 yılında zirveye ulaşan Türkiye'ye yönelik göçlerin asıl sebebi Türkiye'deki değişimdir. 24 Ocak kararları ile Türkiye liberal ekonomiye geçiş yapmış açık ekonomi politikaları uygulamaya başlamıştır. Bu yıllarda çeşitli vize anlaşmaları ile birçok ülke ile sınırlar açılmıştır. Bu ülkeler, özellikle SSCB'den ayrılan ülkelere dönüşmektedir. Birçok kişi turist vizesi ile Türkiye'ye giriş yapmış ve burada çalışmaya başlamıştır. Zamanla burada kalmanın başka yollarını aramıştır. Geri dönmeyen ve vatandaşlığa geçemeyenler kaçak durumuna düşmüş daha zor şartlarda çalışmaya burada devam etmişlerdir. Bu şekilde özellikle inşaat sektöründe erkekler, hizmet sektöründe ise kadınlar çalışmaktadır (Akpınar, 2009).

Yakar tarafından 2009 yılında tamamlanan "Emirdağ ilçesi kırsalında göçün etkileri, sorunları ve çözüm önerileri" adlı doktora tezinde Afyonkarahisar'ın Emirdağ ilçesi ele alınmış göçlerin bu ilçenin hane halkı büyüklüklerine, eğitim durumuna, çalışan nüfusun iş kollarına, çalışan nüfusun işteki konumuna, yerleşim yerlerinin boşalmasına ve konutlardaki değişime, tarımsal arazilerin terk edilmesine, arazi mülkiyetindeki değişime, hayvancılık faaliyetlerine, kamu hizmetlerine etkisini ortaya koymaya çalışmıştır.

Genç nüfusun diğer bir deyimle çalışan nüfusun göç etmesi göç edilen yerdeki nüfus bağımlılık oranını artırmıştır (Başel, 2009). Nüfus bağımlılık oranının artması geride kalan çalışan nüfus üzerinde büyük baskı oluşturmaktadır. Kültürün etkisi ile her yaşlının yardımına koşulması, çalışma çağındaki nüfusun yükünü artırmıştır. Geleneksel aile yapısının değişime uğraması yani yaşlıların bakımlarını çocukların üstlenmemesi ve aynı zamanda yaşlıların sosyal güvencelerinin göç veren yerlerde olmaması veya çok sınırlı olması onları yalnızlığa itmenin yanı sıra ekonomik olarak da güç duruma düşürmektedir. Bir yandan karşılıksız (ücretsiz) işlerden bıktığı için göç etme kararı

alan bir çalışma çağındaki nüfus, diğer taraftan ekonomik ve sosyal olarak muhtaç bir yaşlı nüfus bulunmaktadır. Her iki tarafın dikkate alınarak sosyal politikalar oluşturulması gereklidir. Bu çerçevede yaşlıların bakımına yönelik istihdam oluşturulması akla gelen ilk politika olmaktadır.

Saraçlı'nın 2010 yılında yazdığı doktora tezinde, yerinden edilmiş kişilere yönelik uluslar arası hukukta ne gibi düzenlemeler olduğunu ortaya konulmuştur. Bu tezde mültecilerin, sığınmacıların ve ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin sorunları incelenmiş ve bu ayrımın gereksizliği üzerinde durulmuştur. Çünkü üç ayrı kavramda açıklanan göçmenlerin aslında aynı sebeplerden dolayı göç ettiğini savunmaktadır. Bu üç kavramda açıklanan kişilere aynı muamele yapılmasını ve ayrımcılıklardan korunması gerektiği üzerinde durmaktadır. Diğer taraftan mağdur edenlere yönelik önemli çalışmalar bulunmadığını iddia etmektedir.

Kandemir (2010) eserinde, iktisadi gelişme sürecinde uluslararası göç hareketlerini ve bu göç hareketlerinin Türkiye üzerine etkisini incelemiştir. Uluslar arası göçün kapitalist ülkelere doğru aktığını belirten yazar bu akışı değişik şekilde yorumlayan optimist ve pesimist görüşlere yer vermektedir. Optimistlere göre göçün etkilediği üçlüden yani göç veren ülke göç alan ülke ve göç eden kişidir. Her biri bu olaydan olumlu olarak etkilenmektedir. Göçün maliyeti, göç eden kişiye bireysel kazanç, göç veren ülkeye döviz, bilgi, demokratikleşme, vasıflı iş gücü olarak dönerken, göç alan ülkeye ise maliyeti az işgücü olarak dönmektedir. Pesimistler ise aksini düşünmekte göç eden kişinin daha çok zorluk çektiğini, göç veren ülkenin yetişmiş elemanını gönderdiğini ve göç alan ülkenin ise sorunlu-uyumsuz kişilerle baş etmesinin zor olacağını iddia etmektedir.

İnce tarafından yazılan eserde tarımdan sanayi toplumuna geçiş süreci işlenmiş, araştırmanın yapıldığı Tekirdağ'ın Çerkezköy ilçesinin eski ve yeni nüfus yapısı karşılaştırılmış ve tarımdan sanayi sektörüne geçiş rakamlarla ortaya konulmuştur. Tarım sektöründe hayatını devam ettirenlerin oranı sanayi sektöründe devam ettirenlerden çok düşüktür ve bu oran sürekli olarak da düşmektedir. Bu eserde diğer önemli bir konu ise göçmenlerin çoğu hedef yerdeki hayatlarından memnun olmalarıdır (İnce, 2010).

Göçün itici faktörleri olan işsizlik, güvenlik sorunları Van'daki en önemli göç etme nedeni olarak Zırhlıoğlu (2010) tarafından yapılan çalışmada bulunmuştur. Bu çalışmada göç edenlerin %37'si işsizlik yüzünden, %30'u ise terör yüzünden göç etmiştir. Göç sonrası %81'i işsiz kalmıştır. Bu durumda tekrardan göç etmek isteyenlerin %39'u köye dönmeyi, %56'sı ise başka yere göç etmeyi düşünmektedir. Bu durumda Van'daki tarım üretimi 25 yıl öncesine göre çok geridedir ve insanlar işsiz olarak siyasi emellere alet edilmektedir.

İşgücü piyasalarına göçün etkileri gelişmemiş ülkelerde olumsuz yansımaktadır. Göçlerin belirli bölgelere de yığılması göçmenleri işsiz bırakırken, kentte daha önce yaşayanlarında işsiz kalma ihtimalini doğurmaktadır. İş bulamayanlar mecburen marjinal işlere kaymakta ve kayıt dışı işlerde yasal olmayan işler yapabilmektedir. Diğer yandan göç edilen kaynak yerde de işsizlik sorunu karşımıza çıkmaktadır. Her iki tarafta da bu sorunun çıkması devletin yatırımları teşvik etmesi yönünde bir adıma zorlamaktadır. Teşvikler hem göçü azalttığından göç maliyetini azaltabilir, hem de belirli şehirlerde yoğunlaşmayı önleyerek büyük altyapı hizmetlerine gereksinim kalmayabilir. İkisi de kazanım olarak teşvik sebebiyle kesilmeyen vergilerin karşılığına denk gelebilir, denmektedir (Bahar ve Korkmaz Bingöl, 2010).

Aile ilk göç kararı aldığı anda önce erkeler göç etmekte ve daha sonra ailenin kalan üyeleri onları takip etmektedir. Bu sebepten göç eden erkelerin kadınlara oranı biraz yüksek görünmektedir. Zamanla kadın ve erkek göçmen sayıları eşitlenmeye doğru gitmektedir. Türkiye'de sürekli göç veren bölgeler sırasıyla Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleridir. Sürekli göç alan bölgeler ise Marmara, Akdeniz ve Batı Anadolu bölgeleridir. Geri kalmış bölgelerden devamlı olarak gelişmiş bölgelere göçlerin olması, geri kalan bölgelerin daha da geri kalmasına sebebiyet vermekte ve geri kalan bölgeler ile gelişmiş bölgeler arasındaki dengesizlik gün geçtikçe artmaktadır (Bülbül ve Köse, 2010).

Türkiye'ye yönelik dış göçler 1980 sonrasında çoğunlukla transit şeklinde olmaktadır. Bu göçmenler, Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine gitmek isteyenlerden meydana gelmektedir. AB ülkelerinin dışarıdan göç almayı durdurması düzensiz göçlere eğilimi artırmıştır. AB ülkelerine yakın olması dolayısıyla ile bu göçlerden Türkiye çok etkilenmektedir. Bu göçlerin yanı sıra Türkiye'ye önemli miktarda çalışmak için

göçmen gelmektedir. Gelenler arasında turist vizesi ile gelenlerin sayısı oldukça fazladır. Turist vizesi ile gelenler sürekli ya vize uzatmak için memleketlerine gidip-gelmektedirler ya da vize süresini geçirip kaçak durumuna düşmektedirler. Ancak her iki durumda da kaçak olarak çalışmaktadırlar. Türkiye'ye az sayıda da olsa üst yönetimde görevli, vasıflı göçmenlerde gelmektedir. Bu göçmenler genelde çok uluslu şirket (ÇUŞ) çalışanıdır (Pusch ve Wilkoszewski, 2010).

Gana'da yapılan çalışmanın temel bulgularına göre göç, mevcut imkânların özellikle de eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Yani bu alanlardaki eksiklikler insanları kentsel alanlara doğru göçe yönlendirmektedir (Ackah ve diğerleri, 2010).

Gimba ve Kumshe (2011) tarafından yapılan çalışmada kırsaldan kentlere doğru gerçekleşen göçün temel sebepleri daha yüksek ücret düzeyleri, eğitim, politik ve sosyal istikrar, daha iyi teknolojiler ve istihdama yönelik fırsatlar olmuştur. Diğer sebepler arasında ise kırsalda yaşanan yoksulluk, işsizlik, kıtlık, sosyal imkanların yetersizliği, elektrik, su ve yol gibi alt yapı imkansızlıkları ve hastane, okul ve mesleki kursların yetersizlikleri bulunmaktadır

Göçmen olarak gelip gecekondularda yaşayan ve kendi çözümünü kendi yapan kişileri geri döndürmek olanaksız gibi görülmektedir. Bu kişilerin şehre uyumuna yönelik çabalar devlet tarafından sosyal politika olarak benimsenirse daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu kişilerin eğitimi, sağlığı, sosyal güvenliği ve sosyal dayanışmasını güçlendirerek daha iyi bir sonuç alınacağına düşünülmektedir (Çakır, 2011).

Yapılan bir araştırmaya göre 2000 yılında yüksek işsizlik alanlarından düşük işsizlik alanlarına doğru göç olduğu ortaya konulmuştur. Bu durum 2008 yılına gelindiğinde değişmiştir, bu yıldan sonra yüksek işsizlik alanlarından düşük işsizlik alanlarına göç sınırlı kalmıştır. Bu durumda göçe sosyo-ekonomik gelişmişliğinde etkisi olduğu görülmüştür. Bu da bize göstermektedir ki; işgücü piyasasına yönelik yapılan sosyal politikalar ile bölgesel gelişim politikaları bir arada yürütülmelidir. 2001 yılında İMF ile anlaşma sonucu yürütülen yüksek faiz düşük kur politikasına benzer politikalar, sıcak paraya bağlı olduğu için işgücü piyasasına zarar vermektedir. Ülkenin büyüme rakamları iyi görünürken işgücü piyasası rakamları iyice bozulmaktadır (Yüceol, 2011).

Göç edenlerin hedef ülke ile kaynak ülke arasındaki ticarete etki edip etmediğini araştıran Karagöz (2011) ampirik bulgulara dayanarak etkinin olumlu yönde olduğunu göstermiştir. Araştırmasında Almanya ile Türkiye arasındaki ticari ilişkileri ele almış ticari ilişkilerin Almanya ile bu kadar gelişmesinin tesadüfi olmadığını ortaya çıkarmıştır.

1970 yılından sonra gelişmiş Avrupa ülkeleri göçmenlere kapılarını kapatmıştır. Ancak göçler kaçak olarak devam etmiştir. Her ne kadar kapılar kapatılsa da gelişmiş ülkelerde emek gücüne olan ihtiyaç devam etmektedir. Kaçak olarak göçmenlerin gelmesi bir yandan maliyetleri düşürürken diğer yandan da göçmenleri istedikleri zaman dışarı atabilmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu durum, hem işverenlerin hem de devletlerin işini kolaylaştırdığından devam etmektedir. Akpınara göre (2011) ILO sözleşmeleri işverenlerin istediği şekilde yapılmaktadır. İşletmeler arasındaki rekabet bu yönde düzenleme istemektedir. Diğer taraftan ILO'nun sözleşmelerinde bir ülkeyi terk etme hakkını her kişiye tanıırken diğer yandan nereye gideceğine yönelik en ufak bir düzenleme bulunmamaktadır. Yine iş hakkını tanımadan diğer hakların tanınması anlamsızdır. Çünkü iş hakkı bireyin onuru ve geçimi için elzemdir.

Kültürel sermayenin göçmenlerin yaşam tarzlarında büyük etkileri görülmüştür. Beşeri sermayesi kuvvetli olan göçmenler diğer göçmenlere göre daha kolay iş bulmaktadır. Diğer yandan göçmenlerin katlandığı sıkıntılara daha az katlanmaktadırlar. Şöyle ki kültürel sermayesi yüksek olan göçmenler barınma, göç etme süreci, hedef ülkede haklarını savunma, çalışma vizesi alma, oturma vizesi alma konularında diğer göçmenlere göre daha hızlı oldukları ve çektikleri zorlukların diğer göçmenlere göre daha az olduğu ortaya konulmuştur (Nohl ve diğerleri, 2011).

1994 yılında 12 ilde başlattığı ve daha sonra iki ili ilave ettiği Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) uygulamaları tam başarı sağlayamamıştır. Çünkü göçmenlerin dönecekleri köylerin sosyal çelişkileri göz önüne alınmamış ya da çözülememiştir. Bu yıllarda köylerdeki ayrılıkçılık ve kaostan doğan düzensizlik projenin başarılı olmasını engellemiştir. 2004 yılında ise 5233 Sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması hakkında kanun yürürlüğe girmiş ve zararların giderilmesine yönelik fırsatlar doğmuştur. Ancak bu kanunun sağladığı tazminatlar yetersizdir. Ölenler için 14.000-20.000 arası tazminat verilmekte, bu

tazminatı alabilmek için avukatlar tutulmakta, tutulan avukatlar haksız kazançla zenginleşirken hak sahipleri gereken haklarını tam alamamaktadırlar (Keser, 2011).

Türkiye’de büyük şehirlerde yerel yönetimlerin uyguladığı göçmenlere yönelik sosyal politikalar kısa süreli, düzensiz ve sürdürülemezdir. Bu politikanın diğer eksik tarafı ise; bu politikalardan genellikle iç göçle gelen kişilerin yararlanmamasıdır. Dış göçle gelenler iç göçle gelenlerden daha çok sorun yaşamalarına karşın -dış göçle gelen geçici göçmenler için oluşturulan kamplar dışında- yerel yönetim politikalarında ve merkezi politikada uygulanabilir, sürdürülebilir politikalar görmek zordur. İç göçle gelenlere yönelik olarak vasıf kazandırma eğitimleri, danışmanlık, sağlık hizmetleri az da olsa verilmektedir. Bu hizmetler yerel yönetimler ve STK’lar tarafından sürdürülmektedir. Dış göçle gelenlere yönelik hizmetler ise daha çok STK’lar tarafından yürütülmektedir (İçduygu, 2012).

Türkiye işgücü piyasasında çeşitli ayrımcılığa maruz kalanlar olmaktadır. Bu kişiler kadınlar, göçmenler ve Kürt’lerdir. Ayrımcılığı ortaya koymaya yönelik yazılan eserde bu durum zayıf da olsa kanıtlanmıştır. Yapılan araştırmada köyleri boşaltılarak işsiz kalanlar, normal işsiz kalanlar ve geliri az olanların uyuşturucu ve çete işlerine karıştıklarını ortaya konmuştur (Lordoğlu ve Aslan, 2012).

Günşen (2012) tarafından hazırlanan doktora tezinde Kastamonu ve Bartın’ın orman köylerindeki iç göçlerin sebepleri araştırılmaya çalışılmıştır. Göç sebepleri şöyledir: köyün dağ sırtında olması, il merkezine uzaklığının fazla olması, köylünün eğitim seviyesinin düşük olması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin kısıtlı olması, gelirlerinin düşüklüğü, destek kredilerinin düşüklüğü, köyün etrafında istihdam için sanayi tesisinin bulunmaması, odun üretim miktarının az olması ve yakmak için verilen odunun kısıtlı olmasıdır. Köylerden göçler sonucunda okur-yazar oranı azalmış, gençler göç ettiğinden aktif çalışan az kişi kalmış, önce erkekler göç ettiğinden kadınların köydeki oranı artmış, yeşil kartlıların sayısında artış gözlenmiştir.

İletici etkenler arasında yer alan evlilik sayesinde gelinler, göçmenlerin önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Genelde köyden kente, kızlar evlenerek gitmektedir. Köyde yaşayan erkeklerin şehirden evlenerek şehre göç etmeleri nadir görülmektedir. Gelinler, bir taraftan köy ve kentin kültür farklılığından diğer taraftan çevresinden koparılmasından ötürü büyük zorluklar yaşamaktadırlar. Yaptıkları her davranışın

üstüne gidilmekte ve psikolojik baskı altına alınmaktadırlar. Özellikle kocasının desteğini yanında göremeyen gelinler şiddetli geçimsizlik yaşamaktadırlar. Bu tür göçler Türkiye'den dış ülkelere de olmaktadır. Özellikle gelişmiş Avrupa ülkelerinde bu tür göçlere rastlanmaktadır.

Zorunlu göç sonrası göçmenler kendilerini aşağılanmış ve dışlanmış hissetmektedirler. Bu zor durumda onlar hayata bağlayan dini inançları, akraba ve toplumsal ilişkileri olmuştur. Devlet zorunlu göçle bir tarafı güvenli hale getirmeye çabalarken diğer yandan güvensiz yer sayısını artırmaktadır. Aynı zamanda kendi kazandıkları ile geçimlerini kendi memleketlerinde sağlayanlar göçten sonra çoğu yerde muhtaç durumuna düşmektedirler. Zorunlu göçe maruz kalanlar suça meyilli olmaktadır (Ceylan, 2012).

Akay, Constant ve Giuliatti tarafından 2014 yılında yayınlana makalede Almanya'da göçmenlerin yerli halkın refah düzeylerine katkıları ölçülmüş ve Almanya'da göçmenlerin yerlilere faydalarının olduğunu kanıtlamıştır. Diğer yandan eserde Almanya'da yaşayan göçmenlerin hiçbirisinin tamamen asimile olmadığını ve asimilasyonunun kısmi olduğu üzerinde durulmuştur. Bu eser göçmenlerin yerli halka faydasının oluştuğu teziyle bir ilke imza atmış, merkez çevre göç kuramını zorla insanların diğer insanlara hizmet ettirdikleri yönündeki tezine iyi bir alternatif oluşturmuştur. Ayrıca göçmenlere iyi gözle bakılmadığı bir ortamda göçmenlerin yerli halka faydasının olacağını amaç edinerek yazılmış bir eser, dikkate değer olarak görülebilir.

Göçün verimliliğe ve endüstriyel değişime etkisini çalışan Braun ve Kvasnicka (2014), göç ile verimlilik ve endüstriyel değişim arasında bağ olduğunu kanıtlamıştır. İkinci dünya savaşı sonrasında Almanya'daki göçleri inceleyen yazar bu göçler sonucunda tarımdaki verimsizliğin yerini sanayide ki verimlilik aldığını ve tarımdan sanayiye doğru bir değişimin gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Çiftçi(2011) ve Özyakışır (2012) tarafından geniş literatür taraması yapılmış ve birçok yönden tablolar oluşturularak yapılan çalışmalarda kullanılan değişkenler, örneklem alanları, modeller, konular, özetler vb. verilmiştir. Bu yönden böyle kapsayıcı bir eserin olması dolayısı ile bu araştırmada literatür üzerinde çok durulmamıştır.

BÖLÜM 2:TÜRKİYE’NİN DEMOGRAFİK YAPISI VE İÇGÖÇ

Türkiye’de içgöç dört alt başlık altında incelenmiştir. Birinci alt başlıkta içgöçün tarihsel süreci, ikinci alt başlıkta, göçmenlerin demografik bilgileri (yaş, eğitim ve cinsiyet), üçüncü alt başlıkta, Türkiye’de içgöçün iten çeken boyutları ve dördüncü alt başlıkta, içgöçün iletici ve tutucu boyutları ele alınmıştır. Göçün itici ve çekici boyutları bölgesel eşitsizlikler göz önüne alınarak yazılmış ve iletici ve tutucu boyutları ise gelişen ulaşım ve iletişim araçlarıyla göçmenler tarafından geliştirilen ağ ilişkileri çerçevesinde ortaya konulmuştur.

2.1. Türkiye’de İçgöçün Tarihsel Süreci

Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş aşamasında, nüfus bazen teşviklerle, bazen de zorunlu olarak yer değiştirirken, gelişim aşamasında kişiler genelde kendi isteği ile yer değiştirmiştir. Gerileme aşamasında ise, Avrupa’daki değişim ve içerdeki değişimden dolayı nüfus sürekli yer değiştirmek zorunda kalmıştır (Babuş, 2006:294-304).

Osmanlı Devleti’nin sona ermesinden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti,kuruluş aşamasında şu amaçlarla iskân ve göç politikalarını geliştirmiştir;

Nüfus sorununu çözmek,

Toprak sorununu çözmek,

Feodal unsurların ayrıcalıklarına son verip halkı ve devleti güçlendirmek,

Aşiret yaşamına son verip çağdaş bir toplum yaratmak,

Göçebe nüfusu toprağa ve devlete bağlamak,

Devletin ve halkın güvenliğini sağlamak ve korumak,

Çağdaşlaşma çalışmalarını sürdürmek ve benimsemek,

Ulus oluşumunu tamamlamak (Babuş, 2006;294-304).

Osmanlı İmparatorluğu’nun Anadolu nüfusunu, geleneğini ve iskan politikalarını devralan Türkiye Cumhuriyeti (Kaya, 2012:37), içgöç kavramı ile 1950 yılından sonra tanışmıştır. 1950 yılına kadar il içi ve mevsimlik göçler ile karşılaşan Türkiye’de1950’li

yıllarda başlayan ekonomik canlanmayla beraber il dışı göçler ortaya çıkmıştır (Pazarlıoğlu, 2007:122). 1950'li yıllara kadar göçler daha çok siyasi gerekçelerle olurken 1950'li yıllardan sonra göçlerin nedenleri ekonomik temele dayanmıştır (Kısacık, 2012:87).

İçduygu, Sirkeci ve Aydıngün, (1998: 239) Türkiye'de içgöçü, kentleşme, batılılaşma ve sanayileşme süreçleri ile iç içe geçmiş bir biçimde üç tarihsel döneme ayırır:

- a- 1927'den 1945'e dek uzanan durgun ve kentin göçü emme kapasitesinin pek aşılmadığı dönem,
- b- 1945-1980 arasında köyün çözülmesi ve teşvik edilmiş sanayi politikalarıyla desteklenmesi ve ciddi bir sorun olarak göçün kendini hissettirdiği dönem,
- c- 1980'den günümüze dek gelen, kırsal nüfuzun çözüldüğü ve kentlere göçün hızlandığı, kentler arası göçün ve siyasi nedenli göçün önem kazandığı dönem.

1950'li yıllara kadar köyün modernizasyonu, Zonguldak'ta görüldüğü gibi yeni açılan madenlerde çalıştırılmak üzere geniş kitlelerin topraktan koparılıp işçi haline dönüştürülmesi içgöçlerin temel sebeplerindendir. Diğer yandan, kuraklık, heyelan ve deprem sonucu işaret edilen bölgelere doğru nüfus aktarımı, isyanlar ve diğer sebeplerden dolayı 1934 İskan Kanunu ile birlikte bazı grupların iskanı, uluslaşma süreci ile birlikte dönemin içgöçünü belirleyen etmenlerdir (Jongerden, 2001; Aktaran Kaya, 2012:38). Bu ilk dönemde (1927-1950) köyden kente net içgöç 214 bin olarak gerçekleşmiştir (Kaya, 2012:38).

1950-1985 yılları arasında Türkiye nüfusu köyden kente doğru akmıştır. İkinci göç dönemi kendi arasında üç kısma ayrılır (Akşit, 1998; Aktaran Kaya, 2012:38).

- a- 1950-1955 yılları arasında İstanbul, İzmir ve Ankara gibi kentlere yakın çevresindeki kırsal bölgelerden gelen göç akımlarının olduğu dönem,
- b- 1965-1970 yılları arasında Orta Anadolu ve Karadeniz kırsalından insanların büyük kentlere doğru göç akımlarının olduğu dönem,
- c- 1980-1985 yılları arasındaki alt dönemde ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin kırsalından büyük kentlere doğru göç akımları olduğu ifade edilir.

Özer (2012:55) 1950’li yıllarda gerçekleşen göçlerin etkenlerini; tarıma makinenin girmesi sonucu boşalan işgücü, kentlerin sanayileşmesinden dolayı işgücü ihtiyacının ortaya çıkması ve Adnan Menderes’in “her mahallede bir milyoner” çağrısının cazibesi olarak sıralamaktadır. 1980’li yılların etkenleri ise; Türkiye’nin dışarıya açılmasının yaratmış olduğu kentsel rantlar, kırsal alanların iticiliğine karşılık kentlerin artan cazibesi ve kitle ulaşım ve iletişim araçlarının artması olarak ifade eder. Diğer yandan 1990’lı yıllardaki önemli hareketliliği ise zorunlu göçten kaynaklandığını belirtmektedir.

Keyder, 1950-1985 dönemini kapitalistleşme döngüsü olarak kabul etmektedir (Keyder, 1983; Aktaran Kaya, 2012:38). Bununla birlikte; bu dönemde birçok kalkınma planının hazırlanması ve uygulamaya konulmak istenmesi, devletin alanının piyasa alanına nispeten daha geniş olduğunu göstermektedir. 1963-1980 yılları arasında Türkiye kalkınmasını planlı kalkınma hedefine dayandırmış, kırsal gelişme politikaları ile ülkesel, bölgesel, kentsel gelişme politikalarını bu doğrultuda geliştirmeye çalışmış ve yöresel kaynakları da bu çerçevede harekete geçirecek Bölgesel Kalkınma Planlarını (BKP) ve Bölgesel Gelişme Programlarını (BGP) desteklemiştir (Yüceol, 2011:38).

1980’lerden sonra neo-liberal politikaların yönlendirmesi ile ulus-üstü, yerel yönetimler, girişimcilik ve yenilik önem kazanmıştır. 1990’lardan itibaren kalkınma planları yeniden önem kazanmış ve 1996-2000 döneminde yerel kaynakların harekete geçirilmesi, 2001-2005 döneminde rekabet edebilirlik, yerel girişimcilik ve AB’ye uyum, 2007-2013 döneminde ise rekabetçi üstünlük, yenilik, yönetim ve AB’ye uyum hedeflenmiştir (Yüceol, 2011:38).

Kentleşme, sanayileşme, modernleşme, küreselleşme vb. süreçlerle beraber, Türkiye nüfusunda önemli değişiklikler olmuştur. 1965 yılında Karadeniz Bölgesi 6.085.986 nüfusu ile birinci sırada, Güneydoğu Anadolu Bölgesi 2.367.740 kişi ile son sırada yer alırken (Kaya, 2012:38), 2013 yılında Marmara Bölgesi 24.637.456 birinci sırada Doğu Anadolu Bölgesi ise 5.982.184 ile son sıradadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri yüksek doğum oranlarına sahipken nüfuslarının alt sıralarda olması göçlerin etkileri ile açıklanabilir.

Tablo1
Bölgeler Arası Göç, 2014

BÖLGE KODU	ADNKS Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%0)
TRA	2206326	80017	123105	-43088	-19.34
TRB	3801911	101298	148095	-46797	-12.23
TRC	8250718	148175	198824	-50649	-6.12
TR1	14377018	438998	424662	14336	1
TR2	3351582	147561	101113	46448	13.96
TR3	10023549	235605	189490	46115	4.61
TR4	7332137	237154	180965	56189	7.69
TR5	7499242	248056	208817	39239	5.25
TR6	9906771	226062	222621	3441	0,35
TR7	3886251	116952	142812	-25860	-6.63
TR8	4493559	160815	195633	-34818	-7.72
TR9	2566840	113914	118470	-4556	-1.77

Kaynak: TÜİK, 2015, Bölgeler Arası İstatistikler, Nüfus ve Göç

Yukarıdaki tabloya göre; net göç hızının eksi yönde yüksek eğilim gösterdiği bölge TRA'dır. Onu sırasıyla TRB ve TR8 takip etmektedir. Net göç hızının artı yönde yüksek eğilim gösterdiği bölgeler ise TR2, TR4 ve TR5'tir. Sayı olarak en çok göç alan bölge İstanbul'dur. Bununla birlikte; İstanbul'dan göç edenler de çok olduğu için net göç hızı artı yönde, ancak düşük eğilimdedir. Net göç sayısı en fazla olan bölge TR4 bölgesidir. Net göçü hızı artı olanlar, genelde metropol şehirler ve çevrelerindeki şehirlerden oluşmaktadır.

2007-2013 yılları arasında sayı bakımından en çok göç veren on il sırasıyla; İstanbul (2.088.449), Ankara (819.762), İzmir (576.166), Antalya (365.943), Adana (354.456), Bursa (342.480), Konya (322.347), Mersin (314.693), Kocaeli (295.098) ve Diyarbakır'dır (278.911). Yine aynı yıllarda en çok göç alan on il sırasıyla; İstanbul (2.475.752), Ankara (1.046.539), İzmir (674.553), Antalya (516.566), Bursa (439.716), Kocaeli (386.339), Adana (299.322), Mersin (295.100), Konya (294.640) ve Tekirdağ'dır (256.229). Sayı bakımından ilk on il incelendiğinde göç alan ve veren illerin biri dışında hepsi aynıdır ve ilk dört aynı sıralama ile dikkat çekmektedir. Bu ilk on ilde sürekli ve büyük bir nüfus hareketliliği görülmektedir. Göçlerin bu kadar hareketlenmesinin kişilerin iletişim ve ulaşım araçlarını iyi kullanmalarından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Diğer yandan toprağa bağlılığın da azaldığını söyleyebiliriz. Türkiye genelinde 2013-2014 yılı aralığında göç eden 2.534.279 kişiden 1.027.004 kişisi ilk on ilden göç etmiştir. Yine 2.534.279 göç eden kişinin 1.171.978

kişisi ilk on ile göç etmiştir. Diğer veriler dikkate alınmadan (ilk on ilin kendi aralarındaki göçleri kapsamı) rakamlar toplandığında göç olayına katılan 2.534.279 kişinin 2.198.982 kişinin ilk on ilde olduğu görülmektedir. Diğer yandan, yukarıda bahsedilen on ilden Adana, Konya, Mersin ve Diyarbakır'ın net göç hızları eksi görünümündedir. Yani şehre gelenler gidenlerden daha az sayıdadır(TÜİK-ADNKS, 2014).

Tablo2
2007-2013 Yılları Arasında Net Göç Hızı Yüzdesine Göre İlk ve Son On İl (%)

N	İller	2012-13	2011-12	2010-11	2009-10	2008-09	2007-08	Ortalama
1	Tekirdağ	15.71	16.7	16.58	14.99	11.03	33.19	18.033
2	Yalova	22.33	10.22	2.35	-2.59	10.1	52.58	15.831
3	Antalya	11.43	9.94	13.23	12.84	8.93	19.68	12.675
4	Çankırı	28.15	35.55	-20.88	-35.23	46.09	6.08	9.96
5	Kocaeli	9.84	7	8.3	9.74	7.94	15.56	9.73
6	Eskişehir	6.98	8.98	9.18	6.41	12.15	13.25	9.4916
7	Ankara	6.53	4.52	11.2	10.41	8	6.74	7.9
8	Gümüşhane	39.78	16.14	10.92	-9.83	-13.37	1.58	7.5366
9	Çanakkale	13.08	18.15	3.41	2.36	1.28	4.53	7.135
10	Muğla	5.27	5.79	6.95	7.71	2.22	13.93	6.9783
1	Yozgat	-22.01	-21.56	-24.75	-27.83	-15.96	-30.04	-23.691
2	Muş	-21.87	-25.64	-13.81	-14.78	-24.48	-38.42	-23.166
3	Kars	-23.08	-21.03	-18.54	-22.12	-21.4	-28.02	-22.365
4	Ağrı	-24.64	-27.02	-17.27	-14.68	-19.34	-28.26	-21.868
5	Ardahan	-22.88	-9.92	-16.29	-21.31	-29.67	-24.7	-20.795
6	Bitlis	-14.31	-17.31	-15.3	-13.74	-14.78	-27.86	-17.216
7	Erzurum	-21.42	-13.63	-7.5	-16.02	-11.37	-31.23	-16.861
8	Çorum	-8.21	-13.72	-13.5	-15.56	-16.56	-15	-13.758
9	Mardin	-8.85	-11.09	-7.63	-6.72	-29.39	-18.25	-13.655
10	Iğdır	-15.1	-11.5	-8.77	-9.1	-15.18	-20.42	-13.345

Kaynak: TÜİK, 2014, Veritabanları, Ülke İçi Göç.

2007-2013 yılları arasındaki göçlerin net göç hızlarının ortalamasının verildiği yukarıdaki tabloda en çok dikkati çeken Yozgat ilinin göç veren illerin en başında yer almasıdır. Algıların çoğu Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini gösterirken İç Anadolu'dan bir ilin ilk sırada yer alması şaşırtıcı görülebilir. Net göç hızının eksi olduğu illerden genelde metropollere göçler gerçekleşmektedir. Diğer yandan komşu illere ve gelişen Kayseri, Gaziantep, Tekirdağ vb. illere de önemli derecede göçler olmaktadır. İstanbul'un ilk on arasında yer almaması İstanbul'un göç yönünden doyuma ulaşmış olduğunun göstergesidir. Bunu destekleyecek diğer bir veri ise İstanbul'un yakın olduğu üç ilin net göç hızı bakımından ilk beşte yer almasıdır. Yalova, Kocaeli ve

Tekirdağ İstanbul'a gitmek isteyip de uygun ortam oluşturamayanların gittiği iller olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan Ankara'nın yakınında bulunan Çorum ve Çankırı şehirlerindeki değişiklik de önem arz etmektedir. Çorum ili net göç hızında eksi yönde sekizinci sıradayken Çankırı ili artı yönde dördüncü sıradadır.

Tüm kalkınma planlarına ve teşvik sistemlerine rağmen bölgelerarası dengesizlikler belli bir düzeyde dahi giderilememiştir. Bölgeler arası dengesizlik giderilemediğinden köylerden kentlere az gelişmiş kentlerden gelişmiş kentlere göçler yavaşlatılamamış işsizlik ve yoksulluk sorununa çözüm bulunamamıştır (Yüceol, 2011:38).

Türkiye'de kırdan kente göç hareketleri, göçün yoğunlaştığı yani 1960'lı yıllara kadar sorun olarak algılanmamış, hatta desteklenmiştir. Sonraki yıllarda kentsel bölgelerdeki ekonomik ve sosyal problemler göçün sorun olarak değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. 1960'lı yıllardan sonra kırsal göçün önlenmesi yönünde bölgesel ve ulusal bazda plan ve programlar uygulanmıştır. 1969 yılında CHP'nin seçim bildirgesinde köy-kent projeleri yer almıştır. Bu bildirgeden anlaşıldığı üzere bu projenin amacı göçleri önlemekten daha çok köyde yaşayanlara hizmet götürmektir. Her ne kadar başarıyla uygulanamayan bir proje olsa da 2000'li yıllara kadar bu yönde partiler tarafından vaatler verilmiş ve birkaç pilot köy-kent projesi hayata geçirilmiştir (Çolakoğlu, 2007:188).

1960'lardan bu yana geliştirilen çiftçiyi Topraklandırma Yasası, Mehtap Projesi, Merkez Köy gibi girişimlerin ortak hedefi, kırsal kesimde yaşayan bireyler ile kentte yaşayan bireylerin istenilen yaşam düzeylerine kavuşturulmasıdır. Bu durumda göçlerin azaltılabileceği düşünülmektedir. Ancak projeler başarılı olamamıştır (Çolakoğlu, 2007:188).

1950'li yıllara kadar il içi göç ve mevsime bağlı işçi göçü ağırlıktayken, 1950'li yıllarda başlayan sosyo-ekonomik canlanma sonucu iller arası göç fazlalaşmıştır. Bu yıllardan sonra gelişen iletişim araçları ve yollar ile büyük yatırımlar sonucu iş sahalarının oluşturulması iç göçü tetiklemiştir (Bülbül ve Köse, 2010:77).

Bir yandan göçler küçük kentlere, yakın yerlere olurken diğer yandan da büyük şehirlere olmaktadır. Büyük şehirler hem köylerden hem de küçük şehirlere göç almaktadır. Bu süreç hızlı bir şekilde devam etmektedir.

Tablo 3
Göç Eden Nüfusun Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı (1975-2000)

Göç Çeşidi	1975-1980		1980-1985		1985-1990		1995-2000	
	Göç Eden Nüfus	Yüzde Pay	Göç Eden Nüfus	Yüzde Pay	Göç Eden Nüfus	Yüzde Pay	Göç Eden Nüfus	Yüzde Pay
Şehirden Şehre	1.752.817	48.9	2.146.110	56.18	3.359.357	62.18	3.867.979	57.8
Köyden Şehre	610.067	17.02	860.438	22.53	969.871	17.95	1.168.285	17.46
Şehirden Köye	692.828	19.33	490.653	12.84	680.527	12.6	1.342.518	20.06
Köyden Köye	528.709	14.75	322.709	8.45	392.935	7.27	313.481	4.68
Toplam	3.584.421	100	3.819.910	100	5.402.690	100	6.692.263	100

Kaynak: DİE, 2000, s.2

Yukarıdaki tabloya göre göçlerin yarısından çoğu kentten kente doğrudur. Bu durum “kademli göç” kavramıyla açıklanabilir. Köyden göç önce en yakındaki kente; sonra diğer şehirlere doğrudur. Birçok göçmen için geçerli olan bu eğilimi ölçecek doğrudan her hangi bir veri olmasa da şehir nüfusu ile köy nüfusları karşılaştırıldığında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

2.2. Türkiye'nin Demografik Özellikleri ve Göçler

Türkiye’de bir yandan içgöçler sürekli yaşanırken; diğer yandan ise demografik göstergeler sürekli değişmektedir. Her geçen yılın bir önceki yıla göre farklı olduğu demografik göstergeler, orta-gelir grubu ülkelerin demografik yapı özelliklerinden ziyade üst-gelir grubu ülkelerin özelliklerini yansıtmaktadır.

Tablo4
Genel Demografik Göstergeler

Yıllar	1990	2000	2010	2011	2012	2013
Kırsal Nüfus Oranı (%)	48.7	40.8	29	28.2	27.7	13.3
Kentsel Nüfus Oranı (%)	51.3	59.2	71	71.8	72.3	86.7
0-14 Yaş Nüfus Oranı (%)	35	29.8	25.6	25.3	24.9	24.6
65 Yaş ve Üzeri Nüfus Oranı (%)	4.3	5.7	7.2	7.3	7.5	7.7
Genç Bağımlılık Oranı (0-14 Yaş) (%)	57.6	46.3	38.1	37.5	36.9	36.3
Yaşlı Bağımlılık Oranı (65 Yaş ve Üzeri) (%)	7	8.8	10.8	10.9	11.1	11.3
Toplam Yaş Bağımlılık Oranı (%)	64.7	55.1	48.9	48.4	48	47.6
Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)	21.7	18.3	15.9	13.5	12	13.7
Kaba Doğum Hızı (‰)	24.1	21.6	17.2	16.8	17.1	16.9
Kaba Ölüm Hızı (‰)	7.1	7.3	5	5.1	5	4.9
Toplam Doğurganlık Hızı (Kadın Başına)	2.9	2.5	2.1	2	2.1	2.1

Kaynak: Sağlık Bakanlığı,2014, s. 4.

Yukarıdaki tabloya göre Türkiye’de kırdan kentlere nüfus akımları süreklilik göstermektedir. Bunun yanında çocuk nüfusunun genel nüfus içindeki oranının düşük; yaşlı nüfusu oranının ise yüksek eğilim içinde olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak genç bağımlılık oranları azalırken, yaşlı bağımlılık oranları giderek artmaktadır. Toplam yaş bağımlılık oranı ise sürekli düşme eğilimindedir. Çünkü gençlerin nüfustaki oranları yaşlılara göre daha fazladır. Genç bağımlılık oranı düştüğü için genel bağımlılık oranı da düşmektedir. Diğer yandan kaba doğum hızları düşerken kaba ölüm hızı düşme eğilimindedir. Önce düşüş gösteren toplam doğurganlık hızı ise durağanlaşmıştır.

Bölgeler arasında kentsel nüfus oranlarında farklılıklar bulunmaktadır. Kentli nüfusun en yoğun olduğu batı bölgeleri göç alırken, kırsal nüfusun yoğun olduğu doğu bölgeleri sürekli göç vermektedir. Kırsal bölgelerde biryandan kırdan kente göçler yaşanırken diğer yandan az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere göçler yaşanmaktadır.

2012 verileri ile kent nüfusu dünyadaki kent nüfusu ile kıyaslandığında dünya genelinde oldukça yüksekte ve gelişmiş ülkelerden biraz düşük görünmektedir. Ancak 2013 verilerine göre gelişmiş ülkelerden dahi fazla görünmektedir. TÜİK 2013 kır-kent nüfus verilerini kontrol edip daha gerçekçi bir kır-kent nüfus verisi sağlayabilir. Çünkü köyde oturanlar kentte oturuyormuş gibi gösterilmektedir.

2013 verilerinde göre Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri 0-14 genç yaş grubunun nüfusa oranı Türkiye ortalamasının üzerinde olan ilk iki bölgedir. Batı Marmara, Ege ve Karadeniz bölgeleri ise Türkiye ortalamasına göre en düşük bölgelerdir. Türkiye Dünya ile karşılaştırıldığında Dünya ortalamasının biraz altında ve gelişmiş ülkelerin oldukça üzerindedir. 65 ve üstü yaş grubunun nüfusa oranı en fazla Karadeniz, Batı Marmara ve Ege bölgelerindedir. Türkiye ortalamasının en fazla altında olan bölgeler ise Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve İstanbul’dur. Bu veriler dahilinde Türkiye Dünya ile karşılaştırıldığında Dünya ortalamasına yakın, üst-gelir grubu ülkelerden çok düşüktür. Toplam yaş bağımlılık oranında özellikle göç veren bölgeler öne çıkmaktadır. En fazla yaş bağımlılığı Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerindedir. En az yaş bağımlılık oranı ise İstanbul, Batı Marmara ve Ege bölgelerindedir. Bölgeler arasındaki göç ve bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyleri benzerlik göstermektedir. Genelde gelişmişlik düzeyi düşük olan bölgeler hızla göç verirken, gelişen bölgeler de hızla göç almaktadır.

Yaşlı nüfus göçe meyil etmemektedir. Göç etse de yeni yerleşim yerinde fiziki ve sosyal çevreye uyum sağlama problemleri ortaya çıkmaktadır. Yaşlıların göçten sonra etkilendikleri husus kırsal meşguliyetlerini kaybetmeleri ve kendilerine uğraş için yerinden üretim geleneğine uygun işlerle uğraşmak istemeleridir (Pazarlıoğlu, 2007:123).

J. R. Tulloch, J. A. Millan, S. Kuznets, D. Thomas, D. Bogoue, M. Hagood ve O. D. Duncan'ın katkıları ile gelişen seçkinlik yaklaşımında eğitim, ırk, medeni durum, sağlık, yaş, cinsiyet, meslek ve motivasyonun göçleri etkilediği ileri sürülmektedir (Çelik, 2005:178).

Aşağıdaki 2.5 ve 2.6 numaralı tablolar seçkinlik yaklaşımının kısmen haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü gerek yaş, gerek cinsiyet ve gerekse eğitimin göçmenlerin sayısında etkili olduğu görülmektedir.

Tablo5
Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Türkiye’de İç Göç

Yaş G.	Cinsiyet	2012-13	2011-12	2010-11	2009-10	2008-09	2007-08	Toplam
Toplam	Toplam	2.534.279	2.317.814	2.420.181	2.360.079	2.236.981	2.273.492	14.142.826
	Erkek	1.250.579	1.149.151	1.204.530	1.177.639	1.123.136	1.153.069	7.058.104
	Kadın	1.283.700	1.168.663	1.215.651	1.182.440	1.113.845	1.120.423	7.084.722
'0-4'	Toplam	157.319	158.377	162.438	168.882	141.490	151.271	939.777
	Erkek	81.123	81.979	83.799	87.172	72.864	78.026	484.963
	Kadın	76.196	76.398	78.639	81.710	68.626	73.245	454.814
'5-9'	Toplam	160.210	163.344	165.117	172.623	168.070	189.436	1.018.800
	Erkek	82.463	84.103	84.884	88.818	86.367	97.922	524.557
	Kadın	77.747	79.241	80.233	83.805	81.703	91.514	494.243
'10-14'	Toplam	136.638	138.342	144.430	151.564	145.373	156.814	873.161
	Erkek	70.760	71.638	74.997	78.395	75.361	81.296	452.447
	Kadın	65.878	66.704	69.433	73.169	70.012	75.518	420.714
'15-19'	Toplam	340.473	314.421	266.753	239.293	243.412	203.583	1.607.935
	Erkek	157.794	143.042	125.786	112.489	113.594	99.530	752.235
	Kadın	182.679	171.379	140.967	126.804	129.818	104.053	855.700
'20-24'	Toplam	508.675	389.306	465.604	406.010	422.183	388.970	2.580.748
	Erkek	227.482	168.286	208.269	178.936	186.145	171.231	1.140.349
	Kadın	281.193	221.020	257.335	227.074	236.038	217.739	1.440.399
'25-29'	Toplam	356.212	341.391	378.287	371.859	326.345	356.705	2.130.799
	Erkek	178.816	174.834	191.702	186.341	166.496	181.918	1.080.107
	Kadın	177.396	166.557	186.585	185.518	159.849	174.787	1.050.692
'30-34'	Toplam	237.789	240.034	251.670	249.741	218.753	234.004	1.431.991
	Erkek	123.788	127.194	132.148	133.380	119.015	128.504	764.029
	Kadın	114.001	112.840	119.522	116.361	99.738	105.500	667.962

Tablo 5'in Devamı

'35-39'	Toplam	154.040	150.193	153.012	158.668	155.132	159.815	930.860
	Erkek	82.195	81.858	82.929	86.945	87.196	89.280	510.403
	Kadın	71.845	68.335	70.083	71.723	67.936	70.535	420.457
'40-44'	Toplam	112.982	103.261	99.146	100.103	102.278	110.211	627.981
	Erkek	60.716	57.046	54.626	55.054	57.030	60.164	344.636
	Kadın	52.266	46.215	44.520	45.049	45.248	50.047	283.345
'45-49'	Toplam	88.900	83.200	85.565	89.846	87.691	91.224	526.426
	Erkek	46.245	44.345	44.418	46.300	46.849	48.306	276.463
	Kadın	42.655	38.855	41.147	43.546	40.842	42.918	249.963
'50-54'	Toplam	80.583	68.024	66.909	70.042	69.726	74.864	430.148
	Erkek	41.789	36.249	34.623	36.411	37.149	39.637	225.858
	Kadın	38.794	31.775	32.286	33.631	32.577	35.227	204.290
'55-59'	Toplam	67.101	55.590	60.647	60.948	52.245	55.289	351.820
	Erkek	34.798	29.121	31.113	31.171	27.282	29.229	182.714
	Kadın	32.303	26.469	29.534	29.777	24.963	26.060	169.106
'60-64'	Toplam	48.617	39.009	42.062	43.674	37.474	37.112	247.948
	Erkek	25.259	19.879	21.152	22.017	18.817	18.860	125.984
	Kadın	23.358	19.130	20.910	21.657	18.657	18.252	121.964
'65+'	Toplam	84.740	73.322	78.541	76.826	66.809	64.194	444.432
	Erkek	37.351	29.577	34.084	34.210	28.971	29.166	193.359
	Kadın	47.389	43.745	44.457	42.616	37.838	35.028	251.073

Kaynak: TÜİK, 2014, Veritabanları, Ülke İçi Göç.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere yaşla göç arasında bir ilişki söz konusudur. Göçler yaşa bağlı olarak artmakta ve azalmaktadır. Çocukluk çağından başlayan artış en marjinal noktasına 20-24 yaş arasında ulaşmakta ve sonra yaşın artmasına bağlı olarak sürekli azalmaktadır. Arada ilköğretim yaşı olan 10-14 yaş arasında göçler kısmen azalmaktadır. Diğer yaş gruplarında göç verileri düzenli artış ve azalış göstermektedir. En çok göçlerin yaşandığı yaş aralığı 20-30 yaş aralığıdır. Bu yaş aralığı hem çalışma yaşamına geçiş dönemi hem de yüksek öğretim için geçirilen dönemdir. 20-30 yaş aralığındaki kişiler çalışma ve öğrenim amacıyla çeşitli şehirlere göç etmektedirler.

Vasıf kazanmanın, uyum sağlamanın ve aile sorumluluklarına ilişkin riskin yüksek olması, yaşlıları göçten alıkoymaktadır. Yaş-göç ilişkisinde erkekler ve kadınlar arasında çok belirgin bir farklılık olmasa da kadınlarda yaş-göç ilişkisi erkeklerden birkaç yönden ayrılmaktadır. Kadınların toplam göç içindeki sayılarının fazla olması daha önce erkeklerin göç edip kadınların sonradan göç etmesi ile açıklanabilir. Diğer yandan kadınların sadece üç yaş grubunda (15-19,20-24 ve 65+) erkeklerden fazla olması evlenmeleri ve uzun yaşamaları ile açıklanabilir. Evlenen kadınların birçoğunun erkeklerin bulunduğu yere gelin gittiği söylenebilir. Çekirdek aileden dolayı erkek ve kadınların her ikisinin de göç ettiği göze alındığında, erkeklerin iller arası değil il

içinde, kadınların ise iller arasında göç ettiği tahmin edilebilir. 2000’li yıllardan öncesi göç edenlerin içerisinde erkeklerin bariz fazlalığı görülürken bugün erkek nüfus fazla olmasına rağmen kadınların göçe katılımı dikkat çekmektedir.

2000’li yıllardan önce “göç eden nüfusun çoğunluğunun eğitim düzeyi düşük olduğundan kente ilk aşamada vasıfsız işçi pozisyonunda veya işsiz olarak gelmektedirler. Sermaye birikimi ile gelenler küçük ve orta işletmeler kurarak faaliyetlerde bulunmaktadır” (Pazarlıoğlu, 2007:123-124). Sermayesiz göç edenler zamanla vasıf kazanarak ve çevre oluşturarak daha iyi işleri talep ederler. İlk geldiklerinde yerlilerin yapmadığı kirli, tehlikeli, düşük ücretli, zor, az beceri gerektiren, enformel vb. işler yaparlar. Bu işler göçmenlerin o yerde kısmen tutunmalarını sağlar.

Tablo6
Eğitim Düzeyine Göre Türkiye’de İç Göç (15+ Yaş Grubu)

Bitirilen Eğitim Düzeyi	Cinsiyet	2012-13	2011-12	2010-11	2009-10	2008-09	Toplam
Toplam	Toplam	2.080.112	1.857.751	1.948.196	1.867.010	1.782.048	9.535.117
	Erkek	1.016.233	911.431	960.850	923.254	888.544	4.700.312
	Kadın	1.063.879	946.320	987.346	943.756	893.504	4.834.805
Okuma Yazma Bilmeyen	Toplam	51.557	54.679	61.384	68.263	83.832	319.715
	Erkek	7.834	8.252	9.921	11.516	16.316	53.839
	Kadın	43.723	46.427	51.463	56.747	67.516	265.876
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	Toplam	92.086	89.555	84.570	78.723	78.495	423.429
	Erkek	27.318	27.483	24.981	25.407	29.674	134.863
	Kadın	64.768	62.072	59.589	53.316	48.821	288.566
İlkokul	Toplam	269.020	257.727	274.108	304.547	389.166	149.4568
	Erkek	113.859	111.171	114.411	127.092	189.056	655.589
	Kadın	155.161	146.556	159.697	177.455	200.110	838.979
İlköğretim	Toplam	315.593	315.689	295.412	264.434	172.269	1.363.397
	Erkek	157.896	161.834	146.236	131.442	83.630	681.038
	Kadın	157.697	153.855	149.176	132.992	88.639	682.359
Orta Okul veya Dengi Okul	Toplam	55.026	52.691	55.191	69.125	66.578	298.611
	Erkek	32.201	31.026	31.394	39.998	40.637	175.256
	Kadın	22.825	21.665	23.797	29.127	25.941	123.355
Lise veya Dengi Okul	Toplam	750.134	641.943	658.864	627.173	586.940	3.265.054
	Erkek	392.391	328.809	355.188	335.773	303.844	1.716.005
	Kadın	357.743	313.134	303.676	291.400	283.096	1.549.049
Yüksekokul veya Fakülte	Toplam	455.366	366.052	420.885	322.944	271.289	1.836.536
	Erkek	233.452	197.363	222.852	175.872	144.288	973.827
	Kadın	221.914	168.689	198.033	147.072	127.001	862.709

Tablo 6'nın Devamı

Yüksek Lisans	Toplam	33.658	20.657	23.873	23.201	15.101	116.490
	Erkek	19.343	12.186	13.937	13.715	8.899	68.080
	Kadın	14.315	8.471	9.936	9.486	6.202	48.410
Doktora	Toplam	6.683	4.293	5.351	5.557	3.968	25.852
	Erkek	4.267	2.910	3.572	3.747	2.677	17.173
	Kadın	2.416	1.383	1.779	1.810	1.291	8.679
Bilinmeyen	Toplam	50.989	54.465	68.558	103.043	114.410	391.465
	Erkek	27.672	30.397	38.358	58.692	69.523	224.642
	Kadın	23.317	24.068	30.200	44.351	44.887	166.823

Kaynak: TÜİK, 2014, Veritabanları, Ülke İçi Göç.

Eğitim düzeyleri ile göç arasında göç-yaş arasındaki gibi belirgin bir ilişki bulunmadığı tabloda görülmektedir. Eğitim düzeyine göre en çok göç edenler lise mezunlarıdır. Lise mezunlarının en çok göçe katılmalarının sebebi yüksek öğrenim görme isteği olabilir. Birçok kişi kendi yaşadığı şehrin dışındaki bir şehre yükseköğrenim için gitmektedir. Bu da doğal olarak lise mezunlarının en fazla göç etmelerinde önemli bir etkidir. İkinci sırada yer alan fakülte mezunlarının göçe katılmalarının sebebi ise çeşitli şehirlerde çalışma hayatına katılmaları olabilir. Üçüncü sırada ise ilköğretim mezunları bulunmaktadır. Bu kişilere ortaokul düzeyi de katılınca sayı hayli yükselmektedir. Bu yükseliş ilköğretim için zorunlu eğitimden kaynaklanabilir. Kişiler zorunlu eğitim tamamlayınca çalışma yaşamına girmek için göç edebilirler. 2012-2013 dönemi verileri ile 2008-2009 verileri karşılaştırıldığında göç edenlerin öğrenim düzeylerinin yükselmiş olduğu görülmektedir. Kadınlarda eğitim düzeyleri düşük olanların sayısı erkeklerden fazladır. Ancak bu farkın giderek kapandığı görülmektedir.

2.3. Türkiye’de Göçün İten-Çeken Etkenleri

Bölgesel dengesizlikler gerek gelişmiş, gerekse az gelişmiş yerlerde niteliklerine göre üç ayrı grupta incelenebilir. Birincisi, doğal ya da coğrafi dengesizliklerdir. İkincisi, sosyal ve kültürel dengesizlik, üçüncüsü ise, iktisadi ve fonksiyonel dengesizliklerdir(Gündüz, 2006:15-16; Aktaran Koyuncu, 2011:39).Üçüncü dengesizlik türü genelde ekonomik yapıda oluşan dengesizliklerinden meydana gelir ve bu araştırmanın konusu çoğunlukla bu dengesizlik üzerine kuruludur. İtme çekme kuramının temelini yine bu dengesizlik oluşturmaktadır.

Türkiye’de iç göçün iten ve çeken nedenlerine üç perspektiften bakılabilir. Birincisi, köylerden kentlere göçün akışındaki nedenler. İkincisi, iktisadi gelişim yönünden, geri

kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere göçlerin nedenleridir. Üçüncüsü ise, nüfusu ve trafiği yoğun şehir hayatından sakin yerlere göç nedenleridir. Bu perspektiflerin her birinin nedeni farklılık arz etmektedir. Birinci ve ikinci göç nedenlerine ağırlık verdiğimiz bu çalışmamızda üçüncü nedenlere kısaca değinirsek şehirden köylere göç nedenlerinin gitgide çoğalmakta ve köylerin çekici taraflarının da artmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Şehrin itici tarafları şunlardır: çarpık kentleşme ve yoğun nüfus baskısı, gecekondulaşma, suçların çoğalması, işsizlik, yabancılaşma ve kültür çatışmasıdır. Bunlar ek olarak göçmenlerin yaşamış oldukları ekonomik sıkıntılar, zorunlu göç sonrası geri dönme isteği ve ekonomik kriz yıllarında gelir durumlarının çok kötüleşmesi, şehrin olumsuzluklarından uzak kalma isteğidir.

Kırın çekici tarafları ise şunlardan oluşmaktadır: hane başına düşen işlenebilir toprağın artması, hayvan başına düşen mera miktarının artması, su kaynaklarından daha iyi istifade edilebilir olması, tarım aletlerinin verimi artırması, tohum ıslah çalışmaları, toprak kiralamanın ucuzlaması, tarımsal desteklerin artması, tarım ürünlerinin değer kazanması, tarımsal pazarlamanın kolaylaşması, kitle iletişim araçlarını yaygınlaşması ve kamu yatırımlarıdır (Güreşçi, 2010:82-84).

2000'li yıllara kadar kırsal alanların iticiliği yüksek görülürken, bu yıllardan sonra kentsel alanların da iticiliği ön plana çıkmaktadır. Köylere önemli hizmetler götürülürken, kentlerde nüfus yoğunluğundan kaynaklanan birçok sorun meydana gelmektedir. Köyler son yıllarda su, kanalizasyon, elektrik, telefon, yol vb. hizmetleri alabilmektedir. Bu hizmetlerin yanı sıra hava, su, yiyecek kalitesinin yüksek olması, gürültü, yoğunluk olmaması köyleri cazip kılmaktadır. Özellikle işe ihtiyacı olmayan ve aynı zamanda geliri olan ve aile üyeleri ile kolaylıkla iletişim kurulabildiğinden emekliler için köyler çekici gelmektedir. Bunun yanı sıra çocukluk ve gençlik yılları köylerde geçen kişiler eski günlerini hatırlamak, eskiden yaptığı işleri yapmak arzusunda olmaktadır. Bunun da kentten köye göçlerde önemli bir etken olduğu söylenebilir (Oltu ilçesinin köylerinde araştırmacı tarafından gözlemlenmiştir).

Yatırım teşvikleri ve kamu yatırımlarının yanı sıra göçü tersine çevirmek isteyen kalabalık büyük şehir belediyeleri göçmenlere tersine göç etmesi durumunda maddi

katkılar vermektedir. Mesela; İstanbul Büyükşehir Belediyesi tersine göç edenlere eşyalı nakil imkânı ile dönüş bileti sağlamaktadır (N. Yılmaz, 2009:32).

Bir araştırmaya konu olan Koyunluhisar bölgesinde tersine göçler 1990'lı yıllardan itibaren başlamıştır. Doğduğu yerin dışında emekli olanlar, yaşlılık dönemlerinde kendi köylerine dönmüştür. Köylerine dönenlerin bir kısmı sürekli, bir kısmı ise mevsimsel olarak köyde yaşamaktadır. Koyunluhisar bölgesinde yazları yayla göçleri de yaşanmaktadır. Yazın sıcak aylarında dinlenmek ve eğlenmek için yaylalara göç etmektedirler. Bu göç türü özellikle Akdeniz Bölgesi'nde sıcaklıklardan bunalanların tercih ettiği göç türüdür ve yaz aylarında yaygın olarak görülür (Yürüdü, 2008).

Temelde göç etme nedenleri hep aynı kalsa da zamanla bu nedenlerin alt başlıkları oluşmuş ve giderek önem arz etmiştir. Göçün itici-çekici ve iletici-tutucu boyutlarını oluşturan etkenlerden büyük kısmını şöyle sıralayabiliriz (C. Yılmaz, 2009:222-223).

- Ekili tarım yerine dikili tarıma geçilmesinin köylülerin topraktan kopmasının kolaylaştırması;
- İlk-öğretim ve orta-öğretimin zorunlu hale gelmesi ve köylerdeki nüfusun azalmasıyla eğitimde taşınmalı sisteme geçilmesi;
- Yurt dışına göç edenlerin geri dönüşlerini şehirlere yapması;
- Doğal afetler, terör ve yatırımlar için kamulaştırma gibi nedenlerle devlet tarafından yeniden yerleştirmelerin yapılması;
- Kırsal bölgelerden askerlik için gelenlerin geldikleri yerde kalması;
- Kırsal refah düzeyinin artması sonucu şehirde yaşamayı tercih etme;
- Kırsal ilk ve orta öğretimi tamamlayan kişilerin yüksek öğrenim için farklı şehirlere gitmesi ve orada yerleşerek kalması;
- Mevsimlik olarak çalışmaya gidip orada kalıcı hale gelmesi;
- Köydeki genç kızların evlenmek için şehirdeki erkekleri tercih etmesi.

Çiftçi (2011:79) göç nedenini itme-çekme kuramına göre sekiz ayrı değişken grup üzerinden incelemektedir. Bu değişken gruplar; GSYİH bileşenleri grubu, kamu

yatırımları grubu, krediler grubu, mevduat grubu, konut grubu, meslekteki konumuna göre 12 yaş üstü nüfus bileşenleri grubu, işteki duruma göre istihdam bileşenleri grubu, tarım dışı iktisadi faaliyet kollarına göre istihdam bileşenleri grubudur. Yapılan analiz sonucunda bu değişkenlerin anlamlılık düzeyleri olumlu; pratik önemlilik düzeyi ise, olumsuz çıkmıştır.

Yukarıda anlatılan birçok neden göçü anlamlı kılmakla birlikte; ele aldığımız itme-çekme kuramı çerçevesine en uygun nedenlerin seçilmesi ve gruplandırılması gerekmektedir. Böylece göç nedenlerini a- Toprak yetersizliği ve makineleşme b- Ekonomik durum c- İstihdam durumu d-Kamu hizmetleri e- Arızı olaylar şeklinde kategorize ettik.

2.3.1. Toprak Yetersizliği ve Makineleşme

Kırsal alanlarda başlıca geçim kaynağı topraktır. Toprağın yetersiz olması veya eşit olmayan şekilde dağıtılması kırdaki geçimi zorlaştırır. Diğer taraftan makineleşme ile işsiz kalanlar kente göç ederler. Bu faktör daha çok kırdan şehre göçü etkilemektedir. Tarımsal toprağı kıt ülkelerin bazılarında emek/toprak ile göç oranı arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Nüfusun artması ile toprağın bölünmesi sonucunda kişilere daha az toprak kalması önemli bir göç nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Kişi başına düşen toprak miktarının dengeli veya dengesiz olduğu “gini katsayısı” ile ölçülmüştür. Oberai (1990) tarafından yapılan araştırmada Latin Amerika ve Asya ülkelerinin çoğunda 1’e yakın olduğu saptanmıştır. Araştırma sürecinde hem Türkiye’ye ait toprak dağılımını inceleyen bir araştırmaya rastlanmamış; hem de genellikle şehre göç edenlerin köyde kullanılmayan toprakları olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda kırsal alanda toprağın nasıl dağılım gösterdiğine ilişkin somut verilerin olmadığı ifade edilebilir. Batı Anadolu toprakları için toprak bölünmesinin göçleri etkilediği söylenebilir ancak Doğu Anadolu için aynı şeyleri düşünmek olanaksızdır. Doğu Anadolu’nun kırsal kesiminin birçok köyünde çoğunlukla yaşlılar yaşamaktadır. Yaşlı oldukları için toprağı ekip biçmeye ve hayvancılık yapmaya muktedir değillerdir. Kırsal bölgedeki kişiler ellerinde toprak olmasına rağmen göç etmektedirler. Toprak azlığına ek olarak, toprağı verimli kullanamamak veya iklim şartlarının zor olması göç etmelerine sebep olabilmektedir. Bu durumda doğrudan toprak azlığı veya bölünmesinin göçe etkisi sınırlıdır denilebilir.

Kırdan kente göçte iki bağımsız değişkenin önemli rol oynadığı kabul edilir. Bunlardan birincisi, nüfus artış hızının çoğalmasa (toprak yetersizliği) ikincisi ise, tarım işiyle uğraşanların tarım makinelere sahip olmalarıdır. Araştırma sürecinde Oltu, Tortum, Uzundere, Horasan ve Hasankale ilçelerinin köy nüfus hareketleri gözlemlenmiş ve nüfus artış hızının düşük olduğu ve toprakların çok olduğu köy ve beldelerden şehirlere göç olduğu tespit edilmiştir. Ancak toprakların daha dar ve nüfusun yoğunluğunun fazla olduğu yerlere göre daha az göç vermektedir. Diğer taraftan, köyde yaşayıp topraklarını kiraya verenler, mevsimsel işçi olarak çalışanlar da düşünüldüğünde ekonomideki makro yapısal değişimlerin köylülerin kente göç etmelerinde daha etkili olduğu söylenebilir (Yenigül, 2005:277).

1950'li yıllardan sonra hızla artan makineleşmenin sonucu ekilebilir alanların genişlemesi nüfus artışı ile geleneksel toprak sisteminin dönüşümüne sebep olmuş büyük toprak sahipleri ile küçük toprak sahipleri ya da topraksız köylüler kutuplaşmış ve tarımsal faaliyetini sürdüremeyenler kentlere göç etmiştir. Ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesi ile de bu göçler hız kazanmış ve adeta kurumsallaşmıştır (Koyuncu, 2011:41).

Göçlerin önemli sebeplerinden olan tarımda makineleşme yerine, sosyal yapıdaki değişimler sonucu işletmelerdeki değişimleri takip ederek göç sebeplerinde daha etkili sonuca gidilebileceğini savunan araştırmacılardan Yenigül (2005:277-79) işletmelerdeki değişimleri şöyle açıklamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki değişimlere paralel olarak geçimlik tarımdan pazara çıkan tarım tipine geçiş, mülkiyet biçimini ve iş bölümünü değiştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde tarımda iki tip işletme bulunmaktadır. Bunlardan birisi, ağaların işletme sistemi diğeri ise, büyük işletmelerdir. Büyük işletmeler (kapitalist işletmeler) Adana, Ege ve Trakya bölgelerinde çoğunluktadır. Diğer bir işletme tipi ise 1948'lerde kurulan modern devlet çiftlikleridir. Küçük işletmeler kapitalist işletme olmak için bir yandan traktörleri olanlarla ortaklık yapmış, diğeri yandan toprak satın almışlardır. Toprak alırken birçok işletme kredi kullanmıştır. Bu kredileri ödeyemeyen işletmeler iflas etmiş, bazı yörelerde tarım, büyük işletmelere kalmıştır. Diğer taraftan modernleşmek için traktör vb. ekipman alan çiftçiler borçlarını ödeyemeyince toprakları ellerinden çıkmıştır. Böylece bir kutuplaşma oluşmuş topraklar belirli büyük işletmelere

geçerken nüfusun çoğunluğu ya şehirlere göç etmiş ya da tarım işçisi olmuştur. Pamuk, buğday vb. üretilen yerlerde işletmelerin kapitalistleşmesi kolay olurken tütün, şekerpancarı vb. ürünlerde geçişler zor olmuştur.

Tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne geçişin yani toprak yetersizliği ve makineleşme yüzünden göç edenlerin en önemli göstergesi kır-kent nüfusunun yıllar içindeki değişimidir.

Tablo 7
Türkiye'nin 1927-2014 Yılları Arası Yerleşim Yerlerine Göre Nüfusu

Yıl	İl ve İlçe Merkezleri			Belde ve Köyler		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi						
2014	71.286.182	35.755.990	35.530.192	6.409.722	3.228.312	3.181.410
2013	70.034.413	35.135.795	34.898.618	6.633.451	3.337.565	3.295.886
2012	58.448.431	29.348.230	29.100.201	17.178.953	8.607.938	8.571.015
2011	57.385.706	28.853.575	28.532.131	17.338.563	8.679.379	8.659.184
2010	56.222.356	28.308.856	27.913.500	17.500.632	8.734.326	8.766.306
2009	54.807.219	27.589.487	27.217.732	17.754.093	8.872.983	8.881.110
2008	53.611.723	26.946.806	26.664.917	17.905.377	8.954.348	8.951.029
2007	49.747.859	24.928.985	24.818.874	20.838.397	10.447.548	10.390.849
Genel Nüfus Sayımları						
2000	44.006.274	22.427.603	21.578.671	23.797.653	11.919.132	11.878.521
1990	33.326.351	17.247.553	16.078.798	23.146.684	11.359.494	11.787.190
1985	26.865.757	14.010.662	12.855.095	23.798.701	11.661.313	12.137.388
1980	19.645.007	10.272.130	9.372.877	25.091.950	12.423.232	12.668.718
1975	16.869.068	9.004.842	7.864.226	23.478.651	11.739.888	11.738.763
1970	13.691.101	7.312.714	6.378.387	21.914.075	10.694.272	11.219.803
1965	10.805.817	5.783.813	5.022.004	20.585.604	10.213.151	10.372.453
1960	8.859.731	4.771.433	4.088.298	18.895.089	9.392.455	9.502.634
1955	6.927.343	3.743.059	3.184.284	17.137.420	8.490.362	8.647.058
1950	5.244.337	2.817.318	2.427.019	15.702.851	7.755.239	7.947.612
1945	4.687.102	2.503.342	2.183.760	14.103.072	6.943.238	7.159.834
1940	4.346.249	2.332.558	2.013.691	13.474.701	6.566.354	6.908.347
1935	3.802.642	1.969.968	1.832.674	12.355.376	5.966.802	6.388.574
1927	3.305.879	1.710.482	1.595.397	10.342.391	4.853.397	5.488.994

Kaynak: TÜİK, 2015, Veritabanları, ADNKS ve Genel Nüfus Sayımları.

Tabloya göre, şehirde oturanların sayısı fazladır. Son yıllardaki veriler ilk yıllardaki veriler ile karşılaştırıldığında kent nüfusunun bir hayli arttığı görülmektedir.2012 yılında Büyükşehir Yasası'ndaki (6360 sayılı kanun) değişiklik sonucu belde ve köyde yaşayanların oranı %9'a kadar gerilemiştir. Şehirleşme açısından bu oran gelişmiş ülkelerin oranlarından daha ileri görünmektedir. Gelişmiş ülkelerde kentleşme oranları 2009 yılı verilerine göre Fransa:% 77.6, Almanya: % 73.7, Amerika: % 82 İngiltere: % 90'dır (DB, 2013). Türkiye gelişmiş ülkeler statüsüne girmeden bu oranları yakalamış olması büyük kent sorunlarının olduğu veya olacağı anlamına gelebilir.

Anadolu topraklarına, 1900'lü yılların başında itibaren karasabanın yerine pulluk girmeye başlamıştır. 1948-56 yılları arasında Marshall yardımları ile ülke ciddi anlamda tarımda makineleşmeye geçmiştir. 1948 yılında 1800 olan traktör sayısı birden yükselerek 4400'e çıkmıştır. 1956 yılında dış ödemelerde sorunlar çıkınca traktör girişi durmuştur. 1963 yılında bir kısmı montajla da olsa yerli üretime geçilmiş ve 1970'li yıllarda traktör sayısı 100.000'e ulaşmıştır. 1963 yılından sonra traktör sayısı hızla artarken toprak ekim alanları sınırlı kalmıştır (Yenigül, 2005:277-279).

Tablo 8
Türkiye'de Yıllara Göre Traktör Sayıları (1991-2014)

Yıl	Traktör Sayısı	Yıl	Traktör Sayısı	Yıl	Traktör Sayısı	Yıl	Traktör Sayısı
2014	1243300	2008	1070746	2002	970083	1996	807303
2013	1213560	2007	1056128	2001	948416	1995	776863
2012	1178253	2006	1037383	2000	941835	1994	757505
2011	1125001	2005	1022365	1999	924471	1993	746283
2010	1096683	2004	1009065	1998	902513	1992	725933
2009	1073538	2003	997620	1997	874995	1991	704373

Kaynak: TÜİK, 2015, Veritabanları, Tarım Aletleri, Traktör.

Bu tabloda toplam traktör sayılarının sürekli arttığı görülmektedir. 1945 yılında şehirli nüfusu 4.687.102, köy ve belde nüfusu 14.103.072 ve 1948 yılında traktör sayısı 1800 iken, 2014 yılında şehirli nüfusu71.286.182, köy ve belde nüfusu 6.409.722ve traktör sayısı 1.243.300'dür. 2012 yılı verilerine göre köyde yaşayan 17.178.953 kişiye karşılık 1.178.253traktör bulunmaktadır. Her on dört kişiye bir traktör düşmektedir. Bu traktörlerin hepsi tarımda kullanılmamaktadır. Ancak değerlendirme yapabilmek için kabaca sayılar alınmıştır.

Tablo9
Türkiye’de Yıllara Göre Biçerdöver Sayıları (2002-2014)

Yıl	Biçerdöver Sayısı	Yıl	Biçerdöver Sayısı	Yıl	Biçerdöver Sayısı
2014	15.899	2009	13.360	2004	11.519
2013	15.486	2008	13.084	2003	11.721
2012	14.813	2007	12.775	2002	11.539
2011	14.313	2006	12.359		
2010	13.799	2005	11.811		

Kaynak: TÜİK, 2015, Veritabanları, Tarım Aletleri, Biçerdöver.

Türkiye’de traktörlerin yanı sıra biçerdöverlerde de artış gözlenmiştir. Biçerdöverlere ilişkin eski verilere ulaşamamıştır ancak 2002 yılından sonraki verilerde traktörlere nispeten az olsa da bir artış gözlemlenmiştir. Biçerdöverler daha çok işletme biçimindeki tarlalarda kullanılabileceğinden az olması normal karşılanabilir. Çünkü çiftçiler için çok büyük maliyeti olan bir araçtır. Küçük tarla sahiplerinin alması verimlilik açısından da uygun olmayabilir. Diğer tarım araçlarına bakıldığında sürekli bir değişimin yaşadığı söylenebilir. Hayvanla ve insan gücü ile çalışan makinelerin yerini traktörler vasıtası ile çalışan makine ve ekipmanlar almıştır. (Diğer tarım aletlerinin çeşitlerinin çok olması sebebiyle tablo şeklinde gösterilmeye müsait olmadığından TÜİK sayfasından bakılarak yorumlanmıştır.)

Bazı yazarlara göre tarımda makineleşmenin göçü azaltacağı varsayılmaktadır. Parnwell (1993) makineleşme ile o yörede farklı uzmanlaşma alanları oluşacağı bu alanların da kişileri istihdam edeceğini söylemektedir. Makine bakımı, satışı, tamiri ve kullanımı buna örnek gösterilebilir. Makinelerle ilgili tamir, bakım, satış vb. işler genelde il ve ilçelerde yapılmaktadır. Sağlanan istihdam ancak şehirden şehre göç edenler için önemli olmaktadır.

Tarımdaki sulama, toprak dağılımı, işletmelerin büyük çoğunluğunun ekonomik ölçekten yoksun oluşu, işletmelerin çok parçalı olması, tarımsal pazarların organizasyon yetersizliği, tarım sanayi hizmetler entegrasyonundaki yetersizlikler, çiftçilerin teknolojik bilgi yetersizliği yanında genel eğitim düzeyinin düşüklüğü, tarımı sağlıklı bir şekilde izleyebilecek bilgi sistemi vb. yapısal sorunlar ve mekanizasyon sürecine paralel olarak Türkiye bir taraftan tarımda işsiz kalan çiftçilere ve diğer taraftan kentte yaşayan insanlara iş olanakları sağlayabilecek sanayileşmeyi istenilen kapsamda

gerçekleştirememiş ve süreç kırdan kente doğru içgöç ile sonuçlanmıştır (Koyuncu, 2011:63).

2.3.2. Ekonomik Durum

Kırsal kalkınma anlayışının amacı, kırdan yaşayanların gelirlerini artırmak ve sosyo-kültürel gelişmelerine katkı sağlamaktır (Doğanay, 1993:33; Aktaran Çolakoğlu, 2007:188). Ancak kır hayatı incelendiğinde gelirlerinde önemli bir değişim olmadığı ve sosyo-kültürel yönden kurumlar oluşturulmadığı görülmüştür. Kırsal bölgelerdeki bakkal, okul, cami ve kahve işlevini aynen sürdürmektedir. Yeni bir sosyo-kültürel kurum kazandırılmamıştır (Çolakoğlu,2007:188). Diğer taraftan kırdan göçler sürekli. Kır nüfusu sürekli azalırken şehir nüfusu sürekli artmıştır (TÜİK-ADNKS, 2015).

Tablo10
Kişi Başı Gayri Safi Katma Değer (GSKD) İBBS-Düzey2, 2011

Bölge Kodu	Kişi başına GSKD (TL)	Kişi başına GSKD (\$)	Bölge Kodu	Kişi başına GSKD (TL)	Kişi başına GSKD (\$)
TRA1	9.893	5.901	TR41	20.332	12.126
TRA2	6.708	4.001	TR42	22.028	13.138
TRB1	9.759	5.820	TR51	20.554	12.259
TRB2	5.894	3.515	TR52	11.935	7.118
TRC1	8.303	4.952	TR61	16.972	10.122
TRC2	7.179	4.282	TR62	12.125	7.232
TRC3	7.862	4.689	TR63	9.900	5.904
TR10	23.247	13.865	TR71	11.882	7.087
TR21	20.169	12.029	TR72	11.192	6.675
TR22	15.013	8.954	TR81	14.313	8.536
TR31	19.187	11.443	TR82	11.057	6.594
TR32	14.534	8.668	TR83	11.338	6.762
TR33	13.888	8.283	TR90	11.154	6.652

Kaynak: TÜİK, 2015, Bölgesel İstatistikler, Kişi Başı Gayri Safi Katma Değer.

Kişi başı gayri safi katma değer bakımından en geri bölgeler TRA, TRB ve TRC olarak görülmektedir. Diğer yandan göçlerde net göç hız oranında eksi yönde göze çarpanlar yine aynı bölgeler görünmektedir. Net göç hız oranı bu bölgelere benzer olan TR8'in kişi başı gayri safi katma değeri bu bölgelere göre daha iyi görünmektedir. Buradan yalnızca en fakirlerin değil; orta düzeydekilerin de göç etmekte olduğu sonucuna varılabilir. Kişi başı gayri safi katma değeri en yüksek olan İstanbul'da gelen göçmen

kadar giden göçmen de bulunmaktadır. İstanbul neredeyse yarım milyona yakın göç alırken yarım milyona yakın göç vermektedir. Gelirin ve üretime katılmanın dışında göçü etkileyen çeşitli faktörlerin olduğu bu tabloya bakılarak söylenebilir.

Gelir düşüklüğü, göçü yerini terk etme yönünde artırırken gelir yüksekliği cazetme yönünde göçü artırabilir. Gelirin düşük olduğu yerlerden geliri yüksek olan yerlere sürekli göçler olduğu, illerin gayri safi katma değerlerine bakılarak anlaşılabilir.

Tablo11
Kullanım Yerlerine Göre Elektrik Tüketimi, İBBS-Düzyey1, 2013

BÖLGE KODU	Resmi daire (MWh)	Sanayi işletmesi (MWh)	Ticarethane (MWh)	Mesken (MWh)	Tarımsal sulama (MWh)	Sokak aydınlatma (MWh)	Kişi başına toplam elektrik tüketimi (KWh)	Kişi başına sanayi elektrik tüketimi (KWh)	Kişi başına mesken elektrik tüketimi (KWh)
TRA	254274	477952	314680	782236	14608	109019	922	217	354
TRB	485131	1679013	580100	1272261	120081	163584	1197	445	337
TRC	917014	5100556	1757780	2562903	505956	151076	1430	630	317
TR1	1222835	8609005	11940390	10664583	2275	499199	2396	608	753
TR2	213108	10673189	1904442	2050396	165870	225736	4703	3255	625
TR3	999541	15807225	5122462	7107908	853981	535164	3226	1597	718
TR4	545971	21366702	3906686	4217626	201447	384916	4310	2968	586
TR5	1609589	5317902	3484244	4589216	627687	373078	2283	722	623
TR6	847722	14423963	5256937	5927864	662774	481386	2931	1477	607
TR7	345746	3320040	1213743	1799400	583567	284437	2058	857	465
TR8	466771	5424514	1204508	2430839	84835	366162	2255	1206	540
TR9	272013	1051728	767264	1566251	1607	261876	1595	412	613

Kaynak: TÜİK, 2015, Bölgesel İstatistikler, Enerji, Kullanım Yerine Göre Elektrik Tüketimi

Elektrik tüketimi bölgelerin üretimini, harcamasını, hangi sektörde ileri olduğu vb. bilgileri özet olarak verebilir. TR2 bölgesinde kişi başı elektrik tüketimi en fazla görünmektedir. Onu TR4 bölgesi takip etmektedir. TR4, TR3 ve TR6 bölgelerinde sanayi tüketiminin fazlalığı göze çarpmaktadır. Mesken tüketimi bu bölgelerde ortalama düzeydedir. Diğer yandan TRA, TRB ve TR9 bölgelerinde sanayide elektrik tüketimi diğer bölgelere göre oldukça düşüktür. Tablodan bu bölgelerde sanayi üretimin düşük olduğu ve hangi sektörde hangi bölgenin ileri olduğu söylenebilir, üretimi miktarı az olan bölgelerle fazla olan bölgeler ayırt edilebilir.

Tablo12
Kişi Başı İthalat-İhracat 2013 ve Bölgesel Araştırma ve Geliştirme Verileri İBBS-Düzey1, 2012²

BÖLGE KODU	Kişi Başına İhracat	Kişi Başına İthalat	AR-GE Harcaması (1000 TL)	AR-GE İnsangücü (Kişi)
TRA	110	76	207.310	4.528
TRB	245	55	276.408	5.524
TRC	1.153	784	332.687	6.035
TR1	5.559	10.179	2.606.773	40.197
TR2	609	612	357.760	6.149
TR3	1.601	1.654	1.261.154	20.630
TR4	3.022	2.813	2.688.437	28.438
TR5	1.274	1.634	3.719.933	42.089
TR6	806	1.059	718.376	11.873
TR7	590	555	388.072	7.762
TR8	343	641	322.609	6.619
TR9	745	88	182.745	4.457

Kaynak:TÜİK, 2014, Dış Ticaret.

TRA ve TRB bölgeleri dış ticaret açısından oldukça geridir. Dış ticaret bakımından, en yüksek İstanbul ve yakınındaki bölgeler görünmektedir. Diğer yandan AR-GE harcamasında en yüksek TR5 ve TR4 olurken ve AR-GE insan gücü bakımından TR5 ve TR1'dir. AR-GE harcama ve insan gücü yönünden en düşük TRA ve TRB'dir. Net göç hızı verileri ile dış ticaret ve AR-GE verileri doğru orantılıdır. Dış ticaret ve AR-GE verilerinin yüksek olduğu yerlerde net göç hızı artı yönlü, düşük olduğu yerlerde ise eksi yönlüdür.

Tablo13
Hayvansal ve Bitkisel Üretim Değerleri, İBBS-Düzey1, 2014 (TL)

BÖLGE KODU	Bitkisel üretim değeri (1000)	Canlı hayvanlar değeri (1000)	Hayvansal ürünler değeri (1000)	Kişi başına bitkisel üretim değeri	Kişi başına canlı hayvanlar değeri	Kişi başına hayvansal ürünler değeri
TRA	1.594.363	6.311.706	2.274.759	723	2.861	1.031
TRB	1.899.889	5.652.445	1.766.808	500	1.487	465
TRC	10.920.216	6.077.449	2.121.624	1.324	737	257

²Firma vergi kimlik numaralarının bağlı olduğu ile göredir.; İli belirsiz olan ve gizli olanlar Türkiye toplamına dahil edilmiştir.

Tablo 13'ün Devamı

TR1	348.596	289.491	236.599	24	20	16
TR2	7.642.045	5.969.733	2.564.265	2.280	1.781	765
TR3	16.694.265	9.828.239	5.156.521	1.666	981	514
TR4	7.880.987	4.428.403	1.545.254	1.075	604	211
TR5	9.859.361	5.137.223	2.497.532	1.315	685	333
TR6	22.436.631	6.129.273	2.326.443	2.265	619	235
TR7	7.336.853	6.096.059	2.829.568	1.888	1.569	728
TR8	7.350.959	5.158.693	2.225.753	1.636	1.148	495
TR9	4.024.116	1.433.433	1.242.751	1.568	558	484

Kaynak: TÜİK, 2015, Bölgesel İstatistikler, Tarımsal Üretim Değeri.

Kişi başı canlı hayvan değeri ve kişi başı hayvansal ürün değerleri bakımından TRA Bölgesi birinci sırada olmasına rağmen bu bölgede diğer bir faaliyet kolu olan bitkisel üretimde aynı durum söz konusu değildir. Kişi başı bitkisel üretimde TR2 ve TR6 bölgeleri ilk iki sırayı paylaşmaktadır. Her iki bölge bitkisel üretim açısından ileri düzeyde makineleşmiştir ve aynı zamanda bitki üretimine uygun iklim şartlarına sahiptir. Bu bölgelerde daha çok şirketler vasıtası ile üretim yapılmaktadır. Diğer yandan TRA bölgesi kısmen makineleşmesine rağmen hala geleneksel yöntemlerle ve şirketleşmeden işlerini devam ettirmektedirler. Bitkisel üretim değeri bakımından TR6 açık ara önde görünmekte ve onu TR3 bölgesi takip etmektedir. Canlı hayvan değerinde ise ilk sırada açık ara TR3 bölgesi önde ve onu TRA bölgesi izlemektedir. Buradan şu sonuç çıkarılabilir TR3 bölgesi tarım bakımından Türkiye'nin lideri görünümündedir.

Tablo14
Gelire Dayalı Görelî Yoksulluk Sınırlarına Göre Bölgesel Yoksul Sayıları ve Yoksulluk Oranı İBBS-Düzey3, 2013³

B.KODU	Yoksulluk sınırı (TL) / Yoksulluk riski % 50	Yoksulluk sınırı (TL) / Yoksulluk riski % 60	Yoksul sayısı (bin kişi) / Yoksulluk riski % 50	Yoksul sayısı (bin kişi) / Yoksulluk riski % 60	Yoksulluk oranı (%) / Yoksulluk riski % 50	Yoksulluk oranı (%) / Yoksulluk riski % 60
TRA	3.067	3.675	242	412	11.8	20
TRB	2.983	3.572	470	693	12.5	18.4
TRC	2.599	3.120	960	1.488	11.9	18.4
TR1	6.563	7.874	1.134	2.123	8.6	16.2
TR2	5.452	6.532	346	544	10.6	16.7
TR3	5.833	6.994	1.067	1.826	11.1	19.1

³Her bölge için eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirin medyan değeri kullanılarak ayrı ayrı yoksulluk sınırı hesaplanmıştır.;Tablo nasıl okunmalıdır? 2013 yılı sonuçlarına göre medyan gelirin % 50'si kullanıldığında, İstanbul Bölgesinde yaşayanların % 8.6'sı, bu bölge için belirlenen yoksulluk sınırının altındadır.

Tablo 14'ün Devamı

TR4	5.870	7.102	658	1.229	9.1	17
TR5	5.926	7.149	781	1.346	11.1	19.1
TR6	4.288	5.158	1.073	1.834	11.2	19.1
TR7	4.508	5.395	402	731	10.6	19.3
TR8	4.737	5.685	484	823	11.1	18.8
TR9	5.207	6.261	228	443	9	17.5

Kaynak: TÜİK, 2015, Bölgesel İstatistikler, Ulusal Hesaplar, Gelir ve Yaşam Koşulları

Yoksulluk oranlarında bölgeler birbirlerine yakın görünmektedir. Yoksulluk nedeni ile göç edenlerin oranının düşük olduğu söylenebilir. Araştırma sürecinde göç edenlerin genelde göçün riskini kaldırabilecek durumdayken göç etmekte olduğu gözlemlenmiştir. Kişiler önce tek başına göç edip belirli bir sermaye (sosyal ve ekonomik) edinmektedirler. Bu sermayelerini aileleri için kullanıp ailece göç edebilmektedirler. Diğer bir ifadeyle, yoksulluk döneminde göç olanaksız gibi görülmektedir. Göçlerde ekonomik ağırlıklı nedenler ön plana çıkmakla birlikte; daha fazla gelir elde etmek için göç bir araç olarak kullanılmaktadır. Statü ve gelir elde etmek için göçün yanı sıra eğitim fırsatları da kullanılmaktadır. Göç ve eğitim olanaklarını aynı anda kullanılıp daha yüksek statülü ve yüksek gelirli meslekler elde edilebilmektedir.

2.3.3. İstihdam ve İşsizlik

İktisatçılar göç olgusunu iki tür eşitsizlik ölçüsü yardımıyla inceler: birincisi, ücret farklılığı; ikincisi ise, işsizlik oranındaki farklılıktır (Çelik, 2005:175). Araştırma sosyal siyaset açısından değerlendirildiğinde bu iki eşitsizliğe diğer veriler de eklenerek ekonomiden sosyo-ekonomiye doğru bir geçiş söz konusu olmaktadır. Sosyal siyaset açısından ücret farklılıkları ve işsizlik göçün önemli nedenlerindedir. Ücretin yüksek olduğu ve istihdam açığı olan ve gelişen yerlere doğru nüfusun kaydığı işsizlik ve göç verilerinden anlaşılmaktadır (TÜİK-ADNKS, 2014).

Çiftçi'nin (2011:79) yaptığı araştırmada göçün yön bulmasında ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili mesleklerin ve ticaret-satış personelinin diğer mesleklere göre kısmen daha yüksek etki gücüne sahip oldukları tespit edilmiştir.

İkiye bölünmüş (segmented) emek piyasası kuramı, uluslar arası göç hareketlerinin modern sanayi toplumlarının işgücü taleplerinden ileri geldiğini savunmaktadır. Bu

kuramın savunusu Piore'ye göre itici ve çekici güçlerin aksine gönderen ülkenin kararına göre değil göç alan ülkenin kronik ve düşük ücretli işçiye ihtiyacı olduğundan dolayıdır. Piore'ye göre ileri derecede endüstrileşmiş ülkelerin şu dört temel özelliklerinden dolayı sürekli ucuz ve esnek işgücüne ihtiyaç duymaktadır:

- Yapısal enflasyon: Düşük vasıflı işler için ücret artışına gitmek zorundadırlar. Düşük vasıflı işe zam yapıldığında her kademeye zam yapılmak zorunda kalırlar. Düşük vasıflı işler yerlilere yaptırılamadığından göçmenler bu işi görmektedir.
- Çalışma güdöleri: Düşük vasıflı işçiler para biriktirmek için çalışırlar. İtibar ve saygınlık gibi kaygıları yoktur. Yerli işçiler para kadar önemli olan itibari işleri yapma peşindedirler.
- İşgücü arzının sınırsız olması: İşgücü arzı sınırsız olunca şirketlerin çalıştırmak için eleman arama ihtiyaçları kalmamakta, istedikleri ücretten insanları çalıştırabilmektedirler.
- Göç akımının tükenmezliği: Hazır eğitim görmüş, çalışma yaşına gelmiş, en verimli olduğu zamanda göç eden insanlar göç ettikleri yere sürekli olarak katkı sağlamaktadırlar. Bu akımın tükenmezliği gelişmiş ülkelere hayat vermektedir (Abadan-Unat, 2006:26-30).

Var olan yetenek ve insan potansiyeli, işsizlik, düşük kapasite ile istihdam, iş güvenliği eksikliği ve sınırlı eğitim imkânları gibi nedenlerle heba olmaktadır (Wilpert, 2007:162). Birçok göçmen göç ettiği veya göçmen olarak geldiği yerde aynı sorunu yaşamaktadır.

Türkiye'de uygulanmakta olan ekonomi politikanın göçler açısından yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü 2001 krizi sonrasında büyüme rakamları yükseldiği halde işsizliğe çare olamamıştır. Bir yandan büyüme devam ederken diğer yandan işsizlik de devam etmektedir. Araştırmacılara göre, düşük kur yüksek faiz ekseninde sıcak paraya dayanarak uygulanan politikalar, tarım sektöründe istihdamı daraltmış, iş bulma ümidi ile insanlar göç etmek zorunda kalmışlardır (Yüceol, 2011:48).

Kriz yılları genellikle dar gelirliler açısından zor geçmektedir ve ailenin tek gelir sağlayıcısı aile reisidir. Türk geleneklerine göre aile geçindirme görevi erkeğe verilmiştir. Şehirde aile reisinin işsiz kalması yaşam koşullarını doğrudan zorlaştırmaktadır. Ek gelir sağlayıcısı olarak görülen belediye ve STK'ların verdikleri sınırlı kaldığından dar gelirli aileler öncelikle geldikleri yerlere tersine göç etmeyi düşünmektedirler. 2008 yılı ekonomik krizi esnasında Ocak ayı verilerinde tarım istihdamının 259 bin artması bu tür göçler olduğu kanaatini uyandırmaktadır (Yılmaz, 2009).

Mevsime göre iş bulanlar zamanla iş buldukları yerde kalıcı hale gelmektedirler. Kendileri yerleştikten sonra ailenin diğer üyelerini getirmektedirler. Bu zamanla daha da genişlemekte akrabalık ve hemşerilik bağı ile gelenleri de kapsamaktadır. İlk göç edenler sonrakiler için iletici ve tutunma etkisi oluşturmaktadırlar.

Tablo15
İşgücü Maliyeti Araştırması, İBBS-Düzey1, 2012

BÖLGE KODU	Yıllık maaş ve ücretler	Yıllık doğrudan ödeme, ikramiye ve yan ödemeler	Yıllık işgücü maliyeti	Aylık maaş ve ücretler	Aylık doğrudan ödeme, ikramiye ve yan ödemeler	Aylık işgücü maliyeti	Saatlik maaş ve ücretler	Saatlik doğrudan ödeme, ikramiye ve yan ödemeler	Saatlik işgücü maliyeti
TRA	21.689	23.577	27.457	1.807	1.965	2.288	9.7	10.5	12.3
TRB	17.909	18.667	22.079	1.492	1.556	1.840	8.3	8.7	10.2
TRC	18.007	18.676	22.160	1.501	1.556	1.847	8.1	8.4	9.9
TR1	28.751	31.899	37.787	2.396	2.658	3.149	13.2	14.6	17.3
TR2	22.173	24.777	30.056	1.848	2.065	2.505	9.6	10.8	13.1
TR3	20.678	22.129	26.874	1.723	1.844	2.240	9.1	9.8	11.9
TR4	26.494	29.540	35.670	2.208	2.462	2.973	11.9	13.3	16
TR5	24.250	25.912	31.302	2.021	2.159	2.609	11.1	11.9	14.4
TR6	18.869	20.187	24.219	1.572	1.682	2.018	8.4	9	10.8
TR7	20.463	22.172	26.069	1.705	1.848	2.172	9.3	10	11.8
TR8	20.726	21.904	25.671	1.727	1.825	2.139	9.4	9.9	11.6
TR9	17.039	17.964	20.832	1.420	1.497	1.736	7.8	8.2	9.5

Kaynak: TÜİK, 2015, Bölgesel İstatistikler, İşgücü Maliyeti Araştırması

Yukarıdaki tabloya göre TR1 bölgesi birçok göstergede ilk sırada görülmektedir. Buradan İstanbul'da işgücü maliyeti yüksek olduğu anlaşılabilir. İstanbul'u TR4 ve TR2 takip etmektedir. Bu bölgeler İstanbul'un çevresindeki illerden oluşmaktadır. Yıllık işgücü maliyeti bakımından en düşük bölge TR9 Bölgesi'dir ve onu TRB Bölgesi takip

etmektedir. Net göç hızı %4,6;2014 olan TR3 bölgesinde işgücü maliyeti düşük görünmektedir. Hem göç alması hem de işgücünün maliyetinin düşük olması yatırımları çekmesi bakımından ilgi çekicidir. Net göç hızı (-% 19;2014) yüksek olan TRA bölgesinde işgücü maliyetleri yüksek görünmektedir. Bu bölgenin yatırım yapılabilirliği azalmaktadır. Bir yandan işgücü göç ederken diğer yandan maliyetler yüksek olduğu için yatırımların gelme ihtimali düşük görünmektedir.

Tablo 16
15+ Yaş Grubunun Eğitim Durumuna Göre İşgücüne Katılım, İstihdam ve İşsizlik Verileri (%), İBBS-Düzey1, 2013

Bölgeler	İstihdam, İşsizlik ve İşgücüne Katılım	Okuma Yazma Bilmeyen	Lise Altı	Lise ve Dengi Meslek Okulu	Yükseköğretim	Toplam
İstanbul	İşsizlik Oranı	16.7	11.9	10.7	10.2	11.2
	İstihdam Oranı	7.9	40.1	52	73.4	46.4
	İşgücüne Katılım Oranı	9.5	45.5	58.2	81.7	52.2
Batı Marmara	İşsizlik Oranı	4.7	5.8	7.7	9.4	6.8
	İstihdam Oranı	13.2	44.8	56.2	70.2	48
	İşgücüne Katılım Oranı	13.9	47.6	60.9	77.5	51.5
Ege	İşsizlik Oranı	6.7	8.6	13.8	12.3	10.1
	İstihdam Oranı	19.9	49.7	52.8	69	50
	İşgücüne Katılım Oranı	21.3	54.4	61.3	78.6	55.6
Doğu Marmara	İşsizlik Oranı	1.5	7.4	10.4	9.1	8.4
	İstihdam Oranı	16.2	42.8	55.7	73.9	48.1
	İşgücüne Katılım Oranı	16.5	46.3	62.2	81.3	52.6
Batı Anadolu	İşsizlik Oranı	5.4	7.8	10.2	8.6	8.6
	İstihdam Oranı	10	39.2	47.9	71.5	45
	İşgücüne Katılım Oranı	10.5	42.5	53.3	78.1	49.3
Akdeniz	İşsizlik Oranı	6.6	10.2	13.4	12.2	11
	İstihdam Oranı	17.3	44.1	51.8	70.3	45.3
	İşgücüne Katılım Oranı	18.5	49.1	59.9	80	51
Orta Anadolu	İşsizlik Oranı	3.3	7.7	10.5	10.2	8.4
	İstihdam Oranı	21.6	44.1	49.6	73.4	45.6
	İşgücüne Katılım Oranı	22.3	47.7	55.4	81.7	49.8
Batı Karadeniz	İşsizlik Oranı	0.1	5.4	10.6	11.3	6.7
	İstihdam Oranı	26	47.9	53.6	71.1	47.7
	İşgücüne Katılım Oranı	26	50.6	60	80.1	51.2
Doğu Karadeniz	İşsizlik Oranı	0.5	6.2	9.9	8.4	6.8
	İstihdam Oranı	27.3	48.4	52	69.4	47.6
	İşgücüne Katılım Oranı	27.4	51.6	57.7	75.8	51.1

Tablo 16'nın Devamı

Kuzey Doğu And.	İşsizlik Oranı	1.8	6.8	9.1	7.5	6.7
	İstihdam Oranı	36.8	50.7	53	76.6	50.8
	İşgücüne Katılım Oranı	37.5	54.4	58.4	82.7	54.4
Orta Doğu And.	İşsizlik Oranı	1.7	9.6	11.7	12.1	9
	İstihdam Oranı	32.7	45.9	50.1	71.3	45.3
	İşgücüne Katılım Oranı	33.3	50.8	56.8	81.1	49.8
Güney Doğu And.	İşsizlik Oranı	10.9	16.3	12.1	11.1	14.5
	İstihdam Oranı	13.5	35.5	45.4	73.1	34.3
	İşgücüne Katılım Oranı	15.2	42.4	51.7	82.3	40.1

Kaynak: TÜİK, 2014, Veritabanları, İşgücüne Katılım, İşsizlik ve İstihdam Verileri.

Yukarıdaki tabloya göre işsizlik, istihdam ve işgücüne katılım oranları bakımından en olumsuz rakamlar Güney Doğu Anadolu bölgesinde görülmektedir. Bu durum genç yaş bağımlılık oranları ile açıklanabilir. Yükseköğretim düzeyinde en fazla işsizlik Ege, Akdeniz ve Orta Doğu Anadolu bölgesindedir. Bu düzeyde en fazla istihdam ise Kuzeydoğu Anadolu, Doğu Marmara, Orta Anadolu ve İstanbul bölgeleridir. Aynı eğitim düzeyinde en fazla işgücüne katılım oranı Kuzey Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu, Orta Anadolu ve İstanbul'dadır. Okuma yazma bilmeyenlerde en fazla işsizlik İstanbul, Güney Doğu Anadolu ve Ege bölgesindedir. Bu düzeyde en fazla istihdam ise Kuzeydoğu Anadolu, Orta Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgeleridir. Aynı eğitim düzeyinde en fazla işgücüne katılım oranı Kuzeydoğu Anadolu, Orta Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgeleridir. Tablodan anlaşılacağı üzere okuma yazma bilmeyenlerin en fazla istihdam edildiği, işgücüne katıldığı bölgeler genelde göç veren bölgelerden oluşmaktadır. Göç veren bölgelerde eğitim düzeyi düşük ve göç edenler arasında eğitim düzeyi yüksek olanlar fazla olabilir ve bu durum beyin çoraklığına sebep olabilmektedir.

Kişiler kendi doğdukları yerde istedikleri iş olanağını bulamayınca göç etmektedir. Bu yönüyle bölgesel eşitsizlik kişilerin göç etmesine zemin hazırlamaktadır. Gelişen bölgeler sürekli gelişmektedir. Diğer yandan geri kalmış bölgelerin gelişmesi gelişmiş bölgelerden geri kalmaktadır. Aradaki seviye ya kendisini korumakta ya da makas iyice açılmaktadır. Durum böyle olunca göçlerin sürekliliği hız kesmeden devam etmektedir.

2.3.4. Kamu Hizmetleri

GSYİH bileşenleri içerisinde devlet hizmetleri, göçün yön bulmasında en yüksek öneme sahiptir (Çiftçi, 2011:77). Devlet hizmetleri göçün yönünü belirlemek için yapılmamış olsa bile sonuç bakımından göçü yönlendirdiği bilinmektedir.

Sanayileşme, ulaşım, eğitim, sağlık ve uluslar arası ilişkiler gibi konularda uygulanan politikalarla sağlanan ilerlemeler, kentlerin çekiciliğini artırarak, nüfusun kentlere yönelmesinde etkili olmuştur (Koyuncu, 2011:38).

Kişiler göç kararı alırken ekonomik dışı unsurları da dikkate alabilirler. Bunlar: sağlık, eğitim, altyapı vb. hizmetleridir. Bu unsurlar kişilerin refah düzeylerine doğrudan etki etmese bile dolaylı olarak müreffeh yaşamalarını sağlayabilir. Kamu hizmetleri, göçleri daha çok kırdan-kente yönlendirmektedir. Çünkü birçok köyün altyapı, sağlık hizmetleri ve eğitim hizmetlerine yönelik sorunları bulunmaktadır. Aynı zamanda illerin kent hizmetleri yönünden gelişmişlik düzeyi birbirinden farklı olması göçü kentten kente de yönlendirebilir.

Göç kararında, çocukların geleceğine yönelik planlar da önem arz etmektedir. Özellikle çocuklarının iyi bir eğitim almasını isteyen aileler arzu etkileri eğitim için göç edebilmektedir. Araştırma sürecinde çocuklarının güzel Türkçe konuşabilmeleri ve diksiyonlarının düzgün olması arzusuyla metropol şehirleri tercih eden göçmenlere dahi rastlanmıştır.

2013 yılında TÜİK tarafından yaşam memnuniyeti araştırılması yapılmış ve bu araştırma sonucunda kişilerin kamu hizmetlerinden ne derece memnun oldukları aşağıda gösterilmiştir. İller bazında yapıldığı için Ağrı ve Ağrılıların en çok göç ettiği iller dikkate alınarak aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo17
TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2013

BÖLGE	Memnun	Orta	Memnun değil	Fikri yok		Memnun	Orta	Memnun değil	Fikri yok
	Sosyal Güvenlik Kur. Hizmetleri					Sağlık Hizmetleri			
TRA21	58.3	11.1	13	17.7		63.3	13.4	23.3	
TR100	69.3	11.4	13	6.2		67.4	14	18.6	
TR310	66.2	8.9	11.7	13.2		72.6	11.3	16.1	
TR411	76.5	6.5	10.2	6.8		77.3	9.2	13.5	
TR421	67.4	12.4	10.5	9.8		70.5	14.5	15	
TR510	64.5	10.4	13.2	11.9		68.1	13	18.9	
	Adli Hizmetler					Eğitim Hizmetleri			
TRA21	51.1	11.5	9.4	28		65.3	14.2	20.6	
TR100	47.9	9.5	13.4	29.2		61.6	17.3	21.1	
TR310	41	5.3	10.6	43.1		65.9	14.4	19.7	
TR411	64.2	5	8	22.9		73.5	11.7	14.9	
TR421	57.9	11.8	11.4	19		66.5	16.6	16.9	
TR510	42.9	7.4	14.8	35		58	14.8	27.3	
	Ulaştırma Hizmetleri					Asayiş Hizmetleri			
TRA21	66.3	12	18.2	3.5		76.9	12.9	10.2	
TR100	68.9	11.1	17.9	2.2		68.5	13.6	17.9	
TR310	76.7	8.9	11.2	3.2		76.5	10.3	13.2	
TR411	83.4	5.5	9.4	1.7		82.8	6.9	10.3	
TR421	73.4	10.6	14	2		74.3	13.9	11.8	
TR510	71.2	9.2	16.8	2.8		71.6	11.3	17.2	

Kaynak: TÜİK, 2015, Bölgesel İstatistikler, Toplumsal Yapı, Yaşam Memnuniyeti.

Sosyal güvenlik kurumu, sağlık ve ulaştırma hizmetlerinden en çok Bursalı en az Ağrılı, adli ve eğitim hizmetlerden en çok Bursalı en az Ankaralı, asayiş hizmetlerinden en çok Bursalı en az İstanbullular memnun olmaktadır. Diğer taraftan sosyal güvenlik kurumu (en az Bursalı en çok Ankaralı), sağlık (en az Bursalı en çok Ağrılı), ulaştırma (en az Bursalı en çok Ağrılı), eğitim (en az Bursa en çok Ankara), adli (en az Bursalı en çok Ankaralı) ve asayiş (en az Bursalı en çok İstanbullu) hizmetlerinden memnun değillerdir. Memnuniyet araştırmasında, Bursalıların, kıyaslandıkları diğer beş şehirlilere göre kamu hizmetlerinden daha memnun oldukları söylenebilir. Memnuniyet araştırmasında, illere göre farklılıklar illerdeki hizmet eksikliğinden kaynaklanabildiği gibi illerin kamu hizmetlerinden beklentileri de etkili olabilir.

Kamu hizmetleri üç ayrı bölümde ele alınmıştır. Bunlar altyapı, sağlık ve eğitimidir. Her üç başlık altında bölgeler arasında göçü yönlendirebilecek eşitsizliklerin olup olmadığı tartışılmıştır.

2.3.4.1. Altyapı

Şehrin altyapısı kişilerin göç etmelerinde önemli etkiye sahiptir. Su, kanalizasyon, çevre düzenlemesi, imar planları, yol ve kaldırımlar, park alanları, yürüme ve spor alanları, kültürel etkinlikler birçok kişi için göç nedeni olabilir ya da göç etmesinde etki sahibidir. İnsanlar belirli bir refah seviyesine ulaştıktan sonra diğer ihtiyaçları öne çıkmaktadır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi düşünüldüğünde göç etmenin de belirli bir hiyerarşisi yapılabilir. Bu hiyerarşide altyapı hizmetleri önemli bir yer teşkil edebilir. Yukarıda sayılan birçok altyapı hizmeti gelişmişlik düzeyine göre illerde bulunmaktadır. Ancak adı geçen hizmetlerin köylerde küçük bir kısmının bulunduğu söylenebilir. İller arasında, bu hizmetlerden dolayı göç edenler olduğu gibi köyden kente de aynı nedenlerle göç edenler gözlemlenmiştir.

Altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi şehre sürekli gidip gelmeleri kolaylaştırır. Bu suretle kişiler şehirdeki ihtiyaçlarını giderebildiklerinden köylerden kentlere göçler kısmen azalabilir (Yulafçı, 2014:91). Diğer yandan şehre sürekli gidip gelmek kişilerin göç eğilimini de artırmaktadır. Nitekim kişilerin şehir yaşamını görmesi, içselleştirmesi şehirde kalma isteğini uyandırabilir.

Tablo18
Belediye İçme ve Kullanma Suyu İstatistikleri, İBBS-Düzey1, 2012.

BÖLGE KODU	İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı (%)	Belediyelerde kişi başı çekilen günlük su miktarı (litre/kişi-gün)	Toplam çekilen su miktarı (1000 m ³ /yıl)	İçme ve kullanma suyu arıtma tesisi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı (%)	Toplam arıtılan içme ve kullanma suyu miktarı (1000 m ³ /yıl)	Su temini işleri ve hizmetleri çevresel yatırım harcamaları (TL)
TRA	98	301	146.732	33	57.923	19.891.966
TRB	97	255	228.127	0	407	28.876.861
TRC	93	220	443.918	39	194.627	85.123.078
TR1	100	186	930.825	100	930.825	458.416.818

Tablo 18'in Devamı

TR2	99	205	186.319	36	79.551	23.600.203
TR3	98	220	650.320	34	228.577	67.704.465
TR4	100	202	455.637	82	360.546	336.314.427
TR5	100	211	531.384	73	395.779	153.536.421
TR6	98	233	675.070	34	233.174	91.583.171
TR7	99	227	267.452	22	55.542	26.256.583
TR8	99	240	270.167	44	119.075	43.238.970
TR9	90	245	150.392	40	73.405	6.362.604

Kaynak: TÜİK, 2015, Bölgesel İstatistikler, Çevre, İçme ve Kullanma Suyu.

Yukarıdaki tabloya göre nerede ise su hizmeti verilmeyen yer kalmamış gibi görünmektedir. Köylerde kısmen sorunlar olabilir ancak Ağrı İli'nde yapılan araştırma sonucunda köylerdeki içme ve kullanma suyuna ulaşımın sorun teşkil etmediği görülmüştür. Diğer yandan su kaynakları az olan diğer bölgelerin köylerinde su sorunu olabilir.

Altyapı ile ilgili birçok veri bulunmaktadır ancak bölgeleri ölçecek düzeyde ulusal bir veri olmadığından bölgesel dengesizliklerin ortaya çıkaramayacağı için üzerinde çok durulmamış ve bulunabildiği ölçüde yararlanılmıştır. Altyapı ile ilgili bazı veriler ise ulaşım imkânları bölümünde verilmiştir.

2.3.4.2. Sağlık

Gerek eğitim gerekse sağlık hizmetleri olsun sanayi devrimi ile genelleşen kentleşmenin en önemli kent hizmetleridir. Birçok kişi bu hizmetleri almak veya nesillerinin almasını sağlamak için göç etmektedir.

Türkiye genelinde doğumda beklenen yaş süresi gittikçe artma eğilimi göstermektedir. 2002 yılında erkeklerde 70,5 olan doğumda beklenen yaş süresi 2013 yılında 74,7'ye ve bayanlarda ise 74,7'den 79,2'ye yükselmiştir. Bebek ölüm hızı en fazla (bin canlı doğumda) 11,9 ile Güneydoğu Anadolu birinci sırada, 11 ile Ortadoğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu ikinci sırayı almaktadır. Türkiye ortalaması ise 7,8'dir. Dünya ortalaması 35, orta üst gelir grubu ülkelerin ortalaması 16'dır. Türkiye'de ortalama perinatal⁴ ölüm hızı (bin doğumda) 8,2 iken çocuk ölüm hızının yüksek olduğu bölgeler

⁴Bir toplumda bir yılda canlı doğan ve 7 gün içinde ölen (Erken Neonatal) bebek sayısına aynı yıl içerisinde gerçekleşen ölü doğum sayısı eklenerek aynı yılda meydana gelen toplam doğum sayısına (canlı+ölü) oranının 1.000 ile çarpımı sonucu elde edilir.

dikkat çekmektedir. 10,8 Güneydoğu Anadolu, 10,8 ile Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu ve 10,5 ilk üçü paylaşmaktadırlar. Türkiye genelinde beş yaş altı ölüm hızı (bin doğumda) 10.3, Güneydoğu Anadolu 16, Ortadoğu Anadolu 15,4 ve Kuzeydoğu Anadolu 14.8, dünya ortalaması ise 48, orta-üst gelir grubu ülkelerin ortalaması 20'dir. Anne ölüm oranları (100,000 canlı doğumda) Türkiye geneli 15.9, Ortadoğu Anadolu 26.3, Kuzeydoğu Anadolu 22.6, Akdeniz 21.3'tür. Dünya genelinde 210, orta-üst gelir grubu ülkelerde ise 57'dir(Sağlık Bakanlığı, 2014).Ölüm oranlarında genelde Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri ön sırada yer almaktadır. Ölüm oranlarının göç veren bölgelerde fazla olması sağlık hizmetleri ile ilgili sorunların olabileceğine işaret edebilir. Diğer yandan ölüm oranlarının birçok nedeni olabilir, ancak bu eserin konusu yetersiz sağlık hizmetlerinin göçe etki edip etmediğinin araştırılmasıdır.

Türkiye'de 2003 yılında sağlık hizmetlerinden memnuniyet durumu: memnun olanlar %39.5, orta olanlar %39.3 ve memnun olmayanlar %21.2 iken; 2013 yılında memnun olanlar %74.7, orta derecede olanlar 10.6 ve memnun olmayanlar 14.7'dir. Avrupa Birliği'nde sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı %63'tür. Türkiye sağlık hizmetleri memnuniyeti yönünden dünyada gelişmiş ülkelerin kategorisine girerken kişi başı sağlık harcamaları bakımından satın alma gücü paritesine göre 981 dolarla (satın alma paritesi olmaksızın 567 dolar) gelişmiş ülkelerin oldukça gerisindedir. Sağlık harcamalarını, kamu %77, cepten %15 ve diğer özel ise %8'ini oluşturmaktadır. Sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı ise 1999 yılında 24.925 milyon SGP \$ ile %4.76 ve 2012 yılında 73.421 milyon SGP \$ ile %5.39'dur (Sağlık Bakanlığı, 2014:129-130, 165-172).Sağlık hizmetlerine yönelik bütçedeki harcama oranı az artsa da memnuniyet oranları hızla yükselmiştir. Bu yükseliş verimli sistemin kurulması veya sağlık hizmetlerinden beklentilerin düşük olması ile alakalı olabilir.

Düşük ve orta gelirli ülkeler sağlık hizmetlerindeki öncelikleri belirlerken sınırlı sağlık kaynakları ile sağlık ihtiyaçlarını dengelemek zorundadır. Bir yandan hizmetlerin, programların ve hastalıkların türü öncelik sırasına konulurken, diğer yandan bölgeler arası dengesizlikler göz önüne alınarak yatırımlar yönlendirilmektedir. Bir ülkenin nüfusu ne kadar sağlıklı olursa olsun sağlık ihtiyaçları ve talepleri mevcut sağlık

hizmetlerinden fazla olacaktır. Nüfusun demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri önceliklerin belirlenmesinde belirleyici olabilmektedir (Top, 2006:95).

Makro düzeyde, sağlık hizmetleri kararları alınırken tüm bölgeler ve tüm sektörler dikkate alınır. Diğer yandan bölgelere yatırım kararlarında bölgenin yapılacak yatırımı için altyapısının olup olmadığı önem arz etmektedir. Şöyle ki: Araştırma hastanesi birçok bölge için ihtiyaçtır, ancak tıp fakültesi olmadan araştırma hastanesinin yapılması gereksizdir. Nadir hastalıklar için her fakültede bölüm açmak israf olabilir. Genellikle bir yatırım yapılırken öncelikle verimliliğe bakılır.

Tablo19
Sağlık İstatistikleri, İBBS-Düzey1, 2013⁵

BÖLGE	Toplam Kurum Sayısı	Toplam Yatak Sayısı	YüzbinKişi Başına Toplam Hastane Yatak Sayısı	Toplam Hekim	Dış Hekimi	Eczacı	Sağlık Memuru	Hemşire	Ebe
TRA	62	6519	295	3.272	358	475	4.115	4.134	1.658
TRB	83	10.470	277	5.507	585	770	6.970	7.013	2.721
TRC	122	16.364	202	10.079	1.076	1.840	11.148	11.336	3.994
TR1	233	33.104	234	26.094	5.823	5.234	13.578	20.620	5.477
TR2	83	8.921	272	5.041	951	1.240	5.942	6.023	3.334
TR3	199	27.099	274	18.937	3.095	4.259	18.634	19.310	8.431
TR4	133	18.565	258	11.541	1.953	2.400	12.278	13.575	5.232
TR5	131	25.325	344	20.174	3.049	3.353	17.443	17.915	4.895
TR6	170	23.231	238	15.691	2.757	3.668	17.933	16.423	7.714
TR7	103	10.710	276	6.361	798	1.329	9.506	7.622	3.406
TR8	120	13.387	298	7.005	1.213	1.537	10.473	9.398	3.990
TR9	78	8.336	326	4.073	637	907	6.468	6.175	2.575

Kaynak: TÜİK, 2015, Bölgesel İstatistikler, Sağlık.

2002 yılı ile 2013 yılının verileri, yüz bin kişiye düşen yatak sayısı bakımından değerlendirildiğinde İstanbul dışında bütün bölgelerde olumlu sonuçlar görülmektedir. En çok göç veren bölgeler olan Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde kişi başı yatak sayısı hızla artmıştır. Bu oran dünyada 270, Türkiye genelinde 264 ve orta-üst gelir grubu ülkelerde 320'dir.

Yüz bin kişiye düşen ebe ve hemşire sayısı 2002 yılı ile 2013 yılı arasında olumlu farklar bulunmaktadır. Her bölgede sayılar olumlu yönde artmıştır. Göç eden ve göç

⁵Kamu (belediye, üniversite, Milli Savunma ve Sağlık Bakanlığı) ve özel hastaneler dâhildir.

veren bölgeler açısından bakıldığında ters bir durum söz konusudur. Göç veren bölgelerde yüz bin kişiye düşen ebe ve hemşire sayısı daha fazladır. Uluslar arası karşılaştırmada ise Türkiye orta-üst gelir grubuna yakındır ve dünya genelinden daha olumlu verilere sahiptir (Sağlık Bakanlığı, 2014:145-148).

Yüz bin kişiye düşen toplam hekim sayısı 2002 yılı ile 2013 yılı arasında büyük farklar bulunmamaktadır. Bir yandan bölgesel dengesizlikler giderilirken diğer yandan da hekim sayısında da önemli bir artış görülmüştür. Ancak hala bölgeler arasında dengesizlikler söz konusudur. Göç veren ve göç alan bölgeler açısından makas daralma eğilimi gösterse de hala bölgeler arasında dengesizlikler olduğu söylenebilir. Diğer yandan dünya sıralamasında dünya geneli ve orta-üst gelir grubu ülkelerin biraz üzerinde ama üst gelir grubu ülkelerin oldukça altındadır(Sağlık Bakanlığı, 2014:139).

Yüz bin kişiye düşen diş hekimi yönünden bölgeler arasında dengesizlikler bulunmaktadır. 2002 ile 2013 yılları arasında bölgesel dengesizliklerin giderilmesi bakımından olumlu artışlar bulunmaktadır. Göç veren bölgelerde diş hekimlerindeki artış oranları göç alan bölgelere göre çok yüksektir ama yine de kişi başı diş hekimi sayısı yönünden göç alan bölgeler avantajlı görünmektedir. Türkiye diş hekim yönünden dünya ortalamasına yakın verilere sahiptir (Sağlık Bakanlığı, 2014:142).

Türkiye’de sağlık verileri 2002 ve 2013 yılları arasında, göç çerçevesinde değerlendirildiğinde birçok iyileşmenin olduğu görülmektedir. Yatak sayıları, ölüm oranları, sağlık hizmetlerindeki memnuniyet ve sağlık çalışanları sayısı bakımından önemli gelişim sağlanmıştır ve bölgesel dengesizlikler sağlık hizmetleri yönünde önemli derecede giderilmesine rağmen hala göçler artarak devam etmektedir. Bu veriler, göçü, sağlık hizmetlerinden daha çok etkileyen etmenler üzerinde durmayı gerektirmektedir.

Sağlık hizmetlerinde verilere yansımayan ama üzerinde durulması gereken husus özellikle Doğu ve Güneydoğu yani TRA, TRB ve TRC illerinde sağlık çalışanlarının hızlı sirkülasyonudur. Gelen hekim, hemşire, ebe, sağlık memuru belirli bir deneyimden hemen sonra göç etmeyi (tayin) düşünmektedir. Uzun süre yani 5 yıldan fazla kalanların sayısı oldukça azdır. Bu durum sağlık çalışanlarının deneyim eksikliğini, atananların gitmesi ve yeni atama ile gelenlerin yerleşmeleri sırasında ortaya çıkan personel eksikliği, gidenlerin yerine bir yıl sonra kadro açılması vb. sorunları beraberinde getirmektedir.

2.3.4.3. Eğitim

Eğitim liberal politikalarla arz yönlü olmaktan çıkıp talep yönlü olarak evirilmektedir (Kısakürek, 2009:14). Türkiye’de her ne kadar zorunlu eğitim süresi 12 yıla çıksa da yüksek öğrenime olan talep artmaktadır ve bu durum eğitimin talep yönlü geliştiğinin bir göstergesidir. Yüksek öğrenim öğrencileri dışında, göçmenlerin, çocuklarının daha iyi bir eğitim olanağına sahip olabilmeleri için göç ettikleri birçok araştırmada belirtilmiştir (Kapu ve diğerleri, 2012:66; Çaha ve Tutar, 2013:145).

Tablo20
Eğitim Seviyesine Göre Okul, Şube, Öğretmen ve Derslik Başına Düşen Öğrenci Sayısı, İBBS-Düzey1, 2013⁶

Bölgeler	Genel Ortaöğretim / Okul	Genel Ortaöğretim / Şube	Genel Ortaöğretim / Öğretmen	Genel Ortaöğretim / Derslik
TRA	461	21	17	27
TRB	545	25	19	33
TRC	733	24	24	42
TR1	548	23	17	33
TR2	432	21	14	25
TR3	433	21	16	25
TR4	471	22	15	25
TR5	517	22	15	28
TR6	540	23	16	30
TR7	437	21	16	27
TR8	419	20	14	25
TR9	381	22	14	24

Kaynak: TÜİK, 2015, Bölgesel İstatistikler, Ortaöğretim.

Yukarıdaki verilere göre, TRC bölgesi dışındaki bölgeler genelde birbirine yakın görünmektedir. TRC bölgesinde gerek doğum oranlarının yüksek olması gerekse personele ilişkin tayinlerin kısa sürelerle yapılması eğitime olumsuz olarak yansımaktadır. TRA2 bölgesinde yapılan araştırmaya göre bölgede memurların %46’sı 3 yıldan daha az süre kalmıştır (Çaha ve Tutar, 2013:142). 1990’lı yıllar ile karşılaştırıldığında gerek derslik gerekse öğretmen sayılarındaki eşitsizlikler önemli derecede giderilmiş görünmektedir. Ancak nitel olarak bakıldığında eşitliğin sağlandığı

⁶Açık öğretim ortaokulu ve açık öğretim lisesi öğrencisi kapsamamıştır.; Toplam öğretmen, kadrolu öğretmenleri kapsar.; İlkokul ve ortaokullarda derslik başına düşen öğrenci sayısı hesaplanırken; genellikle aynı dersliği ilkokul ve ortaokul birlikte kullandığından, ilkokul ve ortaokul birlikte değerlendirilmiştir.; Verinin yılı, eğitim-öğretim döneminin ilk yılı olarak gösterilmiştir. Örneğin 2012/2013 dönemi için 2012.

söylenemez. Personelin tecrübesizliği ve “nasıl olsa buradan gideceğim gözüyle” bakılması eğitime olumsuz olarak yansımaktadır.

Tablo21
Yüksek Öğretim İstatistikleri İBBS-Düzey1, 2013

BÖLGE	Toplam Öğretim Elemanı	Toplam Öğretim Elemanı Erkek	Toplam Öğretim Elemanı Kadın	prof +doç +yrd.doç toplam	Diğer öğretim elemanı / Toplam	Yeni kayıtlı / Toplam	Okuyan / Toplam	Okuyan / Erkek	Okuyan / Kadın
TRA	5475	3692	1783	2365	3110	56021	153194	80861	72333
TRB	6598	4657	1941	2644	3954	32057	111193	64583	46610
TRC	7213	5079	2134	2906	4307	35744	125620	71175	54445
TR1	27092	13730	13362	14000	13092	120687	446005	227831	218174
TR2	5788	3412	2376	2414	3374	38808	148789	80531	68258
TR3	18504	10117	8387	8519	9985	96438	360720	191673	169047
TR4	13702	7709	5993	6102	7600	528471	2754580	1494996	1259584
TR5	23174	11801	11373	10674	12500	67952	293255	148352	144903
TR6	12417	7341	5076	5323	7094	71424	263142	151210	111932
TR7	8670	5345	3325	3696	4974	50239	185864	99616	86248
TR8	8280	5165	3115	3364	4916	53917	179480	96900	82580
TR9	5524	3456	2068	2182	3342	30845	117627	63945	53682

Kaynak: TÜİK, 2015, Bölgesel İstatistikler, Yükseköğretim.

2007 ve sonrasında her ilde üniversite açma projesi başarılı şekilde devam etmektedir. Birçok ilde üniversiteler yeni açılmasına rağmen birçok öğrenci tarafından tercih edilmektedir. Özellikle öğretim üyesi yönünden personel eksikliği çeken yeni üniversiteler zamanla bu eksikliklerini giderebilirler. Yüksek lisans ve doktora öğrenimine gösterilen ilgi personel eksikliğini kısa sürede tamamlanabileceğini göstermektedir. Yeni kurulan üniversitelerde eğitim-öğretim kalitesi ilk etapta düşük olduğu söylenebilir ancak kısa sürede kalitenin yükseleceği tahmin edilebilir. Bölgeler arasında yüksek öğrenim bölüm çeşitliliği, hoca kalitesi, öğrencinin işe yerleşmesi açısından aralarında fark bulunabilir ancak gerek vasıflı eleman yetiştirme gerekse eğitim düzeyini yükseltme gerekse de şehre sosyo-ekonomik fayda sağlama bakımından her ilde bir üniversite olması önem arz etmektedir.

Sağlıkta ve yüksek öğretimdeki değişime örnek olabilecek önemli bir veri ise Sağlık Bakanlığı sağlık istatistiklerinde ortaya çıkmaktadır. 2002-2003 döneminde lisans düzeyinde eğitim veren hemşirelik okullarında öğretim elemanı başına düşen öğrenci

sayısı 31 iken, 2009-2010 döneminde 30 ve daha sonraki yıllarda hızla artarak 2012-2013 döneminde 66'ya yükselmiştir. Öğrencilerin sayısı her yıl düzenli artarken öğretim elemanlarının sayıları 2010 yılına kadar artmış ve bu yıldan sonra düşüşe geçmiştir. Eczacılık Fakültesi için aynı durum söz konusu değildir. Tıp, eczacılık ve diş hekimliği fakültelerinde hem öğrenci sayıları hem de öğretim elemanlarının sayıları artmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2014:153-156).

Köylerde eğitim kurumlarının yetersiz olması göçün en önemli sebeplerinden birisidir (Yulafçı, 2014:91). Köylerde öğretim personelinin sık sık değişmesi, tecrübesizliği ve aynı zamanda ulaşımın yetersizliği ve zorluğu göç etmede önemli bir etken olarak görülebilir.

1980-2010 dönemi göç etme nedenleri arasında, hane halkı fertlerinden birine bağımlı göçten sonra iş arama/bulma, tayin/atama, eğitim ve evlilik amaçlı göçler, göç olgusunun en önemli nedenlerini oluşturmuştur (Koyuncu, 2011:7).

Göçün yön bulmasında eğitim yatırımları, iktisadi yatırımlar ve bunların sonucu yaratılan istihdamın etki ettiği araştırmayla ortaya konulmuştur. Sağlık yatırımlarının eğitim ve iktisadi yatırımlar kadar öneme sahip olmadığı da araştırmada belirtilmiştir (Çiftçi, 2011:78).

1990 ile 2013 yılı karşılaştırıldığında eğitim alanında çeşitli yatırımlar yapılarak göç veren ve göç alan bölgeler arasındaki eğitim dengesizliği giderilmeye çalışılmış, ancak bazı sorunların üstesinden henüz gelinememiştir. Eğitimin nicel verileri yeterli görülse de nitel verileri yeterli görülmemektedir.

2.3.5. Arızı Olaylar

Göç etmeye neden olan arızı olaylar içerisinde genelde evlilik, çobanlık, yatırımlar için arazilerin kamulaştırılması, doğal afetler, hayvanlara otlak bulmak veya rekreasyon için yaylalara çıkmak, turizm vb. nedenler olmaktadır (Yürüdü, 2008; Yılmaz, 2009). Tüm bu nedenler kitlesel olmayan ve/veya geçici olan nüfus hareketlerine yol açmaktadır. Çalışmamızda bu tür arızı olaylardan ziyade 1980 sonrası göçlerde önemli etkisi olduğu düşünülen zorunlu göç itici faktör olarak ele alınmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda terör nedeni ile kitlesel göçler söz konusudur.

Zorunlu göçü gönüllü göçten ayıran temel etken bireyin iradesi dışında gerçekleşmiş olmasıdır. Zorunlu göç kavramı iki şekilde meydana gelmektedir. Bunlar; yerinden olma ve yerinden edilmedir. “Yerinden olma”; iç savaş, çatışma, doğal afet ve kalkınma planlarının sonucunda gerçekleşen yer değiştirmeyi kapsarken, “yerinden edilme” kavramı, sadece iç savaş ve çatışmadan doğan ve istem dışı göçlere denir(Erkan ve Aydın, 2010:33-34).

Osmanlı Devleti’nde ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında birçok mübadele ve zorunlu göç söz konusudur (Kongar, 2007; Keser, 2011; Tanör, 2009). Ancak geriye dönük zorunlu göçleri araştırmak, araştırmının konusu dışında olduğu için üzerinde durulmamıştır.

1984 yılında terör eylemlerine başlayan Kürdistan İşçi Partisi (PKK) Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini etkisi altına almış ve bu terörden dolayı birçok kişi göç etmek zorunda kalmıştır. Biryandan örgüt göçe zorlarken diğer yandan da güvenlik nedeni ile devletin köyleri boşaltması söz konusudur. Bölgedeki halk iki kıskaçın arasında kaldığı için akın akın şehirlere göç etmiştir.⁷ Özellikle ilk zorunlu göç yıllarında yakın şehirlere göçler olmuş, zamanla göçler artarak diğer şehirlere de yayılmıştır. Yakın illerin dışında zorunlu göçlerin en çok olduğu illerden bazıları şunlardır: İstanbul, Adana, İzmir, Mersin, Bursa vb. (Keser, 2011:52-53).

Tablo22
Terör Nedeni İle Göç Edenlerin Göç Edenler İçerisindeki Oranı (%)

İller	Oranları	İller	Oranları	İller	Oranları
Ağrı	2.76	Erzincan	4.48	Muş	3.44
Batman	6.07	Hakkari	4.49	Siirt	7.34
Bitlis	3.46	Iğdır	0.96	Şırnak	7.1
Diyarbakır	14.71	Kars	1.84	Tunceli	3.38
Elazığ	1.96	Mardin-Kızıltepe	5.84	Van	3.66

Kaynak: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1998:29; Aktaran Ceylan, 2012.

⁷Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bünyesinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da boşaltılan yerleşim birimleri nedeniyle göç eden yurttaşların sorunlarının araştırılarak alınması gereken tedbirlerin tespit edilmesi amacıyla kurulan Meclis Araştırma Komisyonu’nun yayımladığı raporda, 1997 yılı itibari ile olağanüstü hal kapsamında olan iller ile şiddetin hakim olduğu illerde güvenlik güçleri tarafından terörle mücadele çerçevesinde 905 köy ve 2.523 mezra boşaltılmış, bunun sonucunda 378.335 kişi yaşam yerlerini terk etmiştir. Bu konu ile ilgili değişik kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü’nün (HÜNEE) 2006 yılında yayınlamış olduğu eserde “terör olayları dolayısı ile boşaltılan köylerden toplam 953.680-1.201.200 kişi zorunlu göçe maruz kalmıştır” denilmektedir (Keser, 2011:53).

Tablodan da anlaşılacağı gibi 15 ilde terör nedeni ile göç edenler bulunmakta ve bu oranlar azımsanmayacak kadar ileri düzeydedir.

Keser (2011:63-65) tarafından Diyarbakır'da yapılan bir araştırmada terör nedeni ile zorunlu göçler ele alınmış ve terör nedeni ile göç edenlerin göç eden örneklemin tümüne oranı %16.6 olarak bulunmuştur. Terör dışında diğer zorunlu göç nedeni ile göç edenlerin oranı %8.6'dır. Diğer zorunlu nedenler içerisinde en çok akrabalarla uyuşamama (%7.8), sonra kan davası (%0.5) ve en son doğal afetler (%0.3) belirtilmiştir.

Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde 1980'li yıllarda başlayan ve 2000'li yıllara kadar devam eden terör kaynaklı zorunlu göçler evrim değiştirebilen bir süreçtir. Bu süreç, özellikle köylere getirilen koruculuk sistemi ile daha da içinden çıkılmaz hal almış ve koruculuğu kabul edenlere terör örgütü, kabul etmeyenlere ise güvenlik güçleri zor kullanarak onların göç etmelerine sebebiyet vermiştir. Bu zor şartlar koruculukla ilişkisi olmayanları da etkilemiş ve göç etmeye zorlamıştır. Kürt meselesinin kalıcı çözümünü amaçlayan 2005 ve 2009 açılımlarının akim kalmasının ardından, '2013 Çözüm Süreci' olarak adlandırılan yeni dönemde meselenin çözümü noktasında silah ve şiddetin neden olduğu çatışma ortamını ortadan kaldırarak, diyaloga, siyasete, huzur ve barışa zemin hazırlamayı amaçlamış bu yönde önemli gelişmeler sağlanmıştır (SETA, 2014).

Terörden dolayı göç edenlerin nedenlerini Kalkınma Merkezi şu şekilde sıralamıştır;

- a. Köy yakmaları,
- b. Güvenlik sorunuyla bağlantılı mecburi göç,
- c. Geçim sıkıntısı,
- d. Hayvan barınaklarının yakılması,
- e. Köyden uzaklığı belirli bir mesafenin dışındaki arazilerin işlenmesine izin verilmemesi,
- f. PKK'lılara yiyecek verildiği gerekçesiyle hayvanların mera alanlarında, yaylalarda otlatılmasına izin verilmemesi,

- g. Köylülerin köy dışından temin ettikleri erzakların PKK'lılara verildiği gerekçesiyle kısıtlanması ve karneye bağlanması,
- h. Özellikle kış mevsiminde yolların kapalı olması nedeniyle köy dışına sık sık erzak almaya gidilememesinin yarattığı sorunlar,
- i. Koruculuğun dayatılması; köylülerin koruculuğu kabul etme veya köyü terk etme dayatması ile karşı karşıya bırakılması,
- j. Köy korucularının uyguladığı baskı,
- k. Çoğu okulların kapalı olması, çocukların eğitim olanaklarının oldukça sınırlı olması,
- l. Seyahat güvenliğinin olmaması,
- m. PKK ve Devlet Güçleri arasında kalınması (Kalkınma Merkezi, 2006:17; Aktaran Ceylan, 2012:6)

Zorunlu göçle şehre göç edenler zor şartlarda çalışmakta ve yaşamaktadırlar. Kimsenin yapmadığı zor, kirli, düşük ücretli, tehlikeli ve düşük vasıf gerektiren işleri yapmaktadırlar. Yaşamlarını ise dar, kirli ve ihtiyaca cevap vermekten uzak gecekondualarda sürdürmektedirler. Çünkü bu kişilerin vasıflı oldukları tek şey çiftçiliktir onu da şehirde yapamadıklarından vasıfsız durumuna düşmektedirler (Parrado ve Kandel, 2011).

Zorunlu göç sonrasında şehirlerin çevresinde gecekondulaşma sürekli artmıştır. Bu gecekondualar sürekli yoksulluğun kol gezdiği yerlerdir. Kentten daha çok kır görüntüsü içerisindedir. Bu bölgeler gelişmiş ülkelerdeki sefalet bölgelerinden farklıdır. Sefalet bölgelerinde miskin, işsiz ve aylaklar ikamet ederken gecekondu bölgesinde oturanlar köyden gelip şehirde yer bulamayanlardan oluşmaktadır. Bu kişiler iş bulabildiği sürece çalışan tiplerdir. Bu yerler aynı zamanda tampon bölgesi niteliğindedir. Yani kırdan göç edenlerin şehirleşmeye adım attıkları yerlerdir. Her ne kadar zorunlu göçle gelen kişilerin oluşturduğu gecekondualar biraz farklı olsa da. Çünkü zorunlu göçle gelenlerin çoğu geri dönmek istemekte ve kademli olarak şehir hayatına geçememekte, sürekli yoksulluk içerisinde kalmaktadırlar. Diğer bir önemli nokta ise zorunlu göçle gelen

kadınlar erkeklere göre köye geri dönme isteğinde değillerdir (Erkan ve Bağlı, 2005:111).

2004 yılında 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması hakkında kanun yürürlüğe girmiş ve zararların giderilmesine yönelik fırsatlar doğmuştur. Bu kapsamda; ölüm, yaralanma ve sakatlanmadan kaynaklanan zararlar, taşınır ve taşınmazlarında oluşan zararlar, tarım ve hayvancılıkla ilgili zararlar ile terör nedeniyle göç etmek zorunda kalan vatandaşların mal varlıklarına ulaşamamaları nedeniyle uğradıkları zararlar karşılanmaktadır (İİGM, 2014).⁸Yapılan bir araştırmada gerek kanundan gerekse de uygulamadan kaynaklanan yetersizliklerin söz konusu olduğu vurgulanmaktadır. Ölenler için 14.000-20.000 TL arası tazminat verilmekte olduğunu, bu tazminatı alabilmek için avukatlar tutulması gerektiği ve tutulan avukatlar haksız kazançla zenginleşirken hak sahiplerinin gereken haklarını tam alamadıklarının tespit etmiştir (Kurban, 2008:105).

Tazminat Yasası'nın kapsamı, insan bedenine ve taşınmaz mallara gelen zararlar ile tarım yapamamaktan doğan maddi kayıplarla sınırlı kalmakta, mağdurların manevi kayıplarını, göç sonrası oluşan kira ve diğer giderlerini, hayvancılık yapamamaktan doğan zararlarını karşılamamaktadır. Birkaç yıl öncesine dek kadastro yapılmamış ve arazi mülkiyetini tespit edilememiş olması gibi yasal sebepler ve devletin zorunlu göçteki sorumluluğunu kabul etmemesi zararların telafisinin önündeki engellerdir (Kurban ve diğerleri, 2012:149-150).

1994 yılında 12 ilde başlattığı ve daha sonra iki ili ilave ettiği *Köye Dönüş ve Rehabilitasyon* Projesi (KDRP) uygulamaları tam başarı sağlayamamıştır.⁹ Çünkü

⁸Kanun kapsamındaki zararların karşılanması amacıyla İllerde Vali Yardımcıları başkanlığında Zarar Tespit Komisyonları oluşturulmuştur. Başvuruların yoğun olduğu 2 İlde (Hakkâri, Mardin) birden fazla komisyon oluşturulmuş olup, halen ülke genelinde 19 Komisyon çalışmalarına devam etmektedir. 66 Komisyon ise çalışmalarını tamamlamıştır. Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten Kasım ayına kadar Zarar Tespit Komisyonlarına toplam 364.092 başvuru yapılmıştır. Bu başvurulardan 331.013 adedi sonuçlandırılmış olup; bunlardan 175.213 başvuru için tazminat ödenmesine karar verilmiş, 155.800 başvuru ise reddedilmiştir. Kasım 2013 itibarıyla, komisyonlarca olumlu sonuçlandırılan ve sulhname imzalayan vatandaşlara ödenmek üzere talep edilen toplam zarar tutarı 3.103.431.322 TL olup, 3.099.684.604 TL'si ilgililere ödenmiştir. Kalan 3.746.718,- TL'nin ödenmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Daha önce köy boşaltma iddialarıyla yapılan başvuruları iç hukuk yollarının tüketilmiş olması şartını aramaksızın kabul eden AİHM 5233 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra aldığı kararda düzenlemenin etkili bir iç hukuk yolu olduğunu vurgulayarak başvuruları kabul edilemez bulmuş ve zarar tespit komisyonlarına yönlendirmiştir (İİGM, 2014).

⁹Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde, terör ve güvenlik kaygılarıyla yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalan vatandaşlardan gönüllü olarak geri dönmek isteyenlerin geri dönüşlerinin kolaylaştırılması, geri dönülen yerlerde gerekli sosyal ve ekonomik alt yapının tesisi ile sürdürülebilir yaşam koşullarının oluşturulması, geri dönmek istemeyenlerin ise mevcut yaşadıkları yerlerde şehir hayatına

göçmenlerin dönecekleri köylerin sosyal çelişkileri göz önüne alınmamıştır ya da çözülememiştir. Bu yıllarda köylerdeki ayrılıkçılık ve kargaşadan doğan düzensizlik projenin başarılı olmasını engellemiştir (Kurban, 2008:105; Keser, 2011).

Zorunlu göçe maruz kalanların sayıları azımsanamaz. Her ne kadar göç verilerinde yüzdesi düşük olsa da etki gücü oldukça fazla görünmektedir. Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinde birçok yeri etkilemiş görünmektedir. Devletin her ne kadar sonradan zararları ödemeye yönelik gayretleri olsa da sorun yaşamış kişilerin sorunlarını giderme yolunda önemli bir adım olarak görünmemektedir. Bu tip büyük sosyal olaylarda akılcı ve hızlı tedbirlerin alınması, sorunu büyümeden gidermenin en etkili yolu olduğu söylenebilir.

2.4. Göçün İletici ve Tutucu Etkenleri

Göçmenler için, itici ve çekici nedenler kadar önemli diğer bir konu göçün engelleridir. Göçün engellerini kaldıran üç önemli faktör; ulaşım, iletişim araçları ile tutunmasını ve maliyetini karşılayan ağ ilişkileridir.

Kırdan kente göçte iletici güçler, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmelerdir. Türkiye’de, özellikle, karayolu ağının genişlemesi ve taşımacılıktaki yenilikler, kente göçü etkilemiştir. İletici güçlerden bir başkası da kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıdır. Bu vasıtayla, kentteki imkânları ve kent hayatının çekici yönlerini gören insanlar, fırsatlardan yararlanmak için şehre yönelmişlerdir (Koyuncu, 2011:38).

uyumlarının geliştirilmesi, ekonomik ve sosyal durumlarının iyileştirilmesini amaçlayan bir projedir. Proje, geri dönülen köylerde hayatın yeniden başlatılması ve kalıcı hale getirilmesi için gerekli köy altyapısının oluşturulmasına yönelik çalışmalar ile tarım, hayvancılık ve el sanatları gibi faaliyetlerin ıslahına yönelik gerekli çalışmaları, geri dönmek istemeyen ve şehirlerde yaşamayı tercih eden vatandaşlara yönelik iş ve meslek edindirme kursları, istihdamı geliştirici projeler ve özellikle kadın, genç ve çocukları hedefleyen sosyal içerikli proje ve çalışmaları içermektedir. Proje, merkezi düzeyde İçişleri Bakanlığı’nın, yerel düzeyde ise Valiliklerin koordinasyonunda Başbakanlığın ve Bakanlığın ilgili Genelgeleri ve Bakanlar Kurulu’nun 17.08.2005 tarihli Prensip Kararında belirtilen ilke ve esaslar doğrultusunda yürütülmektedir. KDRP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde bulunan 14 ili (Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van) kapsamaktadır. Proje ile ilgili ilk çalışmalar 1994–1999 yılları arasında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür. Projenin planlama ve uygulama çalışmaları, 1999 yılından itibaren İçişleri Bakanlığı sorumluluk ve koordinasyonunda yürütülmektedir (İİGM, 2014).

KDRP, kapsamdaki 14 ilde projenin etkin bir şekilde uygulanması için uygulamada çeşitli kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanmasını temel almaktadır. Valiliklere yapılan başvurulara göre KDRP kapsamındaki 14 il’de; 62.448 haneden, 386.360 vatandaşa terör ve güvenlik kaygılarıyla yaşadıkları köylerden göç etmek zorunda kalmıştır. Proje uygulamaları kapsamında 28.384 haneden, 187.861 kişinin eskiden yaşadığı köylerine geri dönüşleri sağlanmıştır (İİGM, 2014).

KDRP çerçevesinde desteklenen projeler ağırlıklı olarak; sosyal içerikli (toplum merkezi, gençlik merkezi, kadın ve çocuk eğitim merkezi vb.), meslek edindirme ve istihdam, öğrenci yurdu, tarım ve hayvancılık ile altyapı projelerinden oluşmaktadır. Proje kapsamında 1999-2013 yılları arasında İçişleri Bakanlığı bütçesinden KDRP kapsamındaki illere toplam 171.015.000 TL ödenek aktarılmıştır (İİGM, 2014).

Kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişme göstermesine karşılık kültürden gelen ağ ilişkilerinin olması göçün maliyetini karşılamada ve göç ettiği yerde tutunmada önemli bir etkidir. İletişim ve ulaşım araçları bölgeler arasında farklılık gösterebildiği gibi ağ ilişkileri de bölgeler arasında çeşitlilik gösterebilmektedir.

2.4.1. Ulaşım İmkânları

Seyahat davranışları; araç türü, seyahat sıklığı, gidiş mesafesi, yolculuk süresi ve fiyatlar gibi pek çok faktörden etkilenmektedir. Nüfus artışı, istihdam imkânlarının yaygınlaşması ve otomobil sahipliğindeki artışlar, ulaşım aracının seçimi üzerinde etkili olmaktadır. Ulaşım araçları arasındaki tercihi belirleyen faktörler arasında; ülkelerin özel şartları, seyahat özellikleri, kültürel ve taşıma hizmet kalitesindeki farklılıklar yer almaktadır. Ayrıca, seyahat süresi, amacı, seyahat sıklığı, seyahate katılan kişi sayısı, dönemsel değişimler ve taşınan bagaj miktarı da araç seçimini etkileyen önemli faktörler arasındadır (Doğan ve diğerleri, 2006:347).

Demiryolu taşımacılığı Türkiye’de Osmanlı Devleti zamanından beri kullanılmaktadır. Ancak 1950’li yıllardan sonra demiryollarına gerekli yatırım yapılmadığından kısmen sekteye uğramıştır. 2000’li yıllar ile birlikte metro ve yüksek hızlı tren yapımında belirli mesafeler kat edilmiştir. Demiryolu hızlı, güvenli ve konforlu olması nedeni ile birçok gelişmiş ülkede yaygın olarak kullanılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde hava, kara, demir ve deniz yolları dengeli şekilde olduğu söylenebilir. Ancak Türkiye’de karayollarının bariz şekilde fazla kullanıldığı görülmektedir (Şahbaz ve Yüksel, 2008).

Ülkemizde yurtiçi yük ve yolcu taşımacılığında çok büyük oranda karayolu kullanılmaktadır. Ulaştırma sektörünün karayolu ağırlıklı yapısı artarak devam etmektedir. 1989’da yurtiçi yolcu taşımalarının % 95.2’si karayolu ile gerçekleştirilirken, 1995 yılında aynı oran % 96’ya, 1999’da da % 96.1’e yükselmiştir. 2005 yılı tahminininin %95.8 olacağı öngörülmektedir (Doğan ve diğerleri, 2006:345).

Havayolu taşımacılığının toplam yurt içi yolcu taşımacılığındaki payı yıldan yıla artış eğilimi sergilemektedir. 1989’da % 1.1, 1995 ve 1999’da % 1.7 olarak gerçekleşmiştir (Doğan ve diğerleri, 2006:345). 2003-2013 yılları arasındaki gelişmelere bakıldığında, yolcu uçağı sayısında %137, koltuk kapasitesinde %139 ve kargo taşıma kapasitesinde %456 artış sağlandığı, uçuş ağının da 3 kat büyüdüğü görülmektedir (TOBB, 2014:14).

Tablo23
Hava Meydanlarında İniş-Kalkış Yapan Uçak Sayısı ile Yük Taşıma İBBS-Düzey1, 2013

BÖLGE KODU	İniş-kalkış yapan uçak sayısı / Toplam	İniş-kalkış yapan uçak sayısı / Türk	İniş-kalkış yapan uçak sayısı / Yabancı	İniş-kalkış yapan uçak sayısı / Diğer	Yolcu sayısı / Toplam	Yolcu sayısı / İç hat gelen	Yolcu sayısı / İç hat giden	Yolcu sayısı / Dış hat gelen	Yolcu sayısı / Dış hat giden	Taşınan yük / Toplam
TRA	16868	14489	126	2253	1986434	982866	980063	12056	11449	19840
TRB	25927	20556	266	5105	2899499	1427566	1422988	25845	23100	27830
TRC	43051	37036	465	5550	5127152	2477931	2453688	98941	96592	49671
TR1	556892	453910	66553	36429	69819552	14557710	14589036	20256611	20416195	1662542
TR2	27752	2484	529	24739	181782	89277	88487	1920	2098	12199
TR3	145103	92335	28325	24443	18283507	5324304	5360329	3802576	3796298	220782
TR4	12952	1948	97	10907	114529	29662	29311	27581	27975	1885
TR5	104589	86359	5127	13103	11778011	5092635	5044320	831777	809279	117245
TR6	236943	124008	78003	34932	32926228	5141087	5159945	11279401	11345795	408262
TR7	19238	16264	804	2170	2168570	966812	974019	115367	112372	25380
TR8	13692	11082	574	2036	1524270	724549	702951	51675	45095	15342
TR9	20788	17475	576	2737	2620887	1279533	1249457	47108	44789	34324

Kaynak: TÜİK, 2015, Bölgesel İstatistikler, Ulaştırma, Hava Meydanlarında İniş-Çıkış Yapan Uçak Sayısı

Demiryolları ve karayollarında olduğu gibi havayollarında da metropol şehirler merkeze alınarak gidiş-gelişler gerçekleştirilmektedir. Bugün özellikle Ankara ve İstanbul'a Türkiye'nin birçok yerinden havayolu vasıtası ile ulaşılabilir. Ankara ve İstanbul'a inen yolcular oradan çeşitli yerlere dağılmaktadır. Yine başka şehirlere gitmek isteyenler gerek karayolu ile gerekse aktarmalı uçakla Ankara ve İstanbul'a gidip oradan diğer şehirlere havayolu vasıtası ile yolculuk yapabilmektedir.

Tablo24
Kara ve Demiryolları Yol Uzunlukları İBBS-Düzey1, 2013

BÖLGE KODU	İl ve devlet yolu (km)	Otoyol (km)	Köy yolu (km)	Demir yolu (km)
TRA	4748	-	23482	609
TRB	6154	-	30997	883
TRC	6086	291	31386	895
TR1	548	186	-	227
TR2	4162	165	14429	628
TR3	7337	264	33015	1725

Tablo 24'ün Devamı

TR4	4333	405	19062	818
TR5	5354	198	19272	1349
TR6	7040	504	35186	662
TR7	6718	114	25635	1207
TR8	6650	-	44986	715
TR9	4366	-	45594	-

Kaynak: TÜİK, 2015, Veritabanları, Ulaşım

Ulaşım yönünden en çok kullanılan karayolu, ülkenin en ücra köşesine kadar bağlantıları bulunmaktadır. Her bölgeden istenilen bölgeye kolaylıkla gidebilmektedir. Özellikle metropol şehirlere diğer şehirlerden düzenli olarak seferler bulunmaktadır. Metropol şehirlere giderken birçok il yol üzerinde bulunmaktadır ve yolun üzerinde bulunması düzenli seferlerin bu yörelere de olduğu anlamına gelmektedir. Mesela: Ağrı'dan çıkan bir yolcu otobüsü Erzurum, Erzincan, Sivas, Ankara, Bursa, Balıkesir, Çanakkale hattında gidebilmektedir. Türkiye'nin bir ucunu diğer ucu ile birleştirmektedir. Bazen en yakın şehirlere gitmek daha zor olmaktadır. Ağrı'dan Kars'a gidebilmek, Ağrı'dan Van'a gidebilmekten daha zordur. Çünkü Ağrı İli, Van İli'nin metropol şehirlere bağlanırken kullandığı güzergahtadır. Ancak Kars için bu söz konusu değildir.

Ulaşım olanaklarının bu denli ileri düzeyde olması insanların çeşitli nedenlerle birçok yere gidebilmelerine olanak vermektedir. Ulaşım ve iletişim olanaklarının kısıtlı olduğu zamanlarda kişiler cesaret, akraba ilişkileri vb. ile birçok göç riskine katlanabilirken şimdi kişi ucuz bir maliyetle birçok şehre gidip görebilme olanağına sahip olabilmektedir. Birçok kişi her yıl memleketini, akrabalarını, yakınlarını, arkadaşlarını ziyaret etmekte ve geçici süre kalabilmektedir. Göç etme niyeti olmayanlar dahi gezi amacıyla gittikleri yerleri beğenip göç etmek isteyebilmektedir.

2.4.2. İletişim İmkânları

İletişim araçları 20. yüzyılın son yıllarını da kapsayacak bir şekilde başlayan teknolojik devrimin ivmesi ile her geçen gün son derece hızlı bir şekilde yukarıya doğru çıkmaktadır. Her yeni teknolojik gelişme de beraberinde birçok farklı değişimi getirmektedir. Gerek sosyal hayatın gerekse de iş hayatının birçok alanında, teknolojinin getirdiği yenilikler çerçevesinde, mevcut alışkanlıklar ve iş görme şekilleri değişikliğe uğramaktadır (Bulunmaz, 2011: 20). Aynı şekilde iletişim araçları göç

sürecinin içerisinde de yer almaktadır. Göçmenlerin göç etme kararlarında, göç edecekleri yeri tanımada ve bilmemekten kaynaklanan belirsizliğin giderilmesinde, göç ederken hangi araçları kullanmasının ona fayda sağlayacağı konusunda, göç ettikten sonra sorunlarını çözmede, akraba-yakın, hemşeri, arkadaş vb. ağ ilişkisi kurabileceği kişileri bulmasında, göçün maliyetlerini düşürmesinde vb. durumlarda iletişim araçlarını kullanır.

Gidilecek yerle ilgili kişilere bilgi veren televizyon, telefon, gazete ve internet şehirlerin hepsinde görülmektedir. Köylerin hepsine gazete ve İnternet ulaşmayabilir. Ancak birçok köyde gazete ve internetin olduğu bilinmektedir. İletişimde en etkili olan telefon en ücra köylerde bile bulunmaktadır. Su ve elektrik gibi nerdeyse her evde telefon görülmektedir. İnterneti kullananların sayısı ise her geçen gün artmaktadır. Bu gelişmeler, göçleri etkilediği araştırmalarla ölçülmüştür (Farré ve Fasani, 2013).

İletişim araçlarının mevcudiyeti yönünden bölgeler arasında farklılıklardan ziyade erişim imkanlarından kaynaklanan farklılıklardan söz edebiliriz. İlgili kurumlar kişilerin İnternet ve telefona erişimi için her bölgede hizmet vermektedir. Ancak kişiler İnternet erişimine ulaşabilecekleri bilgisayar veya telefona sahip olmayabilirler. Gerek internet-kafeler gerekse İnternet sahibi olanları elde ettikleri bilgileri diğerlerine aktarması sonucunda kısmi bilgilendirme sağlanmış olsa da yeterli olmayabilir.

2.4.3. Göçün Maliyeti ve Tutunma İmkânları

Köyden gelen göçmenler vasıfsız ve eğitimsiz oldukları için iş bulmakta, işi devam ettirmekte yetersiz kalmaktadırlar. Buldukları işler “dört d” diye özetlenen işlerdir. Yani tehlikeli (dangerous), kirli (dirty), zor (difficult), ve statüsü düşük (demeaning) işlerde çalışmaktadırlar. Göçmenlerin düşük hayat seviyesinde yaşamaları onların tecrit olmalarına neden olmaktadır. Bu tecritlerin vuku bulması ve işin tahammül edilemez duruma gelmesi kişilerin ağır psiko-sosyal baskı altında kalmalarına sebebiyet vermekte ve bu durumu yaşayan kişiler kaynak bölgeye dönmeyi kurtuluş olarak görme eğiliminde olabilmektedirler (N. Yılmaz, 2009:30). Ancak işsizlik durumunda çoğunluğun hemşeri, akraba ve yakınları devreye girip daha iyi bir iş bulmasına yardımcı olmakta bazen de geçici barınama ve yiyecek sağlayabilmektedir.

Kentin talepleri karşısında ekonomik yetersizlikler ve yoksulluk, eğitim düzeyinin düşük olması ile daha da belirginleşen kente uyum problemleri, göç edenleri kentliler karşısında farklı bir kültürel hayatı ve yaşam tarzını üretmeye yöneltmiştir (Koyuncu, 2011:4). Bu kültürel ve yaşam tarzı farklılığı kişileri hemşeri, akraba vb. kurum ve kişilere daha fazla yaklaştırarak ihtiyaçlarını giderme yoluna sevk etmiştir.

Kent yoksulluğu kır yoksulluğuna tercih edildiği sekizinci beş yıllık kalkınma planında belirtilmiştir. Kentte yaşayanlar kırdaki durumlarından daha kötü durumda olsalar bile geri dönmemektedirler. “Şehre ait hayallerinin olması, sosyal hizmetlerin çokluğu ve aynı zamanda aynı ve nakdi yardımların yapılması kişilerin geri göç etmelerini önlemektedir” denilebilir.

Göç edilecek yerdeki akraba ve tanıdıklar göç edecek kişiye gidilecek yerle ilgili bilgi sunar, iş bulmasına yardımcı olur, iş bulma ve yerleşme sürecinde barınmasını sağlar. Güneydoğu’da yapılan bir çalışmada (Güler, 2013:307) bireylerin çoğunlukla aile, akraba ve hemşerilerinin olduğu yere göç ettikleri ortaya çıkmıştır. Bu da göç ederken akraba ve tanıdıkların ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta kırsaldaki birçok kişi için yakın akrabalarının kentlerde yaşıyor olması bile başlı başına göç nedeni olmaktadır.

Türkiye’de eşlerinden ayrılmış kadınlar büyük ölçüde geniş aile ilişkilerinin desteği sayesinde ayakta durabilmektedirler (Akpınar, 2007:337). Diğer yandan kırsal bölgelerden gelen ve boşanan kadınların çevresi tarafından dışlandığına da şahit olunmaktadır. Bu durumdaki kadınlar akraba dışındaki kişilerle sosyal ilişkilerini devam ettirirken, ücretli olarak çalışıp geçimlerini sağlama yolunu kullanırlar. Göçmen kadınlar boşandıktan sonra kır kökenlileri daha çok hısım-akraba ve hemşerileri ile sosyal ilişkilerini sürdürürken, kent kökenlileri arkadaşları ile sosyal ilişkilerini sıkılaştırmaktadırlar.

Göç etmiş olan kadınların çoğunluğu evlilik ve eğitim nedeniyle göç etmiş olmasına karşılık, erkeklerin çoğunluğu iş arama/iş bulma, tayin/atama ve eğitim nedeniyle göç etmişlerdir (Koyuncu, 2011:33). Bazı durumlarda ise, kadınların göç yoluyla cinsel ayrımcılıktan kurtulabildikleri ya da cinsel rol dağılımını lehlerine çevirebildikleri bilinmektedir (Koşar-Akçapar, 2007:404).

Sosyal antropolog Delaney (1991; Aktaran Akpınar, 2007:339) Türk toplumundaki kadın odaklı sosyal ilişki ağlarına rağmen kadının sosyal olarak görünmediğini iddia etmektedir. Bu iddiadan yola çıkarak, kadınların ağ ilişkilerinin gizli örücüleri olduğu söylenebilir.

Evlilik bir göç hikâyesine dönüşebilmeye açıktır. İşsizlik, kentsel hizmetlerden daha fazla yararlanma ve gelir nedeni ile göç etmek isteyenler, insan hayatında yeni bir başlangıç anlamına gelen evliliği bu yönde kullanabilmektedirler. İster erkek ister kadın olsun her ikisi de müreffeh bir hayat yaşayabilecekleri yerleri (kişileri) tercih edebilirler. Evlilikle gelen göç, kentten kente, kırdan kente veya ülkeden ülkeye olabilmektedir. Evlilik sonucunda kişilerin tutunmaları normal göç esnasında tutunabilmelerinden daha kolay görülebilir. İşsizlik durumunda iş bulması kolaylaşabilir. Erkek ve kız tarafı evlenen kişiye iş bulabilmek için yoğun şekilde çalışma başlatabilir ve evliliğin sıkıntıya girebileceğini düşünerek her türlü ağ ilişkilerini kullanıp yardım yapabilirler.

BÖLÜM 3:AĞRI İLİ'NDE GÖÇÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ

3.1. Ağrı İli'nin Coğrafi Durumu

39.05 ve 40.07 kuzey enlemleri ile 42.20 ve 44.30 doğu boylamları arasında yer alan İl merkezi, deniz seviyesinden 1640 metre yükseklikte kurulmuştur.11.376 km² yüzölçümüne sahip olan Ağrı, ülke topraklarının %1,4'ünü kaplamaktadır. İlin doğusunda İran, batısında Muş ve Erzurum, kuzeyinde Kars, güneyinde Van ve Bitlis ile kuzeydoğusunda Iğdır İli yer almaktadır. İl'in en büyük akarsu kaynağı Fırat Nehri'nin en büyük kolu olan Murat Nehri'dir. İl'de yer alan akarsuların rejimi düzensizdir. Yağış rejiminin düzensizliği ve kış yağışlarının kar şeklinde olması akarsuların rejimini düzensizleştirmektedir. Kışın yağan karlar erimeden uzun süre yerde kaldığı için akarsuların debileri azalır, ilkbahar aylarında eriyen karlar akarsuların debilerinin kısa süreli yükseltir (SERKA, 2013:8-9; TÜİK, 2013:XII).

İl'in içerisinde Ağrı-Eleşkirt, Doğubayazıt, Tutak ve Patnos ovaları bulunmaktadır. Büyük bir plato özelliği gösteren İl coğrafyasında bitki örtüsü genel olarak bozkır görünümündedir. İl'in doğusunda Büyük Ağrı Dağı (5137 m) Büyük Ağrı Dağı'nın yanında Küçük Ağrı Dağı (3896 m), güney batısında Tendürek Dağı (3533 m), güney doğusunda Süphan Dağı (4058 m) ve batısında Köseadağ (3430 m) bulunmaktadır. İl sınırları içinde en önemli göl Balık Gölü'dür. Türkiye'nin en yüksek göllerinden biri olan bu gölde alabalık avlanır. Küçük ve Büyük Ağrı dağları eteklerinde Gökyüzü ve Saz Gölleri vardır. Ayrıca Süphan Dağı'nda 3.000 metre yüksekliğinde 400-500 metre çapında krater gölü bulunmaktadır. İl'de kışlar oldukça soğuk ve sert, kısa süren yazlar ise yağışlı geçmektedir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre, il geneli ortalama sıcaklık 6,2 °C olup, kış mevsiminde -45,6 °C, yazın ise 38,2 °C'ye varan sıcaklık ölçümleri yapılmıştır. Ağrı'da en çok yağış ilkbahar mevsiminde, en az yağış ise yaz mevsiminde görülmektedir (SERKA, 2013:8-9; DHA, 2014).

3.2.Ağrı İli'nin Tarihi, Demografik Özellikleri ve Göç

Ağrı İli birçok medeniyetin geçişine tanıklık etse de köklü bir uygarlık eseri bulunmamaktadır. Tarihsel kaynaklarda Ağrı'da sırasıyla Hititlerin ve Hurrilerin (M.Ö.1340-M.Ö.1200) egemenlik kurdukları üzerinde durulur. M.Ö. 800'lü yıllarda Urartuların bölgeyi hâkimiyeti altına aldıkları Karakoyunlu ve Taşburun köyleri

arasında ele geçen Urartu yazıtıyla kanıtlanmıştır. Sonra sırasıyla Kimmerler (M.Ö. 700'lü yıllarda), Medler (M.Ö. 700-500'lü yıllar arası), Persler (M.Ö. 500-300'lü yıllar arası), Büyük İskender (M.Ö. 300'lü yıllar) ve Ermenilerin (M.Ö. 300'lü yıllar) hâkimiyeti altında kalmıştır. Ağrı'ya gelen ilk Türk boyu Sakalar'dır (M.Ö. 680). Daha sonra Arsaklılar, Artaksıyalılar, Hz Osman ve Abbasiler (600-800'lü yıllar), Bizans (800-1000'li yıllar), Sökmeliler, Ani Atabekleri (1027-1225), Cengizler (1239), İlhanlılar (1256-1358), Timurlar (1393), Karakoyunlu (1405–1468), Akkoyunlu (1468-1514) ve Osmanlı Devleti bölgeye hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde Şorbulak olarak anılan İl'in adı, Ermeniler zamanında Karakilise; Kazım Karabekir Paşa zamanında ise, Karaköse olarak değiştirilmiştir. Nuh Tufanı ile ilgisinden dolayı Tevrat'ta adı geçen Ararat Dağı ve ülkesinin, Ağrı ve çevresinin olduğu sanılması dolayısıyla Ağrı'ya Batılılar tarafından Ararat da denilmektedir. 1834 yılında bucak, 1869 yılında ilçe olan Ağrı, 1927 yılında il merkezi olmuştur. Ağrı ve yöresinde tarihi eser olarak bugüne ulaşanlar; Doğubayazıt'ta Doğubayazıt Kalesi, Beyazıt Eski Cami, İshakpaşa Sarayı, Diyadin'de Diyadin kalesi, Avnik Kalesi ve Kuje Kalesi, Balıklıgöl Köyü'nde Kızılziyaret Kalesi, Ağrı İli Merkezi'nde Küpkıran Kalesi ve Pazı Kalesi, Eleşkirt'te Toprakkale, Hamur'da Havaran Kalesi, Şoşık Kalesi, Karlıca Kız Kalesi, Hamur Kümbeti, Toprakkale Camisi, Tutak'ta Kan Kalesi, Zencir Kale, Taşlıçay'da Üç Kilise, Karagöz Kilisesi, Patnos'ta Patnos Kalesi ve Girik Tepe'dir (Ağrı Valiliği, 2014; SERKA, 2013:2).

Osmanlı Devleti döneminde yapılan nüfus sayımları bu bölgede kimlerin yaşadığı ve nüfusun ne kadar olduğu hakkında kısmi bilgi vermektedir. İlk nüfus sayımı, kaynaklarda 1578 olarak görülmektedir. Sonrasında ise belirli bir periyodik sıra izlenmese de zaman zaman nüfus sayımları yapılmıştır.

Tablo 25
Bayezid Livasının (Sancak) Yıllara Göre Nüfusu¹⁰

Tarih	Müslim	Gayri-Müslim	Yezidi	Toplam Nüfus
1578	13.522	3.660		17.182
1871	21.005	5.505		26.510
1872	21.375	5.255		26.630
1873	41.476	4.754	910	47.140
1877/78				37.457
1893	47.399	8.578		57.067
1906	68.633	8.633		77.266
1913	97.632	8.711		106.343
1914	89.023	34.366	517	123.906
1917	89.775	7.400		97.175
1919	93.500			93.500

Kaynak:Gül 2011, s. 157-170.

Ağrı'da Osmanlı devletinin son dönemlerinde önemli nüfus değişiklikleri olmuştur. Savaş sırasında ve sonrasında Müslümanlar bu bölgeden batıya doğru göç etmiş veya ölmüştür. Ermenilerin bir kısmı Rus Ordusu geri çekilirken onlarla beraber göç etmiş, bir kısmı daha sonrasında Rus Ordusu'nun ardından Kuzeydoğuya doğru gitmişlerdir. Bir kısmı ise savaş ortamında ölmüştür. Demografik yapı değişmiş hatlar iyice ayrılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu sırada Ermenilerin ve gayri Müslimlerin çoğu Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Diğer yandan Müslümanlar sürekli göçlerin akabinde durulma ve yerleşme dönemine girmişlerdir.

Savaş sonunda tutulan kayıtlar göç durumunu ve demografik yapıdaki değişikliği ortaya koymak açısından kayda değer görülmektedir.

Tablo 26
Bayezid Sancağının Savaş Esnasındaki Göç Durumu, 1919

Bayezid Sancağı	Savaştan Önce	Savaştan Sonra
Müslüman	103000	86000
Ermeni	7500	-----
Kafkasyalı Muhacirler	-----	7500
Bayezid Şehri		
Müslüman	5000	2460
Ermeni	1000	-----
Diyardın Kazası		
Müslüman	19640	6500
Ermeni	1000	-----

Kaynak:Gül 2011, s. 157-170.

¹⁰Yazar değişik kitap ve arşivlerden derlemiştir.

Bölgedeki göçlerin sebepleri arasında en bariz olanları savaşlar ve savaşların getirmiş olduğu zorunluluk halleridir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu bölgeye 1579 yılında güney bölgelerden, 1717’de Iğdır ve Sürmeli’den, 1723 yılında Revan ve nahiyelerinden, 1877-1878, 1893 ve 1914-1918 yıllarında Kafkasya’dan göçler gelmiş, 1914-1918 yıllarında ise Bayezıt sancağından Rusaya’ya Ermeni ve Yezidiler göç etmiştir (Gül, 2011:165).

Tablo 27
1881/82-1893 Osmanlı Devleti Genel Nüfus Sayımı

Erzurum Vilayeti Bayezıt Sancağına Bağlı Kazalar	Müslüman		Ermeniler		Katolik		Protestan		Yabancı		Toplam		Toplam
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
Merkez Kaza	3797	5146	945	968							4742	6114	10856
Diyadin	4870	5226	132	210						3	5002	5439	10441
Tutak (Antap)	3137	4496	105	108							3242	4604	7846
Karaköse	2294	3905	969	1211					13	37	3276	5153	8429
Eleşkirt	6799	7729	1650	1957	565	743	21	31			9035	10460	19495
Toplam	20897	26502	3801	4454	565	743	21	31	13	40	25297	31770	57067

Kaynak: Karpat 2010, s. 262.

Tabloya göre en fazla nüfusa sahip kaza Eleşkirt görülmektedir. Her ne kadar verdiği göçlerden dolayı nüfusu 2015 yılında diğer kazalardan düşük olsa da Osmanlı Devleti döneminde nüfusunun fazlalığı göze çarpmaktadır.

1877-1878 sayımında Bayezıt sancağının nüfusu 37.457 ve bina sayısı ise 6.259 olarak kayıtlara geçmiştir (Karpat, 2010:254).1878-1880 yılları arasında yalnızca erkeklerin nüfusu Gregorianlar’da 4.775 Müslümanlarda ise 27.146’dır (Karpat, 2010:408). Bayezıt sancağının 1897 yılında nüfusu Müslümanlar 67.665, Rumlar 5, Ortadoks 9.147, Katolik 1.456, Protestan 54 ve yabancı uyruklu 68 kişi olmak üzere toplam 78.395 kişiden oluşmaktadır.

Tablo 28
Bayazıt Sancağı 1906/7 Osmanlı Devleti Nüfus Sayımı

Müslüman		Rum		Ermeni		Katolik		Protestan		Keldani		Çingene		Toplam		Toplam
K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K+E
39590	29043	380	330	3565	3266	598	452	20	22	1	2	45	28	44199	33143	77342

Kaynak: Karpaz 2010, s. 336.

1881 nüfus sayımı ile 1906 nüfus sayımı arasında Ermenilerin nüfusunun aşağı yukarı aynı kaldığı görülmektedir. Ancak Müslüman nüfusun sayısında belirgin artış söz konusudur. Diğer nüfus sayımından farklı olarak çok az da olsa Çingenerin ve Keldanilerin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 29
Bayazıt Sancağı 1914 Osmanlı Devleti Nüfus Sayımı

Kazalar	Müslüman	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Yezidi	Toplam
Bayezıt (Merkez)	20952	2	2619			391	23964
Eleşkirt	23368		4202	1393	29		28992
Diyadin	19640		904			126	20670
Tutak(Antap)	23873		1070				24943
Karaköse	22142		3177	18			25337
Toplam	109975	2	11972	1411	29	517	123906

Kaynak: Karpaz 2010,s. 360.

1914 yılına kadar bu bölgede Ermeni nüfusunun bulunduğu görülmektedir. Kaynaklarda 1917 yılında Rusların geri çekilmesinden sonra 1919 yılında yapılan sayımda Ermenilerin genelde Rusya'nın hâkimiyetinde olan yerlere göç ettiği belirtilmektedir (Gül, 2011). Ayrıca diğer mezhep ve etnik gruplarının varlığı azalmıştır. Bu durum kısmen göçlerle kısmen de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ulus devlet olmayı seçmesiyle açıklanabilir.

Ağrı İli merkez ilçe ile birlikte 8 ilçe, 7 belde ve 562 köyden oluşmaktadır (MİGM, 2014). Belediye sayısı ise 12'dir. Ağrı İli'nin nüfusu 2014 yılı verilerine göre 549.435 kişidir. Türkiye'nin ise aynı yıla ait nüfusu 77.695.904'tür ve Ağrı İli'nin nüfusu Türkiye nüfusunun % 0,70'ine tekabül etmektedir. İller arasında nüfus büyüklüğü olarak 38. sıradadır (TÜİK-ADNKS, 2015).

2012 verileri dâhilinde belde-köy ve il-ilçe merkezleri nüfus yapısına göre Ağrı İli %52,95 kent nüfusu ile Türkiye genelindeki iller arasında 71. sıradadır. 2012 yılında Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızı %12,01 iken Ağrı İli'nin nüfus artış hızı %0-5,55'tir. Ağrı İli'nde hane halkı büyüklüğü genelde 6.38, il ve ilçe merkezlerinde 5.84, belde ve köylerde ise 7.08'dir (TÜİK-Ağrı, 2013:92).

Kaba evlenme hızı bakımından Ağrı %0 10,01 ile iller arasında beşincidir ve Türkiye geneli kaba evlenme hızı %0 8,03'tür. Ağrı İli'nde 2012 yılında toplam 5.547 evlilik gerçekleşmiştir. Kadınlardan 2.311 kişi 16-19 yaş arasında, 2.045 kişi 20-24 yaş arasında evlenmiştir. Diğer yandan erkeklerin 1.922'si 20-24 yaş arasında, 2.341'si ise 25-29 yaş arasında evlenmiştir. Ağrı'da erkeklerin evlenme yaşlarındaki yoğunlukları Türkiye geneli ile benzerlik gösterse de kadınların evlenme yaşı Türkiye genelinden biraz farklıdır. Ağrı İli'nde kadınların daha erken yaşta evlendikleri görülmektedir (TÜİK-Ağrı, 2013:95).

2013 verilerine göre,Ağrı İli'nde doğum oranları kendi nüfusu ile karşılaştırıldığında 0.030 civarındadır. Türkiye nüfusu Türkiye doğum sayıları ile karşılaştırıldığında ise 0,017 civarında olduğu görülmektedir. Ağrı'daki doğum oranları Türkiye doğum oranlarının nerede ise iki katına tekabül etmektedir. Bir yandan Ağrı'da yüksek doğum oranı varken diğer yandan da Ağrı İli nüfusunun Türkiye nüfusuna oranının sürekli düşmesi göç oranlarının yüksek olduğunun sağlamasını yapmaktadır (TÜİK-ADNKS ve TÜİK-Doğum İstatistikleri, 2014).

Türkiye genelinde nüfus yoğunluğu 98'dir. İlk sırada yer alan İstanbul'un nüfus yoğunluğu 2.660'tır. Ağrı'da ise 48'dir ve Ağrı nüfus yoğunluğu bakımından 58. sırada yer almaktadır. Ağrı İli'nde nüfus yoğunluğu oldukça azdır. TRA2 bölgesi nüfus yoğunluğu ile Ağrı İli'nin nüfus yoğunluğu birbirine çok yakındır. Ama Türkiye'nin nüfus yoğunluğuna göre Ağrı İli'nin nüfus yoğunluğu oldukça düşüktür, yaklaşık olarak yarısı kadar nüfus yoğunluğuna sahiptir(TÜİK-Ağrı, 2013).

2012 yılında Türkiye geneli yaş bağımlılık oranı %48 iken Ağrı'da yaş bağımlılık oranı %76,3'tür ve yaş bağımlılık oranı bakımından 4. sırada yer almaktadır. Türkiye genelinde sürekli azalma eğiliminde olan yaş bağımlılık oranı özellikle 2008-2012 yılların arasında gözle görünür bir şekilde belirginleşmiştir. Ağrı'da ise yaş bağımlılık oranları hem TRA2 bölgesinden hem de Türkiye genelinden oldukça yüksektir. Yaş

bağımlılık oranlarında Ağrı İli ile Türkiye geneli arasında 28,34 bağımlılık oranı farkı varken genç bağımlılık oranlarında 33,7 fark bulunmaktadır. Bu yüksek fark, Ağrı İli'nde çocuk sayısının yüksek olması ve bağımlıktan kurtulanların yani 15-64 yaş arası kişilerin göçe daha çok katılmaları ile açıklanabilir. Diğer bağımlılık grafiklerinin tersine yaşlı bağımlılık oranları ise oldukça düşüktür. Bu oran çocuk doğum oranlarının fazla olması ve yaşlıların ömürlerinin az olması ile açıklanabilir (TÜİK-Ağrı, 2013).

Türkiye'nin genel nüfusu hızla kırdan kente göç ederek kentleşirken, Ağrı İli Türkiye ortalamasını geriden takip etmektedir. Ağrı'da sürekli kırdan kente göçler olduğu bu verilerden ortaya çıkmaktadır. Ancak Türkiye geneline göre biraz düşük seyirle devam etmektedir. Ağrı İli'nin nüfusu kır-kent açısından birbirine yakındır. Ancak bu durumun uzun süre böyle kalmayacağı göçe ilişkin istatistikî verilerde görülmektedir. Türkiye'nin 1927 yılı nüfus sayımında nüfusun yaklaşık %24,2'si şehirde, %75,8'i ise köylerde ikamet etmekteyken 2013 yılında bu oran %91 şehirde, %9 köyde oturur hale gelmiştir. Ağrı'da ise 1965 yılı verilerine göre nüfusun yaklaşık %21,6'sı şehirde, %78,4'ü köyde otururken 2013 yılında %53,5'i şehirde, %46,5'i kırsal bölgede ikamet etmektedir (TÜİK-ADNKS, 2014). Türkiye'de 2012 yılında kent nüfusu oranının %77,3 ten 2013 yılında %91'e çıkması 6360 sayılı yasada yapılan değişikliklerle alakalıdır. Çünkü bu yasa büyükşehir bağlı köylerin statüsünü değiştirmiş köyleri birer mahalle durumuna getirmiştir. Ağrı İli büyükşehir belediyesi olmadığı için önceki yasanın verdiği statü ile köylerin durumu eski statüsü ile devam etmektedir.

Tablo 30
Yıllara Göre Ağrı İli'nin Nüfus ve Göç Verileri (1980-2014)

Sayım Biçimi	Yıllar	Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*	2014	549.435	14.480	30.995	-16.515	-29,61
	2013	551.177	14.725	28.477	-13.752	-24,64
	2012	552.404	12.856	27.984	-15.128	-27,02
	2011	555.479	15.508	25.182	-9.674	-17,27
	2010	542.022	14.950	22.966	-8.016	-14,68
	2009	537.665	12.115	22.613	-10.498	-19,34
	2008	532.180	12.195	27.450	-15.255	-28,26
	2007	530.897	-	-	-	-
Genel Nüfus Sayımı**	2000	451.287	24.586	50.799	-26.213	
	1990	372.450	17.162	54.474	-37.312	
	1985	345.873	13.662	32.667	-19.005	
	1980	297.713	9.798	34.784	-24.986	

Kaynak: *TÜİK, 2015, "ADNKS, Ülke İçi Göç"; **Kocaman, 2008.

Ağrı İli net göç hızı sürekli eksi seyretmektedir. Diğer illere doğru sürekli göç olgusu 1980 yılından buyana benzer şekilde devam etmektedir. 1980 yılı öncesine ait nüfus verileri olmasına rağmen; göç verileri bulunmamaktadır. Bununla birlikte; 1980 yılı öncesinde göçlerin kısmen daha az olduğu tahmin edilebilir.

2012 yılında %-27,02 net göç hızı ile Ağrı göç veren iller arasında birinci sıradadır (TÜİK-Ağrı, 2013:11-16). Ağrı İli'nden sürekli göç özellikle büyükşehirlere doğrudur. Ağrı İli'nde 2014 yılında nüfusa kayıtlı olup il dışında yaşayanların sayısı nüfusa kayıtlı olup ilde ikamet edenlerden daha fazladır. Ağrı İli göç verilerinde ara sıra artış ve azalışlar görülse de kayda değer bir değişim söz konusu değildir. Türkiye geneli göç verileri ile karşılaştırıldığında Ağrı İli'nin sürekli dışarıya göç verdiği ortaya çıkmaktadır (TÜİK-ADNKS, 2015). Diğer yandan, Ağrı İli nüfusunun yarıya yakını köylerde ikamet etmektedir. Türkiye geneli ile Ağrı İli karşılaştırıldığında köyde yaşayanların oranı Ağrı İli'nde oldukça fazla olduğu görülür. Genel verilere bakılarak, Ağrı İli köylerinde yaşayanların birçoğunun göç edeceği tahmin edilebilir.

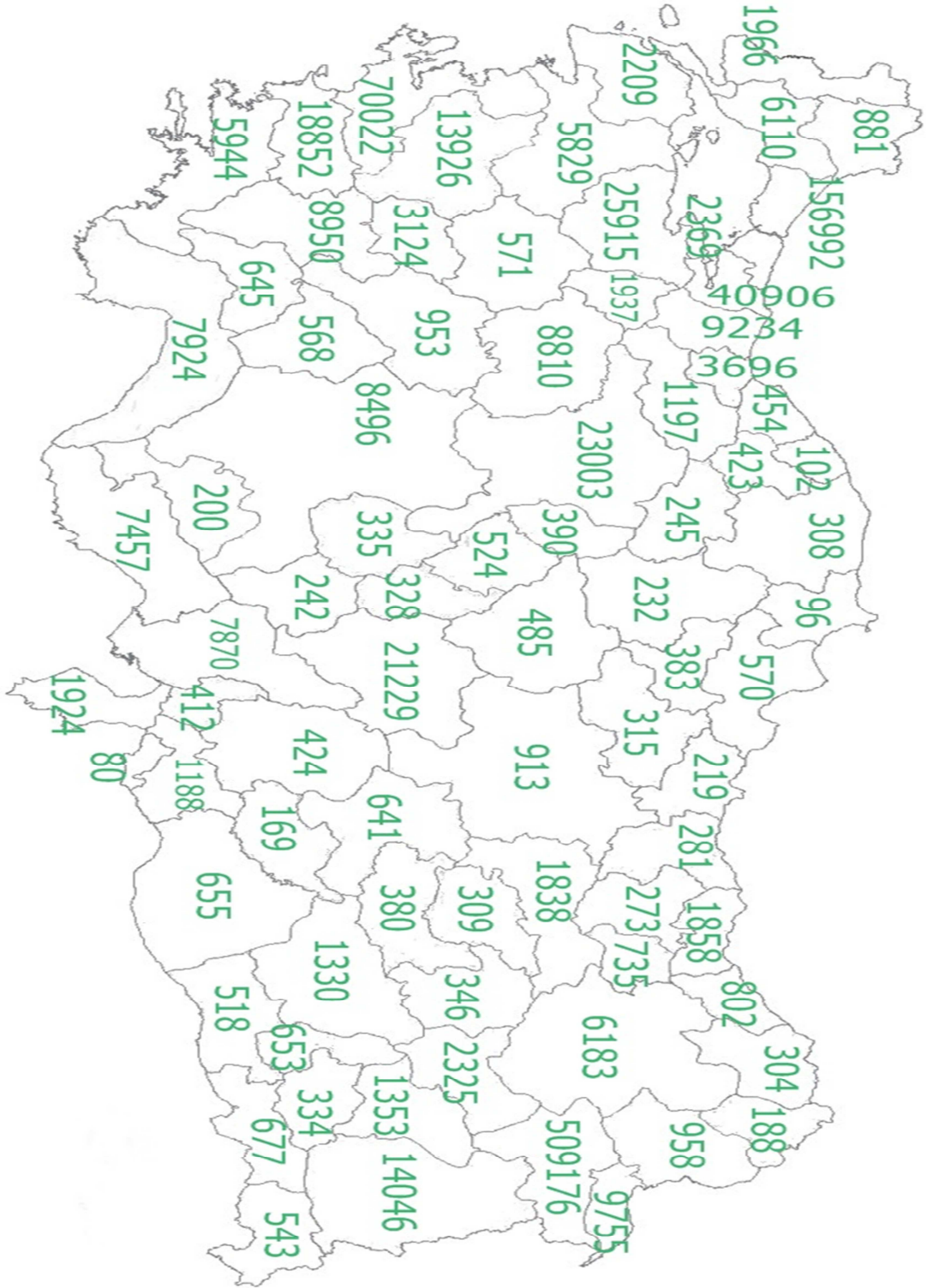
Tablo31
Ağrı İli Nüfusuna Kayıtlı Olanlara ve Ağrı İli'nde Yaşayanlara İlişkin Veriler

Doğum Yerleri ve Yaşam Yerlerine Göre Tasnif	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007
Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Olup Ağrı'da Yaşayanlar	505.875	509.176	508.518	509.021	506.083	501.011	496.104	491.776
Ağrı Dışında Nüfusa Kayıtlı Olup Ağrı'da Yaşayanlar	42.830	41.335	43.227	46.073	35.742	36.453	36.052	39.055
Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Olup Ağrı Dışında Yaşayanlar	554.502	525.831	501.834	475.828	453.632	431.329	411.431	392.683

Kaynak: TÜİK, 2015, ADNKS.

Tabloya göre Ağrı nüfusuna kayıtlı olup Ağrı'da yaşayanların artış hızı düşüktür. Buna karşılık; Ağrı İli nüfusuna kayıtlı olup da Ağrı İli dışında ikamet edenler artış hızı oldukça yüksektir. Diğer yandan Ağrı İli dışında bir ilde kayıtlı olup da Ağrı'da yaşayanların sayısı ise bazen yükselirken bazen düşmektedir. 2007 verileri ile 2013

verileri arasında çok fark bulunmamaktadır. Ağrı nüfusuna kayıtlı olup Ağrı dışında ikamet edenlerin sayısı 2007 yılından 2014 yılına kadar 161.819 artmıştır. Bu rakam gittikçe artacak gibi görünmektedir. Ağrı İli dışında Ağrı İli'nden daha çok Ağrılı bulunmaktadır. Ağrı İli dışında başka bir ilin nüfusuna kayıtlı olup Ağrı'da yaşayanları daha çok çevre şehirlerden gelenler oluşturmaktadır. Gerek evlilik, gerekse akrabalık yolu ile Ağrı İli'ne gelenler olduğu gibi memur ve öğrenciler de memleketlerine yakın olduğu için gelmektedir. Ağrı nüfusuna kayıtlı olup başka şehirlerde yaşayanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Ağrı İli'nden en çok göç edilen şehirler; Türkiye'de en çok göç alan şehirlerdir. Bu şehirlerdeki çekici sebepler diğer şehirlerden daha fazla görülmektedir. Bu göç sürecinde, çekici sebeplerin yanı sıra ağ ilişkileri ve merkez çevre ilişkisi göz önüne alındığında her iki kuramın da savunulabilir birçok yönü bulunmaktadır. 2000 yılında Ağrı İli'nde doğup başka ilde ikamet edenlerin Ağrı İli nüfusuna oranı %33.6 iken (Kocaman, 2008:113) 2013 yılında Ağrılı olup Ağrı İli dışında olanların Ağrı İli nüfusuna oranı %100'ü geçmiştir. Yani Ağrı İli dışında Ağrı İli'nin nüfusundan daha fazla Ağrı nüfusuna kayıtlı kişi bulunmaktadır. 2000 yılında Ağrı İli nüfusuna kayıtlı olanların Ağrı İli'nde ikamet edenlere oranı %93,8'dir (TÜİK-ADNKS, 2015).

Şekil 1: Ağrı İli Nüfusuna Kayıtlı Kişilerin İllere Göre Dağılımı, 2013

Ağrı İli dışında bir ilde kayıtlı olup Ağrı İli'nde ikamet edenlerin oluşturduğu sıralamada Muş ve Van ilk sıralardayken Ağrı'ya göç veren iller arasında alt sıralara gerilediği görülmektedir. Ağrı'ya en çok göç, Ağrılıların en fazla göç ettiği İstanbul'dan

gelmektedir. Ağrı'nın 2007-13 yılları arasında aldığı toplam göç rakamına bakıldığında 82.349'un 17.025'u yani yaklaşık 5'te 1'i İstanbul'dan gelenlerden oluşmaktadır. Buradan Ağrı'dan İstanbul'a göç edenlerin Ağrı ile ilişkilerinin devam ettiğini ya da İstanbul'a göç edenlerin kolayca tutunamadığını söyleyebiliriz. Ağrı İli nüfusuna kayıtlı olup Ankara'da ikamet edenlerin sayısı ise sıralamada beşincidir. Ancak Ağrı'ya göç edenler sıralamasında ise ikinci sıraya yükselmiştir. Ağrı İli nüfusuna kayıtlı olup başka illerde ikamet edenler arasında İzmir ikinci, Kocaeli üçüncü sıradayken İzmir ve Kocaeli'nden Ağrı'ya göç edenlerin sayısı ilk beşe girmemiştir. Bu durumda İzmir ve Kocaeli'ne gidenlerin kendilerine daha iyi bir hayat kurmuş olabilecekleri ve artık geri dönmeyi düşünmedikleri ya da İzmir ve Kocaeli'nde tutunamayanların İstanbul'u tercih ettikleri ve burada da tutunamayanınca geri dönecekleri söylenebilir(TÜİK- ADNKS, 2014).

Ağrı İli en çok İstanbul'a göç vermektedir. Bunu sırasıyla İzmir, Ankara ve Bursa izlemektedir. Ağrı nüfusuna kayıtlı olup diğer illerde bulunan Ağrılılar sıralamasında Kocaeli üçüncü sırada iken 2007-2013 yılları arasında Ağrı'dan göç alan iller arasında altıncı sırada bulunmaktadır. Bu sonuca göre son dönemlerde Ağrılı göçmenlerin Kocaeli'ni daha az tercih ettiği görülmektedir. 2007-2013 döneminde Ağrı'dan göç eden 154.672 kişinin 84.611'i ilk altı şehri tercih etmiştir ki bu sayı göç edenlerin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu altı şehrin ortak özelliği büyükşehir olmasıdır. En çok göç edilen yirmi beş şehirden büyük çoğunluğu da yine büyükşehirdir. Büyükşehirlere yapılan yatırımlar diğer yerleşim yerlerine göre sakinlerine daha fazla iş ve kamu hizmetlerinden yararlanma olanağı sunmaktadır. Dolayısıyla büyükşehirler, göçmenler için de bir cazibe merkezi olmaktadır. (TÜİK- ADNKS, 2014).

TÜİK-ADNKS verilerine dayanarak göç etmede uzaklık-yakınlık mefhumunun çok önemli olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Ağrı İli göçmenleri en uzakta olan İzmir ve İstanbul gibi büyükşehirleri en çok tercih etmiştir. Böylece Ravenstein'in göç araştırmalarında ortaya attığı uzaklık-yakınlık mefhumu ilk anlamını kaybetmiştir denilebilir.

Ağrı İli'ne gelen göçler düşük hızla artma eğilimi göstermektedir. Bir taraftan da birbirlerini beslemektedir. Yani ağ ilişkileri yoluyla gidenlerle gelenler arasında bir bağ oluşmaktadır. Memurluk ve öğrencilik her ne kadar bu ağ ilişkilerinin dışında gibi

görülse de yapılan gözlemlerde çoğunluğun ağ ilişkileri içinde oldukları saptanmıştır. Öğrenciler arasında yapılan gözlemlerde birçok kişinin Ağrı İli'nden farklı bir ilde nüfus kaydı olmasına rağmen ebeveynlerinin veya atalarının Ağrı nüfusuna kayıtlı oldukları saptanmıştır. Memurlar için de durum benzerdir. Memurlukta her ne kadar puan, memlekete yakınlık önem arz etse de ağ ilişkilerinin önemi daha büyüktür denebilir. Evlenme yaşında olan kızların göç etmedeki oranları yüksek görülmektedir. Bu toplum tarafından normal karşılandığı gözlemlenmiştir. Kadınların göç içerisindeki oranlarının azlığı 1950'li yıllardan önce normal karşılanırken 2000'li yılların başında artık değildir. Bununla birlikte; 2000'li yılların başında evlilik dolayısıyla ortaya çıkan olağan kadın göçü, ilerde normal görülmeyebilir. Çünkü kadın ve erkek evlenirken beraber göç etmektedir. Yani erkeğin baba evine gelin götürülmemekte, erkek evlenince anne-babadan ayrı bir eve yerleşmektedir.

Yaşa göre göçler değerlendirildiğinde en çok göç edenlerin 25-29 yaş arası grup olduğu görülmektedir. Bunu 20-24 yaş arası grup takip etmektedir. Daha sonra ise 15-19 yaş arası kişiler gelmektedir (TÜİK- ADNKS, 2014).15-19 ve 20-24 yaş gruplarını evlenenler, memurlar, öğrenciler ve lise öğrenimini tamamlayıp iş aramaya gidenler oluşturabilir. Üniversitelerin yaygınlaşmasıyla en çok üniversite öğrenimi için dışarıya gidilebileceği tahmin edilebilir. Üniversite öğrenimini bitirenler daha çok öğrenim gördükleri yerlerde kalmayı tercih edebilir ya da farklı bir bağlantı kurarak başka şehirde iş yaşamına atılabilir. Diğer taraftan insanlar yaşlandıkça göç etmekten vazgeçmektedirler. Yaşlı insanların göçleri daha çok tayin ve geri dönüşler şeklinde yorumlanabilir. Çünkü birçok insan emekli olup memleketine dönme arzusu içerisinde. Her ne kadar bu özlemi çekenlerle bunu gerçekleştirenler arasında çok büyük fark olsa da bu sebepten dolayı göç edenler bir hayli çoktur (Güreşçi, 2010:83).

Cinsiyete göre göçlere bakıldığında ise erkeklerin sayısının çok olduğu görülmektedir. Ancak erkek nüfusunun kadın nüfusundan fazla olmasından dolayı göç edenler içinde erkeklerin çok olduğu sonucuna varılmaz. Bununla birlikte; en çok göçe çarpan durum kadınların 15-19 ve 20-24 yaş aralıklarında erkeklerden daha fazla göçe katıldığıdır (TÜİK- ADNKS, 2014). Bu durumu kızların evlenmeyi fırsata çevirme eğilimi olarak yorumlayabiliriz. Tek başına göç etme olanağı fazla olmayan kızların bu yöntemle göçe katıldıkları görülmektedir. Kızların ailesi de bu durumu desteklemektedir. Nitekim

birçok kızın evliliği kullanarak kırdan kente göç ettiği tespit edilmiştir (Yılmaz, 2009:225). Diğer taraftan büyükşehirdeki aileler de oğullarını memleketten evlendirmeye meyillidirler. Birçok ailenin büyükşehrin kendi kültürlerini değiştirmesinden mustarip olduğu ve evlilik yoluyla kurulacak yeni ailede örf ve adetlerinin sürdürülmesini istedikleri gözlemlenmiştir. Yaşlandıkça ise çocuklarının yanına gitme eğilimi yükselmektedir. Bununla birlikte; 55-59, 60-64 ve 65+ yaş aralıklarında kadın nüfusunun erkeklerden daha fazla göç ettiği görülmektedir. (TÜİK-ADNKS, 2014).

15 yaş ve üzeri Ağrı'ya göç edenlerin eğitim durumlarına bakacak olursak; en çok göç edenlerin lise ve dengi okuldan mezun oldukları görülmektedir. İkinci sırada ise yüksekokul ve fakülte mezunları dikkat çekmektedir (TÜİK- ADNKS, 2014). Özellikle lise ve üniversite çağındaki kişilerin yerlerini değiştirmesine, yeni idealler ve umutlar taşımaları ve iş hayatına atılmak istemeleri sebep olabilmektedir. Eğitim ve yaşa ilişkin verilerde çoğunlukla erkekler göç etmektedir.

Diplomasızların oluşturduğu birinci ve ikinci kategoride kadınların çokluğu hemen göze çarpmaktadır. Eğitim üzerine kampanyalar düzenlenmesine rağmen göç verilerinde ki bu durum kampanyaların yetersizliğini göstermektedir. Yaş ve eğitim verileri birlikte incelendiğinde, gelin olarak göç edenlerin arasında diplomasız olanların sayısının fazlalığı tahmin edilebilir. Yörede yapılan gözlemlerde kadınların diploma sahibi olmasından rahatsızlık duyulduğu tespit edilmiştir. Kadınların diploma sahibi olmasına farklı gerekçelerle karşı çıkılsa da genellikle çocuklarını kendi denetimlerinde kendi örf ve adetlerine göre yetiştirme ve anadilde eğitim yapması gibi istekler bulunmaktadır. Bununla birlikte; kadınların hem ev dışında çalışmamasına hem de karma eğitimi ahlak bozucu olarak gördükleri için okumalarına karşıdır.

Ağrı İli'nden göç edenlerle Ağrı İli'ne göç edenler arasında eğitim düzeyleri açısından benzerlikler oldukça fazladır. Ancak birkaç konuda farklılık göstermektedir. Lise ve dengi okul mezunları her ikisinde de birinci sıradayken, ikinci sıra her iki tabloda farklılık göstermektedir. Gidenler arasında okuma-yazma bilen ve diploma sahibi olmayanların sayısı ikinci sıradadır. Ancak Ağrı İli'ne göç edenlerin eğitim durumu tablosunda bu düzey beşinci sıradadır. Buradan Ağrı İli'nden öğrenim düzeyi düşük kişilerin göç ettiği, buna karşılık öğrenim düzeyleri yüksek olanların ise Ağrı İli'ne

geldiği sonucuna varılır (TÜİK- ADNKS, 2014).Göç edenlerin yaş gruplarına ilişkin verilerde benzer sonuçlar görülmektedir. Ağrı İli'ne göçle gelenlerin memur ya da öğrenci oldukları ve ağı ilişkileri ile geldiği söylenebilir.

Ağrı'da çalışan kamu görevlileri arasında öğretmen ve sağlık çalışanları çoğunluğu oluşturmaktadır. 2014 yılında Ağrı İli'nde devlet bankaları, milli istihbarat teşkilatı, askeri personel ve belediye personeli dışında 15.117 kişi kamu çalışanı olarak istihdam edilmektedir. Bunlar arasında en çok öğretmen ve sağlık çalışanları bulunmaktadır (DPB, 2014). TRA2 bölgesine gelen kamu görevlilerinin hareketliliğine ilişkin yapılan çalışmada kamu çalışanlarının %46'sının 3 yıldan az görev yaptığı ve yedi yıldan fazla kalanların oranının ise %25 olduğu tespit edilmiştir (Çaha ve Tutar, 2013:142). Değişik bölgelerde (Fiji, Tonga, Niue, Samoa, Nepal, Hindistan) yapılan araştırmalarda sağlık çalışanlarının yer değiştirme hareketine çok meyilli oldukları gözlemlenmiştir (Connell, 2014). Sağlık çalışanlarının vasıflı olması, tüm dünya ülkelerinde tercih edilmesi ve seleflerinin önceden göç etmesi onların göç etmelerini kolaylaştırmakta ve hızlandırmaktadır.

3.3.Ağrı'da Göçün İten-Çeken Etkenleri

Göçmenleri yaşadıkları bölgelerden uzaklaştıran, belirli bölgelere çeken birçok faktör bulunmaktadır. İten faktörler; tarımsal toprak yetersizliği, tarımda makineleşme, düşük gelir, işsizlik ve arızı olaylar (terör, kan davası, deprem, sel ve yangın vb.) şeklinde sıralanabilir (Yenigül, 2005:273; Çelik, 2006:151-153). Çeken faktörler ise hem bölgede yaşayanların göç etmesini engellemekte, hem de başka yerlerden göçmen çekmektedir. Bu faktörler; yüksek gelir ve istihdam fırsatı, ekonomik durum, kentsel kamu hizmetleri (eğitim ve sağlık hizmetleri, çevre ve altyapı yatırımları) şeklindedir. İtici ve çekici güçler yaklaşımına göre, göç veren ve göç alan yerle ilgili faktörlerin yanı sıra göçü azaltıcı bir etkiye sahip aradaki engeller faktörü de mevcuttur. Mesafe, göçün maliyetleri, fiziki engeller ve emek hareketlerini kısıtlayan unsurlar aradaki engeller kapsamında değerlendirilmektedir (Çelik, 2006:153-155).

Bölgenin geri kalmışlığında rol oynayan çok sayıda faktörün olduğu bilinmektedir. Bunların bir kısmı bölgenin doğal koşulları ile bağlantılı iken bir kısmının da takip edilen politikalarla bağlantılı olduğu söylenebilir. Bölge'de işsizlik, sanayinin gelişmemiş olması, hayvancılığın gerileyişi, eğitim, sağlık, ulaşım ve diğer alt yapı

imkânlarının yetersizliğinin yanında, eğitim düzeyinin düşüklüğü, sosyal ve kültürel alanların olmayışı en fazla ön plana çıkan sorunlar olarak görülmektedir (Çaha ve Tutar, 2013:31-32).

Göç olgusunda hem göç veren, hem de alan illerin ekonomik durumları önemli yere sahiptir. Göç veren ilin ekonomik durumundaki zayıflık, diğer taraftan göç alan ilin ekonomik anlamda güçlülüğü göçleri doğrudan etkilemektedir. Ekonomik yönden zayıf olanlar eksi kutbu temsil ederken ekonomik yönden güçlü olanlar ise artı kutbu temsil etmektedir.

Tablo32
Ağrı İli'nde Göç Eden ve Göçle Gelenlerin Göç Etme Nedenleri, 1995-2000 (%)

Göç Türü	İş Arama	Tayin-Atama	HHBBG*	Eğitim	Evlilik	Deprem	Güvenlik	Diğer	Bilinmeyen
Giden	29,51	12.27	30.25	4.19	7.34	0.04	1.4	13.56	1.43
Gelen	6.92	22	15.18	9.23	5.31	2.19	0.83	35.56	2.78

Kaynak: Kocaman 2008, s.103,109.

*hane halkından birine bağlı göç

Tabloda görüldüğü gibi göç edenlerde aile ve iş önemli bir yer tutmaktadır. İş aramaya gidenlerin ilk önce iş bulup kazanç elde ettikten sonra ailenin diğer üyelerini yanlarına aldığı araştırma sahasında gözlemlenmiştir. Bu yüzden ikisinin oranı diğer nedenlere göre oldukça yüksektir. Gelen kişilerde ise en çok tayin/atama nedeni ilk sırada yer almaktadır. Yeni atanan ve iş bulanlar sonradan ailelerinin diğer üyelerini de yanlarına almaktadırlar. Ağrı İli'nde aileler genelde 6-7 kişiden oluşmaktadır ve göç edenler öncelikle eş ve çocuklarını daha sonra ise kardeşleri ve ebeveynlerini götürmektedirler. Bundan dolayı göçler hane halkından birine bağlı olarak meydana gelmektedir.

Göçün iten ve çeken başlığı altında tarımsal toprak yetersizliği, tarımda makineleşme, ekonomik durum, istihdam fırsatı-işsizlik, kentsel kamu hizmetleri (eğitim ve sağlık hizmetleri, çevre ve altyapı yatırımları) ve arızı olaylara (terör,kan davası, deprem, sel ve yangın vb.) yer verilmiştir.

3.3.1. Toprak Yetersizliği ve Makineleşme

Tarımsal toprakların bölünmesi kırdan kente bir göç nedeni olarak görülmektedir. Ekonomik yaşam, Türkiye’de köylerde tarıma dayandığı için tarım topraklarının miras yolu ile bölünmesi köylülerin geçimlerini temin edemez hale gelmelerine sebep olmaktadır. Geçimini temin etmekte zorlanan kişiler göç etmektedir. Diğer yandan makineleşme sonucu ortaya çıkan gizli ve açık işsizlik, tarım üretiminin verimli olmaması ve mevsimsel tabiat olaylarından kolayca etkilenme tarım sektöründen kaçışa sebep olmaktadır (Başel, 2007:522).

Tablo 33
Ağrı İli’nin Yerleşim Yerin Göre 1965-2014 Yılları Arası Nüfusu¹¹

Yıllar	Toplam	Kent	Kır	Kent/Toplam	Kır/Toplam
	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi				
2014	549.435	299.628	249.805	0,54.5	0,45.5
2013	551.177	294.705	256.472	0,53.4	0,46.6
2012	552.404	292.525	259.879	0,53.0	0,47.0
2011	555.479	290.904	264.575	0,52.4	0,47.6
2010	542.022	275.785	266.237	0,51.0	0,49.0
2009	537.665	269.147	268.518	0,50.1	0,49.9
2008	532.180	265.714	266.466	0,50.0	0,50.0
2007	530.879	282.361	248.518	0,53.2	0,46.8
	Genel Nüfus Sayımları				
2000	528.744	252.309	276.435	0,47.8	0,52.2
1990	437.093	158.758	278.335	0,36.3	0,63.7
1985	421.131	141.852	279.279	0,33.6	0,66.4
1980	368.009	108.414	259.595	0,29.5	0,70.5
1975	330.201	92.386	237.815	0,28.0	0,72.0
1970	290.311	72.573	217.738	0,25.0	0,75.0
1965	246.961	53.420	193.541	0,22.0	0,78.0

Kaynak: TÜİK, 2014, Veritabanları, ADNKS ve Genel Nüfus Verileri.

1965 yılı ile 2014 yılı arasında Ağrı İli’nin kırsal nüfus sayısında önemli bir artış söz konusu değilken, kent nüfusu önemli bir artış kaydederek 299.628 kişiye ulaşmıştır. Türkiye’nin genel nüfusunda kırsal nüfus 1980 yılından buyana sürekli azalama eğilimi gösterirken Ağrı’da 2009 yılından sonra azalma görülmektedir.

¹¹İl ve ilçe nüfusları kent, belde ve köy nüfusları kır şeklinde yazılmıştır.

Türkiye genelinde toprak azlığı yönünden bir göç yaşanmış olabilir, ancak halihazırda köyde yaşayanlara baktığımızda toprak azlığı kadar tarım yapmanın yüksek maliyetinin de önemli olduğu kolayca anlaşılabilir. En çok şikâyet edilen konuların başında tarımsal ürünlerin maliyetinin çok yüksek; tarımsal ürünlerin ise, düşük fiyatlı olduğu gelmektedir. Her ne kadar tarım kesiminde makineleşme olsa da işletim anlamında geleneksel yöntemler devam etmektedir. Köylerde yaşayanlar, yeni yöntemlerle tarım ve hayvancılık üretimi yapan şirketlerle rekabet edemedikleri için şehre göç etmek zorunda kalmışlardır. Diğer önemli bir konu ise köylerde tarım ve hayvancılıkta çalışmanın sürekli olmamasıdır. İşler kış aylarında durağan, yaz aylarında ise aşırı yoğundur. Ayrıca yeterli derecede makineleşmenin olmaması, işlerin kol gücü ile yapılmasına neden olmakta ve işlerin halledilmesini oldukça zorlaştırmaktadır. İş yılın bütününe yaymak ve ileri teknoloji kullanarak makineleşmek ise, doğal olarak yeni yöntem anlayışını ve yüksek maliyeti de beraberinde getirmektedir. Ancak büyük tarım işletmelerinin yapabileceği böylesi bir teknik tarımı, çoğu çiftçinin kendi başına yapabilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

Tablo34
Ağrı İli Bitkisel Üretim İstatistikleri

Yıl	Toplam Alan (Dekar)	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Ekilen Alanı (Dekar)	Nadas Alanı (Dekar)	Sebze Bahçeleri Alanı (Dekar)	Meyveler, ipecek ve baharat bitki lerinin alanı (Dekar)
2014	3.708.151,00	2.503.552,00	1.192.274,00	11.584,00	741,00
2013	3.593.802,00	2.492.274,00	1.092.602,00	7.983,00	943,00
2012	3.689.460,00	2.462.083,00	1.217.951,00	8.208,00	1.218,00
2011	3.535.986,00	2.408.680,00	1.118.550,00	7.985,00	771,00
2010	3.491.364,00	2.477.856,00	1.003.629,00	9.125,00	754,00
2009	3.445.869,00	2.480.776,00	958.669,00	5.965,00	459,00
2008	3.321.058,00	2.499.615,00	815.594,00	5.400,00	449,00
2007	4.009.301,00	2.386.823,00	1.617.923,00	4.191,00	364,00
2006	3.603.076,00	2.355.572,00	1.235.778,00	11.196,00	530,00
2005	3.537.250,00	2.410.650,00	1.115.010,00	11.060,00	530,00
2004	3.541.300,00	2.379.310,00	1.152.170,00	9.340,00	480,00
1999	3.581.700,00	2.523.260,00	1.048.320,00	9.360,00	760,00
1995	3.330.030,00	2.153.600,00	1.169.770,00	6.020,00	640,00

Kaynak: TÜİK, 2015, Bitkisel Üretim İstatistikleri.

Kırsal bölgelerde tarım işlerinin devam ettiğinin en önemli göstergelerinden biri bitkisel üretim istatistikleridir. Buna göre Ağrı'da bitkisel üretimin artarak devam etmektedir. 1995 - 2014 arasında tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin ekim alanında önemli bir artış söz konusudur. Diğer yandan toplam tarım alanlarının da arttığı görülmektedir. Ağrı İli'nde kırsal nüfusun azalmadığı göz önüne alındığında köy hayatının geleneğe uygun devam ettiği söylenebilir.

İl'de, damlama sulama ve yağmurlama yöntemlerinin kullanımı yaygın olmayıp, yanlış sulama uygulamalarının (salma sulama vb.) yanı sıra sulama şebekelerinin çoğunun eski ve toprak kanallı olması, tarımda aşırı su kullanımına sebep olmaktadır. Diğer yandan sürdürülebilir tarımın bir gereği olan tesviye, toplulaştırma ve drenaj sistemleri ile tarla içi geliştirme çalışmaları bölgede yetersiz kalmaktadır (Kurğa ve diğerleri,2013:33).

Kırsal alanlarda topraktan geçimini sağlayanlar, nüfusun büyük çoğunluğu oluşturmaktadırlar. İklim ve miras sonucu bölünmeye bağlı sebeplerden dolayı toprak, verimli kullanılmamaktadır. Bu verimsizlik ve toprak yetersizliği insanları göçe yönlendirebilir. Rize'de yapılan bir araştırmaya göre toprak yetersizliği en önemli göç nedenlerinden birisi olarak saptanmıştır (Tuğ, 1994). Diğer yandan Kapu tarafından TRA2 bölgesi için yapılan araştırmada tarımdaki toprak yetersizliği göç nedenleri arasına girmemiştir (Kapu ve diğerleri, 2012). Ancak Kaya (2001) tarafından Ağrı Ovası'na yönelik yapılan araştırmada toprak yetersizliğinin göç etmede önemli bir etken olabileceği üzerinde durulmaktadır ve çoğu kişinin elli hektar toprakla iş yaptığı vurgulanmaktadır. Bu araştırmada topraksız birçok köylünün bulunduğu da tespit edilmiştir.

İstihdamın çoğunun tarım sektöründe olmasına rağmen katma değer içerisindeki payının düşük olması bölgenin potansiyelinin değerlendirilememesinden, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde yıllardır karşılaşılan verimsiz üretim sorunlarının önüne geçilmemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Kurğa ve diğerleri, 2013:46).

Tablo 35
1991-2014 Yılları Arası Ağrı İli'nde Traktör Çeşitleri ve Sayıları¹²

T.Çeşidi	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003
51-70 B	1688+2*	1561	1483	1349	1085	994	1003	992+1*	962	875	802	790
70 B +	5137	4969	5018	4804	4662	4075	4033	4007	3946	3842	3754	3771
	2002	2001	2000	1999	1998	1997	1996	1995	1994	1993	1992	1991
25-34 B	776	6	10	15	15	15	20	20	25	25	49	25
35-50 B	3741	597	610	610	610	591	602	576	629	670	836	703
50 B +	3038	3016	1728	1721	1693	1703	1703	1731	1891	1933	2043

Kaynak: TÜİK (2014), Veritabanları, Tarım Alet ve Makine Sayıları.

*Not: tek akslı traktör bulunmaktadır. Yeni kategori açmamak için o sayıya dâhil edilmiştir.

1991 yılında toplam traktör sayısı 2.771 iken 2013 yılında 6.530'a ulaşmıştır. Köylerde geleneksel tarım yapıldığı için traktör kullanılmaktadır. Köylüler için traktör, ekim, hasat, taşıma, ulaşım vb. işlerde kullanılan en işlevsel araçtır. Traktörle daha fazla üretim yapılırken çok fazla insan gücüne ihtiyaç kalmamaktadır. Böylelikle işsiz kalan ve göçün maliyetini karşılayabilecek olanlar derhal göçe dâhil olabilmektedirler.

Tablo 36
1991-2014 Yılları Arası Ağrı İli'nde Biçerdöver Çeşitleri ve Sayıları

Biçerdöver Çeşidi	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006-00
Biçerdöver (0-5 Yaş)	5	6	6	6	3	1	1	1	0
	1999	1998	1997	1996	1995	1994	1993	1992	1991
Kendi Yürür Biçerdöver	3	6	6	6	7	10	10	10	11

Kaynak: TÜİK (2014), Veritabanları, Tarım Alet ve Makine Sayıları.

Biçerdöver adetlerinin Ağrı İli için oldukça düşük sayılabilecek düzeyde olması, büyük tarım işlerinin yapılmadığını, toprakların bölünmüş olduğunu ve halen geleneksel tarımın devam ettiğini göstermektedir.

¹²2003-2013 yılları ile 1991-2002 yılları arasında traktör çeşitleri farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. 2003-2014 yıllarında 9 çeşit traktör bulunmaktadır. Ancak Ağrı'daki traktörler iki çeşittir. Sadece 2007 ve 2014 yılında farklı bir çeşit daha kayıtlara geçmiştir. 1991-2002 yıllarında ise 11 çeşit traktör bulunmaktadır.

Tablo 37
1991-2014 Yılları Arası Ağrı İli'nde Diğer Tarım Alet ve Makineleri Toplam Sayıları¹³

2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003
49993	49052	47382	46912	43417	37505	37817	38320	37764	39279	39421	40631
2002	2001	2000	1999	1998	1997	1996	1995	1994	1993	1992	1991
40599	33025	33804	26845	27131	27109	29821	30645	33171	36583	38207	39141

Kaynak: TÜİK (2014). Diğer Tarım Alet ve Makineler.

2013 yılında 58 çeşit diğer tarım alet ve makinesi kayıtlı iken 1991 yılında çeşit sayısı 45'tir. 1991 yılında çok kullanılan karasabanın sayısı 4.783 iken bu sayı 2013 yılında 65'tir. Diğer taraftan krema makinesinin sayısı 1991 yılında 9.189 iken 2013 yılında 5.139'dur. Tarım aletleri piyasanın ihtiyaçlarına göre sürekli değişim ve gelişim göstermektedir. 1991 yılı ile 2013 yılı kıyaslandığında hem toplamda hem de çeşitlilikte büyük bir değişim olduğu görülmektedir.

Ağrı İli'nde 2012 yılında tarım alanında, toplam 16 proje uygulamaya konulmuştur, toplam proje bedeli 1.190.497 TL, toplam harcama ise 1.031.844 TL'dir. 16 proje içerisinde yer alan kırsal kalkınma yatırımlarının desteklenmesi projesi dâhilinde 9 proje sunulmuş bu projelerden 1'i imzalanmamış, 1'i iptal edilmiş ve 7 proje uygulanmak üzere imzalanmıştır. 9 projenin toplam tutarı 3.918.921 TL iken, talep edilen hibe miktarı 1.490.273 TL'dir. Yine aynı dönemde hibe verilen makine destek miktarı ise 1.194.032 TL'dir (AGTHİM, 2013:49-50).

2012 yılında Ağrı İli'nde gıda, tarım ve hayvancılık için gerçekleştirilen destekler şunlardır; a) organik tarım desteklemesi (buğday, arpa, yonca, çayır, mercimek, korunga, fiğ, ayçiçeği, nohut) 3.183.431,23 TL, b) çiftçi kayıt sistemi destekleri (yem bitkileri, sertifikalı tohum kullanımı, sertifikalı fidan kullanımı, hububat piri, yağlık ayçiçek ödemesi, mazot-kimyevi gübre, toprak analizi) 38.044.051,45 TL, c) hayvancılık desteklemeleri (manda, kovan, besilik sığır, anaç sığır, anaç koyun, buzağı, çiğ süt) toplam 17.767.758 TL'dir (AGTHİM, 2013:18-20-27).

¹³Not: Tabloda diğer tarım alet ve makinelerin sayıları toplanarak verilmiştir. Her çeşidin hesaplaması güç olacağından ve çeşitlerin yıllara göre değişmesinden dolayı tüm aletlerin bir arada verilmesi uygun görülmüştür.

Her ne kadar Parnwel, tarımdaki makineleşmenin istihdama yapmış olduğu katkı (1993:82) üzerinde dursa da bu ancak kırdaki göçü değil ilçe ve illerdeki göçün cazibe merkezlerine gitmesini engellemiş olabilir. Bu durumun Ağrı İli'nde kırsal nüfusun göçünü sınırlı olarak engellediği söylenebilir.

Tablolara göre ekim alanlarının ve tarımda makineleşmenin artması ürünleri de artırmıştır. Ancak göçler devam etmektedir. Bu durum, işsizlik ve göç etmek için gerekli olan birikmiş paraya ihtiyaç duyulması ile açıklanabilir. Makineleşme, bir yandan zenginlik ortaya çıkarırken, diğer yandan işsizliğe yol açmaktadır. İşsiz kalanlar kendilerine yeni bir iş arama yolunu seçmektedirler. Gözden kaçan diğer bir konu ise kişilerin meslek değiştirme isteğidir. Bu konu literatürde geçmese de çoğu kişi zorlanmayacağı iş ve meslekleri yapmak için göç etmektedir. Aileler çocuklarının yeni bir meslek öğrenerek kırdan göç etmesini istemektedir. Eğitim olanakları ve eğitim sonrası elde edilen meslekler, kırsal bölgedeki birçok kişinin göç süreçlerinde önemli bir yer tutmaktadır.

3.3.2. Ekonomik Durum

Bölge'nin milli gelirden aldığı payı, kişi başına düşen geliri ve üretim kapasitesi Türkiye'deki iller sıralamasında çok gerilerdedir. Bölge'de kişi başına düşen gayri safi milli hasıla yaklaşık Türkiye ortalamasının üçte biri kadardır (Çaha ve Tutar, 2013:31-32).

Herhangi bir serbest bölge ve limanı olmayan Ağrı'nın organize sanayi bölgesi de diğer illerin çok gerisindedir. Her ne kadar kamu yatırımları sürekli artış gösterip teşvik sistemleri açısından en cazip yer olarak seçilmiş olsa da sanayileşmeyi henüz gerçekleştirememiştir. Ağrı İli'nin gelişmesinin önünde engeller bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi nitelikli eleman eksikliğidir. Nitekim Ağrı'da iş adamları ile yaptığımız görüşmelerimizde teşvikten yararlanmamalarının önündeki en büyük engelin nitelikli eleman eksikliği olduğu belirtilmiş; ikinci olarak ise dış ticaretin arzu edilen seviyeyi ulaşmadığı ifade edilmiştir.

Tablo 38
İllerin Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla Bilgileri, 2001

Türkiye ve İller	Cari Fiyatlarla GSYİH (TL)	Cari Fiyatlarla İllerin Payı (%)	Cari Fiyatlarla Gelişme Hızı (%)	Cari Fiyatlarla GSYİH(\$)	1987 Fiyatlarıyla a GSYİH	Sabit Fiyatlarla İllerin Payı	Sabit Fiyatlarla Gelişme Hızı	Kişi Başı GSYİH (\$)
Ağrı	368.208.064	0.2	35.3	304	175286	0.2	-4.7	568
Ankara	13.536.639.054	7.6	30.5	11175	8471367	7.7	-11.3	2752
Bursa	6.510.049.421	3.6	42.1	5374	4601273	4.2	-8.3	2507
İstanbul	38.009.832.512	21.3	38.0	31378	23607618	21.5	-10.2	3063
İzmir	13.382.809.692	7.5	47.2	11048	8381585	7.6	-7	3215
Kocaeli	9.160.148.390	5.1	61.7	7562	5035541	4.6	-3.6	6165
Türkiye	178.412.438.499	100.0	43.2	147285	109885336	100.0	-7.5	2146

Kaynak: TÜİK, 2013, İllerin Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla Bilgileri.

Tabloda görüldüğü üzere Ağrı İli göç verdiği illerin çok gerisindedir. Cari fiyatlarla Ağrı İli'nin iller arasındaki payı sadece % 0,2'dir. Bu oran çok düşüktür. Cari fiyatlarla gelişme hızına bakıldığında yüksek görülmektedir. Ancak çok düşük bir rakamın üçte bir büyümesi çok önemsiz görülebilir. Kişi başı gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) ise göç verdiği illerden en düşük olanın bile nerdeyse dörtte biri kadardır. Göç etme fırsatı bulan kişiler, bu fırsatı hemen değerlendirme yoluna gidebilirler. Bunu gerçekleştirmek için iletici araçlar bir hayli yaygındır. Diğer yandan ise ağ ilişkileri de diğer illerdeki durumdan haberdar olmaları bakımından etkilidir.

Tablo 39
Bölgesel Gayri Safi Katma Değer, 2011

Bölgeler	Gayri Safi Katma Değer	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Kişi Başı Gayri Safi Katma Değer (TL)	Kişi Başı Gayri Safi Katma Değer (\$)
TR	1150453139	103635252	316326396	730491491	15500	9244
TRA2	7685179	1906694	1076938	4701548	6708	4001
TR10	312437660	621756	85466006	226349898	23247	13865
TR31	75922162	4130240	20418621	51373300	19187	11443
TR41	73528126	4081989	30195380	39250757	20332	12126
TR42	72270948	4969009	26063105	41238834	22028	13138
TR51	99304709	2802189	25533418	70969102	20554	12259

Kaynak: TÜİK, 2013, Bölgesel Gayri Safi Katma Değer.

TRA2 bölgesinin gayri safi katma değeri Türkiye genelinden oldukça düşüktür. Ağrılıların en çok göç ettiği bölgeler ile TRA2 bölgesinin gayri safi katma değerleri karşılaştırıldığında ise farkların daha bariz olduğu görülmektedir. Bu farklar gayri safi katma değerler kişi başı olarak ele alındığında daha da netleşmektedir. Kişi başı gayri safi katma değerlerinde Türkiye geneli TRA2 bölgesinin iki katından daha fazladır. Ağrılıların en çok göç ettiği bölgelere bakıldığında ise yaklaşık 3 katı oluğunu görülür. Bu veriler Ağrılıların neden göç ettiğini ve bu bölgeleri neden tercih ettiğini kısmen açıklamaktadır.

2010 yılı kişi başı gayri safi katma değer sıralamasında TRA2 bölgesi 26 bölge arasında 25. sıradadır ve Türkiye ortalaması 9.384 \$ iken TRA2 bölgesi ortalaması 3.601 \$'dır. Her bölge TRA2 bölgesinin önündedir (TÜİK-Ağrı, 2013:5).

Kalkınma Bakanlığı'nın 1996, 2003 ve 2011 yıllarında hazırlamış olduğu İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına (SEGE) göre 1996 yılında 74. sırada (76 il arasında) bulunan Ağrı, 2003 yılında 80. sırada (81 il arasında) yer almıştır. Söz konusu araştırmalarda iller demografi, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı vb. refah göstergelerinden oluşan sosyal göstergelerle, imalat sanayi, inşaat, tarım ve mali göstergelerden oluşan ekonomik göstergelerden müteşekkil elli sekiz değişkenli bir veri seti üzerinden değerlendirilmiştir. 2011 yılında demografi, eğitim, sağlık, istihdam, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali kapasite, erişilebilirlik ile yaşam kalitesi olmak üzere sekiz alt kategoride, çoğunluğu 2003 yılına ait değişkenler kullanılarak değişken sayısı altmış bire yükseltilmiştir (SERKA, 2013:4). Bu verilerden anlaşıldığı üzere Ağrı İli'ndeki sosyo-ekonomik durum göçü sürekli kılmaya zemin hazırlamaktadır. Birçok göstergede listenin en alt sıralarında yer almaktadır. Sıralamada bazı illerin altta kalması kaçınılmazdır ancak gelişmiş illerle arasındaki fark uçurum niteliğindedir. Sosyo-ekonomik göstergeler gayri safi yurt içi hâsıla ve gayri safi katma değer açısından göç edilen bölgelerle Ağrı İli arasında çok büyük farklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu farklar göç için büyük bir etki oluşturduğu ifade edilebilir.

2010 yılı sanayi ve hizmetler sektöründe maaş ve ücretlerin Türkiye toplamı içindeki payına bakıldığında TRA2 bölgesi 0,22 değeri ile en düşük, TR10 bölgesi 38,86 değeri ile en yüksek seviyededir (TÜİK-Ağrı, 2013:6).

Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi tarafından Şubat 2009’da hazırlanan rekabet çalışmasında altı farklı alt endeks oluşturulmuş ve bu endekslerden yararlanılarak toplam rekabet endeksine ulaşılmıştır. Araştırmada yer alan söz konusu alt endeksler ekonomik etkinlik ve canlılık, emek piyasası, yaratıcılık, insan sermayesi, fiziki altyapı ve sosyal sermayedir (SERKA, 2013:6).

Tablo 40
EDAM, “Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi” Ağrı İli’nin Alt Endekslere İlişkin Durumu, 2009

Alt Endeks Sıralama	Sıra
Ekonomik Etkinlik ve Canlılık	81
Emek Piyasası	80
Yaratıcılık	80
İnsan Sermayesi	76
Fiziki Altyapı	81
Sosyal Sermaye	80
Toplam Rekabet Endeksi	80

Kaynak:SERKA, 2013, s. 4.

Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi (EDAM) verilerine göre Ağrı, diğer verilerde olduğu gibi yine en alt sıralardadır. Yedi ayrı kategoride değerlendirme yapılmış ve her kategoride Ağrı İli alt sıralarda kalmıştır.

Ağrı İli’nde görev yapan evli memurların çoğunluğunda eşlerin her ikisinin de çalıştığı görülmektedir. Bölge gelir ortalamasının üstünde gelire sahip olan bu ailelerin bölge için artı bir katkı sağladığı söylenebilir. Ancak statülerine ve gelirlerine uygun tüketim maddelerini şehirde bulamamaları onları internet üzerinden alışverişe ve yakın olan daha büyük şehirlerde alışveriş yapmaya itmektedir (Çaha ve Tutar, 2013:141-146). Bunun bilincinde olan Ağrılı esnaf ürün çeşitliliği olan yeni alışveriş merkezleri oluşturma yoluna gitmektedir ve alışveriş merkezleri gün geçtikçe çoğalmaktadır.

Ağrı İli’nde en çok girişim 2012 yılında toptan ve perakende ticaret sektöründe yapılmıştır. Bunu sırasıyla; ulaştırma ve depolama ile konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri izlemektedir. Ağrı İli’ne bağlı firmalar 2012 yılında 76 milyon \$ ithalat yapmışken, Ağrılıların en çok göç ettiği iller olan İstanbul, İzmir, Kocaeli, Ankara ve Bursa’ya bağlı firmalar toplam ithalatın %69’unu yapmıştır. Ağrı İli’ne bağlı firmalar tarafından 2012 yılında 42 milyon dolar ihracat yapılmıştır. Ağrılıların en çok göç ettiği iller olan İstanbul, İzmir, Kocaeli, Ankara ve Bursa’ya bağlı firmalar ise toplam

ihracatın %76'sını yapmıştır. Ağrı İli'nden yapılan ihracatın 2012 yılı için ekonomik faaliyetlere göre dağılımına bakıldığında en büyük pay %99 ile imalat sektörüne aittir. İthalatta ise tarım ve ormancılık birinci %49.9 ile birinci sırada, %49.5 ile imalat ikinci sırada yer almaktadır (TÜİK-Ağrı, 2013).

Ağrı, 2012 yılı bitkisel üretim değeri bakımından 178 milyon TL ile 69. sırada yer almaktadır. 2012 yılı canlı hayvan değeri bakımından 1.255 milyon TL ile 12. sıradadır. 2011 yılı Ağrı İli kişi başı toplam elektrik tüketimi bakımından 622 KWh ile Türkiye ortalaması olan 2490 KWh'nin çok altındadır ve yetmiş yedinci sırada yer alır. 2011 yılı kullanım yerlerine göre elektrik tüketimine bakıldığında, Türkiye genelinde en büyük pay sanayi işletmelerine aitken Ağrı'da en büyük pay meskenlere aittir (TÜİK-Ağrı, 2013). İş hayatının canlı olduğu yerlerde elektrik tüketiminde sanayinin payı büyüktür. Oysa Ağrı'da meskenlerin tüketimi sanayi işletmelerinden daha fazla görünmektedir.

Ağrı'da kullanma amacına göre yapılacak yeni ve ilave yapılarda 2012 yılı için en büyük pay iki ve daha fazla daireli binalara aittir. 2011 yılı verilerine göre, Türkiye'de ev sahibi olan hane halkı % 67.33, bina inşa yılı 2001 ve sonrası olan konut % 21.78, ısıtma sistemi kat kaloriferi olan hane halkı %25.55, ısıtma sistemi kalorifer (merkezi) olan hane halkı %11.36, içinde borulu su sistemi olan konut %97.41, içinde tuvaleti olan konut %92.47, içinde banyo olan konut %97.17'dir. Ağrı İli'nde ise, ev sahibi olan hane halkı % 82,22 ile ikinci, bina inşa yılı 2001 ve sonrası olan konut % 29,02 ile on ikinci, ısıtma sistemi kat kaloriferi olan hane halkı %0,21 ile yetmiş dokuzuncu, ısıtma sistemi kalorifer (merkezi) olan hane halkı %15,29 ile yirmi yedinci, içinde borulu su sistemi olan konut %69.09 ile sekseninci, içinde tuvaleti olan konut %56.42 ile yetmiş dokuzuncu, içinde banyo olan konut %81,18 ile yetmiş sekizinci sırada yer almaktadır (TÜİK-Ağrı, 2013:56-59,104). Konut mülkiyeti dışında kalan tüm kategorilerde Türkiye ortalamasının gerisindedir. Ev sahipliği oranı, köyler de dahil edildiği için yüksek çıkmaktadır ki sahip olunan söz konusu bu köy evlerinin ihtiyaçlara çok sınırlı şekilde cevap verebildiği söylenebilir.

2004-2008 yılları arası, cari fiyatlarla bölgesel gayrisafi katma değer (İktisadi faaliyet kollarına göre temel fiyatlarla) rakamları hem Türkiye'de hem de TRA2 bölgesinde artmaktadır. Üç genel sektör (tarım, sanayi ve hizmetler) olarak değerlendirilen

verilerde tarım sektöründe azalma görülürken, sanayi sektöründe durağanlık söz konusudur, hizmetler sektörü ise sürekli gelişme kaydetmektedir (TÜİK-Ağrı, 2013:98).

Tüketici fiyatları değişim oranları incelendiğinde ana harcama gruplarına göre bir önceki yılın aynı ayına göre Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan bölgesinde en yüksek artış 2012 yılı için %9,28 ile ulaştırmada gerçekleşmiştir. Yine aynı yılda konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlarda %9,18 ile ikinci, giyim ve ayakkabı %8,35 ile üçüncü sırada gelmektedir (TÜİK-Ağrı, 2013:99).

Ağrı'da motorlu kara taşıtları içindeki en büyük pay otomobillere aittir. 2008 yılından itibaren sürekli artan otomobil sayısı 2012 yılında 9.394'e ulaşmıştır. 2012 yılında Ağrı İli'nde bin kişiye 17 otomobil düşmektedir ve yetmiş dokuzuncu sırada yer almaktadır. Türkiye ortalaması ise 114'tür (TÜİK-Ağrı, 2013:29, 107-108).

Ağrı İli'nde İran'a açılan Gürbulak sınır kapısı, ticari hayatı kısmen canlandırmaktadır. Ağrı'da ticaret hayatına etki eden başlıca kuruluşlar; Ağrı ve Doğubayazıt Ticaret ve Sanayi Odası, Ağrı Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği bünyesinde faaliyet gösteren 15 meslek odası ve çeşitli alanlarda faaliyet gösteren kooperatiflerdir. İl genelinde 8.403 şirket mevcut olup, bunların 6.46'si şahıs şirketi, kalan 1.941 adet ise sermaye şirketleridir (BSTB, 2013:25).

Gürbulak Gümrük Kapısı, doğudan yurda girişin ilk basamağı, aynı zamanda Türkiye topraklarının son durak yeri olduğu için, her dönemde önemli bir gümrük merkezi olmuştur. İran sınır ticareti ithalat ve ihracat trafiğini gün geçtikçe artırmaktadır. Asya'yı Avrupa'ya bağlayan, Türkiye'nin en modern gümrük kapılarından biri olan Gürbulak sınır kapısı civarında yaklaşık 10.000 hektar alan üzerinde kurulması planlanan Türkiye İran Ortak Organize Sanayi Bölgesinin çalışmaları devam etmektedir. Çalışmaların tamamlanması halinde bölgenin önemli bir ticari merkezi olacağı düşünülmektedir (Ağrı Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, 2012: 18).

Pekin'den Londra'ya uzanacak tren yolu Kars-Tiflis- Bakü hattını kullanacaktır. Diğer yandan Kars-Iğdır-Nahcivan demiryolu ise İran, Türkmenistan ve Pakistan ile bağlantı sağlayacaktır. Bu bağlantıların planlanması sonucunda Kars'ta lojistik köy kurulmasına karar verilmiştir. Bu projeler Serhat Bölgesi'nin kalkınmasında önemli yere sahip olabilir (Serhat Kalkınma Ajansı, 2011:13).

Ağrı İli'nden diğer illere canlı hayvan ve hayvansal ürünler, yeşil mercimek, buğday ve ot satılmakta, karşılığında sebze-meyve, nebati yağlar, giyim eşyası, sanayi ürünleri, dayanıklı tüketim malları ile bazı hububatlar satın alınmaktadır. İl ticaret hasılasının % 45'ini toptan ve perakende ticaret, % 55'ini ise otel ve lokanta hizmetleri oluşturmaktadır (BSTB, 2013:25).

İl'in ekonomisi genelde tarım ve hayvancılığa dayanmasından, bu sektörlerin yeterli verimliliğe ulaşmamasından ve kışları soğuk ve kar yağışlı geçmesinden dolayı ticari hayat genelde sönük geçmektedir ve yaz aylarında kısmen hareketlenmektedir. Tarım ve hayvancılığın yanı sıra genellikle çarşı ve sokaklarda yerleşmiş küçük ticarethaneler, imalat ve tamiratla uğraşan küçük esnaf ve sanatkârlar ticari hayatta etkili olmaktadır. İlçelerin fazla gelişmemiş olması ve köylerde pazar, panayır gibi faaliyetlerin kurulmaması nedeniyle ticari faaliyetler genelde Merkez ilçede yapılmaktadır (Ağrı Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, 2012: 18).

Ağrı'da arazi kullanımında çayır ve meraların payı yüksektir. Bölgenin çayır ve mera alanının %36'lık kısmı Ağrı sınırları içerisindeydir. Çayır ve mera alanları yüzde 48,8'lik oran ile Türkiye ortalamasının (yüzde 18,7) yaklaşık 2,5 katıdır. Bu durum mera hayvancılığının yoğun bir şekilde yapılabilmesine imkân sağlamaktadır (Kurğa ve diğerleri, 2013:34).

Ağrı İli'nde 2013 yılında toplam sulanabilir 94.684 hektar tarım arazisinin 86.586 hektarı sulanmaktadır. 179.730 hektar tarım arazisi ise kuru tarım arazisinden oluşmaktadır. 361.000 hektar alanın çoğu tarla arazisi ve nadasa bırakılmış tarla arazisinden oluşmaktadır. 868 hektar alan ise sebze arazisidir. Ağrı İli'nde, 2002 yılında 350.800 adet büyük baş hayvan varken, 2006 yılında bu sayı 288.328'e düşmüş, 2008 yılında ise önemli bir artış göstererek 358.480'e çıkmıştır. 2010 yılında tekrar 229.489'a düşen büyük baş hayvan sayısı, 2012 yılında 320.560'a yükselmiştir. Küçükbaş hayvan sayıları ise 2002 yılında 1.663.400 iken sürekli düşerek 2008 yılında 1.090.270'e gerilemiş ve bu yıldan sonra tekrar yükselişe geçerek 2012 yılında 1.307.422'ye yükselmiştir. Hayvansal üretim miktarlarında ise et ve balda artış görülürken sütte düşüş ortaya çıkmıştır. 2005 yılında 133,127 ton süt üretimi, 6,405 ton et üretimi ve 140,750ton bal üretimi varken, 2012 yılında 125,090 ton süt üretimi, 9,444 ton et üretimi ve 660,93tonbal üretimi gerçekleştirilmiştir (Kurğa ve Erdal, 2014:131).

TRA2 Bölgesi genelinde kanatlı hayvan üretimi yaygın olmasına rağmen geçimlik üretim nedeniyle ekonomik gelir elde edilememektedir. İl'deki kanatlı hayvan varlığının %69'unu yumurta tavuğu oluşturmaktadır. Ayrıca İl, TRA2 bölgesindeki yumurta tavuğunun %36'sını, hindinin %53'ünü ve ördeğin %39'unu barındırmaktadır. İlde 5 adet yumurta paketleme tesisi bulunmaktadır (Kurğa ve diğerleri, 2013:41).

İl ve ilçe merkezleri de geçim kaynağı bakımından köylere benzemektedir. Tarım ve hayvancılığın en fazla uğraşılan iki ekonomik faaliyet alanı olması, coğrafi yapı ve iklim koşullarına bağlanmaktadır, ancak esasen bölgede geleneksel yaşam sürdürdüğü için bu sektörler ön plandadır. Sert ve uzun süren kış koşulları yanında sulama imkânlarının yetersizliğinden dolayı da tarımsal üretim bölgenin kendi ihtiyacını karşılayacak düzeyden uzaktır. Kurak geçen dönemlerde tarımsal ürün ihtiyacını dışarıdan karşılamak zorunda kalan bölgede hayvancılık da geçimlik olmaktan öteye geçememektedir. Son yıllardaki hayvancılık faaliyetindeki düşüş, hem bölgedeki sorunlardan hem de genel ekonomik politikalardan kaynaklanmaktadır. Yurtdışından kaçak hayvan getirilmesi, yurtiçi piyasada hayvan fiyatlarının ciddi oranda düşmesi ve köylülerin hayvancılıktan yeterli kazanç elde edememesi gibi nedenler bu konuda rol oynayan önemli faktörlerdir. Diğer nedenler ise maliyetlerin yüksek olması ve meraların büyükbaş hayvanlara yetmemesidir (Çaha ve Tutar, 2013:32-33).

Özellikle şehirdeki yaşam alanlarının köydeki yaşam alanlarına göre çok daha kolaylık ve rahatlık sağlayıcı olması göçün önemli sebeplerindendir. Göç eğilimini, özellikle yorucu köy yaşamından uzaklaşıp daha rahat bir yaşam isteyen kadınlar artırmaktadır. Örneğin; köy evlerinden farklı olarak şehir merkezinde odaları oturma, yatma ve mutfak olarak ayrılan, banyo ve tuvaleti evin içine alan konutlar ile yemek, çamaşır, temizlik gibi ev işleri kolaylaştıran aletlerin kadınları cezp ederek şehre göç etmelerini etkilediği gözlenmiştir. Dahası statüsü düşük olarak algılanan köylü kimliği yerine şehirli kimliği; çiftçilik ve hayvancılık işleri yerine şehre özgü mesleklerden edinmek için bile göçün riskini göze alabilmektedirler.

Ağrı'nın ekonomik durumu İl'den göçleri artırmaya yönelik görünmektedir. Sosyo-ekonomik canlanma için her ne kadar teşvik sistemleri uygulanıyor olsa da göçe ilişkin veriler altyapı ve güvenlik nedeni ile etkili bir sonuç elde edilemediğini ortaya koymaktadır.

3.3.3.İstihdam ve İşsizlik

İstihdamın sektörel veya temel ekonomi faaliyetlerindeki dağılımı, İlin yapısal durumunu anlamak açısından önemli göstergelerden biridir. Sosyo-ekonomik gelişmenin yönü, Türkiye genelinde olduğu gibi Ağrı İli'nde de tarım sektöründen hizmet sektörüne doğrudur. (TÜİK-Ağrı, 2013:98).

Meslek liselerinin ve hizmet sektörüne yönelik yükseköğretim kurumlarının artması sonucu oluşan vasıflı işgücü, hem coğrafi hareketliliği hem de iş devrini yükselmektedir. Vasıflı elemanlar ile işgücü piyasası arasında sürekli bir etkileşim söz konusudur. Vasıflı elemanlar işgücü piyasasından kolayca haberdar olup bilinçli fayda sağlarken; gelişen teknolojiler de kolayca vasıflı elamana ulaşabilmektedir. (Başel, 2007:522).

Kır-kent göçü ve kent işsizliği alanında en çok bilinen çalışma Todaro tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada işçilerin yüksek ücretlerin olduğu yere göç edeceğini tahmin etmekte ve işsizliğin sürekliliğini ise sabit ücret ile açıklamaktadır. Ancak, eğer düşük iş bulma olasılığını telafi etmeye yetecek düzeyde bir ücret varsa işçi, işsizlik oranı yüksek olsa bile o bölgede kalmaya devam edebilir (Yüceol, 2011:33). Ülkenin diğer bölgelerine kıyasla, bir bölgedeki istihdam olasılıkları ve işsizlik oranları göçün en önemli nedenlerindedir (Kapu ve diğerleri, 2012:114).

Tablo 41
2013 İşgücü İstatistikleri (000)

Bölgeler	TR10	TR31	TR42	TR51	TR41	TRA2	TR
Kurumsal Olmayan Çalışma Çağındaki Nüfus	10.046	3.200	2.705	3.748	2.956	708	55.608
İşgücü	5.248	1.790	1.486	1.856	1.490	413	28.271
İstihdam Edilenler	4.658	1.514	1.340	1.667	1.385	385	25.524
Zamana Bağlı Eksik İstihdam	30	21	10	23	6	21	567
Yetersiz İstihdam	36	122	40	13	7	8	460
İssiz	589	276	146	190	105	28	2.747
İşgücüne Katılma Oranı %	52,2	55,9	54,9	49,5	50,4	58,3	50,8
İşsizlik Oranı %	11,2	15,4	9,8	10,2	7,0	6,7	9,7
İstihdam Oranı %	46,4	47,3	49,5	44,5	46,9	54,4	45,9
İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus	4.799	1.410	1.219	1.892	1.466	295	27.337

Kaynak: TÜİK, 2014, İşgücü İstatistikleri.

İstihdam verileri diğer bölgelerle benzer görülmektedir. İşgücüne katılım oranları yüksek, işsizlik ise düşüktür. Bu hali ile bakıldığında veriler olumlu görünmektedir. Ancak bu durum tarım sektöründe gizli işsizlerin ayırt edilmemesinden, çalışmak isteyenlerin İŞKUR'A başvuru yapmamasından ve iş bulma ümitlerinin olmamasından kaynaklanıyor olabilir.

İstihdam oranlarının Ağrı İli'nde yüksek görünmesinin nedeni tarımdaki istihdamın hala önemli bir yer tutmasıdır. Yerleşim yerlerine göre nüfus ayrıştırıldığında köyde yaşayanların sayısının önemli derecede fazla olduğu söylenebilir. Köyde yaşayanlar tarımda istihdam ediliyor olarak görünmektedir. Oysaki köylerde işsizlik, hem gizli işsizlik hem mevsimsel işsizlik olarak devam etmektedir. Diğer işsizlik türleri de mevcuttur ancak önemli derecede olmadığı için ayrıca bahis konusu olmamıştır. Ağrı İli'nde tarım dışı işsizlik oranlarına bakıldığında zaman zaman durum daha da netleşmektedir. 2010 yılında TRA2 (Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır) bölgesi, sanayi ve hizmetler sektöründe çalışanların Türkiye toplamındaki oranı 0,47 ile en düşük durumdadır. En yüksek değer ise %30,63 ile TR10 (İstanbul) bölgesine aittir (TÜİK-Ağrı, 2013:6).

Ağrı İli'nde en çok istihdam sağlayan sanayi kuruluşlarından Ağrı Şeker Fabrikası'nın istihdam sayıları gittikçe düşme eğilimindedir. Bir yandan kamış şekerinin dünya çapında çok üretilmesi diğer yandan ise şeker arzının yüksek olması pancar şekeri üreten Ağrı İli şeker fabrikasının işlerini iyice azalttığı görülmektedir. Diğer yandan şu eleştiriler de getirilebilir: Ağrı Şeker Fabrikası'nın verilerinin alındığı 1997-2014 yılları içerisinde gerek liberal ekonomik program gerek kamudaki hantallık yüzünden sürekli bir gerileme meydana gelmiş, bu gerileme il ekonomisini üretim ve istihdam yönünden olumsuz etkilemiştir. Verilerin düzenli olarak yayınlandığı 1997 yılından 2014 yılına kadar istihdam ve üretim anlamında büyük değişim yaşanmıştır. İstihdam ve üretim son iki yılda bariz şekilde düşmüştür. 1997-98 döneminde 133 memur, 274 işçi ve 248 geçici işçi çalıştıran fabrika 2013-14 döneminde 35 memur, 298 işçi ve 94 geçici işçi çalıştırmaktadır. 1997-98 döneminde 12,237 hektar ekim alanı, 11.359 ekim yapan çiftçi sayısı, 655 toplam işçi ile 40.000 ton üretim yapan fabrika 2013-14 döneminde 590 hektar ekim alanı, 422 ekim yapan çiftçi ve 427 toplam çalışan ile 9830 ton üretim gerçekleştirmiştir (TŞFAŞ, 2014).

Ağrı İli'nde sanayi siciline kayıtlı işletme sayısı sadece 59'dur. Türkiye genelindeki toplam sanayi işletmeleri sayısı içerisinde oranı %0,1'dir. Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde ise %3 oranına sahiptir. Sanayi işletmelerinin sektörel dağılım ise gıda ürünleri imalatı %53, diğer madencilik ve taş ocakçılığı %15, tekstil ürünleri imalatı %7, deri ve ilgili ürünlerin imalatı %5, kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı %5 ve geriye kalan %15'ini ise yedi ayrı sektör oluşturmaktadır. Bu oranlar doğrultusunda Ağrı İli'nde sanayinin gelişmemiş olduğun söylenebilir. Bu şehirde tarımla geçimini sağlayanların oranı ise, oldukça yüksektir. 1991 yılında kurulan sadece bir OSB bulunmaktadır. 2010 yılında tamamlanan OSB'de 50 kişi istihdam edilmektedir. Tam kapasite çalışması durumunda 3.282 kişinin istihdam edileceği düşünülmektedir. Ağrı İli'nin ilçelerinin birçoğunda da sanayi siteleri bulunmaktadır. 1991 yılında faaliyete geçen Doğubayazıt Sanayi Sitesi'nde işyeri sayısı 100'dür, bunlardan 80'i dolu 20'si ise boştur. 1997 yılında faaliyete geçen Ağrı-Merkez sanayi sitesinde işyeri sayısı 312'dir ve hepsi doludur. 2009 yılında faaliyete geçen Eleşkirt sanayi sitesinde işyeri sayısı 50, dolu olan 25, boş olan ise 25'tir. 2006 yılında faaliyete geçen Patnos sanayi sitesinde işyeri sayısı 90, dolu işyeri sayısı 87, boş olan ise 3'tür. 2013 yatırım programında Diyadin ve Tutak ilçelerinde küçük sanayi sitelerinin yapımı yer almaktadır. Bu kapsamda Diyadin'de 100 işyeri ve altyapı, Tutak'ta ise 50 işyeri ve altyapı yatırımı için ödenek ayrılmıştır (BSTB, 2013:25-29; Yıldırım, 2014:51-53).

Ağrı İli'nde sanayi siciline kayıtlı işletmelerde çalışanların toplam sayısı 1.147'dir. Ar-Ge birimi bulunan işletme sayısı 5 ve buralarda istihdam edilen kişi sayısı 14'tür. Çalışanların %62'si gıda ürünleri imalatında, %17'si ise diğer madencilik ve taşocakçılığı sektöründe istihdam edilmektedir. Sanayi işletmelerinin %56'sı mikro, %40'ı küçük, %2'si orta ve %2'si büyük ölçeklidir. Personel sayısı bakımından büyük işletmeler şunlardır: a) Ağrı Şeker Fabrikası A.Ş., b) Mek Turizm İnşaat Taahhüt ve Ticaret Ltd. Şti, c) Et ve Süt Kurumu Ağrı Et Kombinasyonu Müdürlüğü, d) Alptaş İnşaat Turizm Tekstil Enerji Dış Ticaret Sanayi Ticaret Ltd. Şti, e) NESCE İnşaat Enerji ve Ticaret A.Ş.'dir (BSTB, 2013:25-29; Yıldırım, 2014:51-53-54).

İl'de bulunan Ağrı Şeker Fabrikası ve Et-Süt Kurumu Ağrı Et Kombinasyonu istihdam ve şehrin kalkınması bakımından büyük önem taşımaktadır. Şeker Fabrikası'nda yaklaşık 35 memur, 298 işçi, 94 geçici işçi olmak üzere toplam 427 çalışmanı bulunmaktadır. Et

Kombinası'nda ise 14 memur, 47 kadrolu işçi, 12 taşeron firması işçisi çalışmaktadır (TŞFAŞ, 2014).

Sosyal güvenlik kurumunun verilerinden anlaşılacağı üzere emekli olanların ve aktif olarak SGK'ya kayıtlı çalışanların sayısı oldukça düşüktür. Bu veriler nüfus miktarı ile karşılaştırıldığında daha net tablo ortaya çıkmaktadır. Toplam nüfus içerisinde yalnızca %8,7'si sosyal güvenlik kurumuna kayıtlıdır. Yani geriye kalan çalışanların sosyal güvenlik hakları bulunmamaktadır. Sağlık açısından, yeşil karttan dolayı çok sorun yaşamasalar da sosyal sigortalardan (emeklilik, işsizlik ödeneği vb.) faydalanamamaktadırlar. Köy nüfusunun yüksek olması her ne kadar bu rakamların düşüklüğüne etki etse de şehirde çalışanların arasında da birçok kişinin sosyal güvenlik kaydı bulunmamaktadır.

Köyde yapılan işler asıl iş gibi algılanmamakta, asıl işin şehirde ücretli ya da maaşlı iş bulmak olduğu belirtilmektedir. Maaşlı çalışmak kırdaki yaşayanlar için ideal iş olarak algılanırken, ücretli çalışmak kısmen önemli görülmektedir. Sigortasız çalışmak tasvip edilmemekle birlikte; köyde çalışmaktan bir derece daha iyi görülmektedir. Şehirde çalışma yönünde ortaya çıkan sosyal baskı neticesinde özellikle gençler şehirdeki fırsatları gözetleyip, akraba, yakın ve hemşerilerinden yardım alarak göçe katılmaktadırlar.

3.3.4. Kamu Hizmetleri

Hükümetler bir taraftan göçün getirmiş olduğu altyapı yetersizliği, işsizlik, güvenlik gibi sorunlar için kamu yatırımı ayırırken diğer taraftan da göçmenlerin göç etmemeleri için kamu yatırımı ve yatırım teşvikleri üzerinde durmaktadırlar. Kamu yatırımları ve yatırım teşviklerinin göç alan yerlere yapılması şehirlerin daha düzenli kurulmasını ve yatırımların verimli kullanılmasını sağlayabilir. Mesela İstanbul'da yapılan bir yolu bin kişi kullanırken bu yolun Ağrı'da yapılması yüz kişinin kullanılmasını sağlayabilir ki ikinci şık birincisine göre daha verimsiz görünmektedir. Ancak göç eden bölgeye kamu yatırımlarının ve yatırım teşviklerinin verilmesi göçü engelleyebilir ve büyükşehirlerde yapılan yatırımların bir kısmına gerek kalmayabilir. Mesela; İstanbul'da yer altı yolları yapmak, boğaz üzerinden köprüler, denizaltından tüneller yapmak yüksek maliyet gerektirmektedir. Bu yüksek maliyetli altyapıya harcanan miktarların bir kısmıyla çok göç veren birçok ilde göçe sebep olan kamu hizmetleri ve altyapı yetersizlikleri

giderilebilir. Nitekim hükümetlerin bu yönde çalışmaları mevcuttur. Kamu yatırımları genelde yüksek nüfus baz alınarak yapılırken yatırım teşvikleri göç veren, geri kalan bölgelere uygulanmaktadır. Bir başka deyişle; nüfusu nispeten az ve ekonomik anlamda geri kalmış bölgelere daha çok yatırım teşviki verilmektedir. Her ne kadar net göç oranları artı yönde yüksek olan büyük illerde kamu yatırımları net göç oranları eksi yönde düşük olan bölgelere göre daha yüksek görülse de, kişi başı kamu yatırımları net göç oranlarının düşük olduğu yerlerde daha yüksektir. İstanbul'da kişi başı kamu yatırımları Ağrı İli'nden az olmasına rağmen toplamına baktığımızda çok yüksektir (Şahin, 2014:34).

Ağrı İli'nde kamu yatırımları bakımından en fazla konuta önem verilmektedir. Son yıllarda yapılan lojman ve afet konutları ile TOKİ'nin gerçekleştirdiği toplu konut projelerinin yanı sıra özel sektörün de bu alandaki yatırımları dikkat çekmektedir (Tutar ve diğerleri, 2012:53). Konut sektörünü sırası ile eğitim, ulaştırma-haberleşme ve tarım izlemektedir. İkinci sırada yer alan eğitim alanındaki yatırımlar birkaç yıl artarak devam edebilir. Zira okullaşma oranlarını yüksek tutmak ve 12 yıl zorunlu eğitim vermek, yapılan yatırımlarla olanaklı hale gelmektedir. Türkiye'de kamu yatırımlarında en yüksek payı son iki yıldır ulaştırma ve haberleşme sektörü almaktadır. Ulaştırma ve haberleşme sektörü ülkede en büyük kamu yatırımına sahipken bu bölgede üçüncü sırada yer almaktadır. Ağrı İli'nde, çoğunlukla istihdamın tarım sektöründe olması ve tarım sektörünün bölge ekonomisi için önemli görünmesi tarıma yönelik kamu yatırımlarını gerekli kılmaktadır. Tarım sektörü ülke genelinde en çok kamu yatırımı alan üçüncü sektör iken bu bölgede dördüncü sıradadır. Tarım sektöründe çalışanlar sürekli azalmakta olsa da hala işgücünün büyük bölümünü kapsamaktadır. Bu bölgede tarım, hayvancılığa yönelik yapılmaktadır. Daha doğrusu hayvancılık sektörü olarak tarımın içerisinde yer almaktadır. Ot, arpa, yulaf vb. hayvan besinlerinin yanı sıra temel besin kaynağı olarak buğday ve şeker fabrikası tarafından alınan şeker pancarı üretimi gerçekleştirilmektedir (Şahin, 2014:37).

Kamu hizmetlerinde çalışanlar bu bölgeden hemen göç etme eğilimindedirler. Bu göç özellikle eğitim ve sağlık hizmetlerinde aksaklıklara yol açmaktadır. Ayrıca bölgede görev yapan kamu personeli genellikle genç ve tecrübesizdir. Yapılan bir araştırmada TRA2 bölgesinde üç yıldan az görev yapanların oranı %46 olarak tespit edilmiştir. Yedi

yıldan daha fazla görev süresi olan kişilerin oranı ise %25'tir. Bulgulara göre bu bölgede kamu personeli olarak görev yapanların ortalama görev süresi 3.6 yıldır. Araştırmaya katılanların %78'i bölgedeki kamu kurumlarında çalışmaktan memnunken, yerli ve yabancı arasında ayırım yapıldığı düşününlerin oranı %26'dır. Hava ulaşımı, şehir içi ulaşım, piknik alanları, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, spor salonları, eğlence mekânları, park ve bahçeler, çocuk oyun alanları, sosyal ortamlar ve alışveriş merkezleri kamu çalışanları tarafından oldukça yetersiz görülmektedir. Hava ulaşımı ile şehir içi ulaşımı kısmen yeterli görülürken bu ikisi dışındaki hizmetler araştırmaya katılanların yüzde 90'ı tarafından yetersiz olduğu belirtilmektedir (Çaha ve Tutar, 2013:141-146).

Göçü büyük ölçüde etkileyen kamu hizmetleri konusu aşağıda altyapı, sağlık ve eğitim hizmetleri olarak sınıflandırılıp açıklanmaktadır.

3.3.4.1.Alt yapı Hizmetleri

İl'de artan şehirleşme oranı beraberinde planlı bir kent yaşamını getirmemiş, aksine çarpık kentleşme ve kırsal hayatın kentte devam ettirilmesi şeklinde kendini göstermiştir (Kurğa ve diğerleri,2013:13). Bu durum birçok altyapı sorununu da beraberinde getirmektedir. Gerek yol, su, kanalizasyon altyapıları ve imar planlarına gerekse sosyo-kültürel hayata etki etmektedir.

Alt yapı yatırımları başlangıçta iki kategoride düzenlenebilir. Yatırımların kamu kaynaklarından karşılanması ve yatırım teşvikleri verilerek özel sektör yatırımlarının önünün açılması şeklinde değerlendirilebilir. Ağrı İli'nde kamu yatırımları 2001-2012 yılları arasında artarak devam etmiştir. 2001 yılında 21.569.000 olan kamu yatırımı 2012 yılında 268.942.000 TL'ye yükselmiştir. Diğer yandan 2001- 08,07,2014 tarihleri arasında 116 yatırım teşvik belgesi uygulamaya girmiş ve 931.000.000 TL yatırım yapılarak ve 4.004 kişi istihdam edilmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2013; Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Ağrı İli'nde kamu yatırımları sektörel olarak değerlendirildiğinde 2011 ve 2012 yıllarında en çok konut yapımına ayrılmıştır. İkinci sırada eğitim, üçüncü sırada diğer kamu hizmetleri ve dördüncü sırada tarım yer almaktadır. Yatırımlar genelde ya makine

alımını ya da inşaat yapımı şeklinde görülür. Özellikle son yıllarda gelişen inşaat sektörü kamu yatırımlarında kendini göstermektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Her ne kadar kamu yatırımları ve yatırım teşvik uygulamaları artarak devam etse de Ağrı İli diğer illerle ve özellikle göç verdiği illerle karşılaştırıldığında çok geride görünmektedir. Ağrı İli'nin bulunduğu TRA2 bölgesinin maddi mallara ilişkin brüt yatırımlarının Türkiye toplamındaki payı %0,20'dir. 26 bölge arasında en son sıradadır. İstanbul ise %36,94 ile ilk sırada yer almaktadır (TÜİK-Ağrı, 2013:9).

Ağrı İli'nin bütününde içme suyu sorunu çözülmek üzeredir. Ancak tarım için su ihtiyacı hala bir sorun teşkil etmektedir ve bunun için ciddi yatırımlar gereklidir. Kanalizasyon sistemi her ilçe de bulunmaktadır. Birçok köye de kanalizasyon sistemi götürülmüştür. Belediyelerin kentlerde çöp toplama işleri çok iyi olmasa da yeterli düzeyde; köylerde ise yetersizdir. Gerek plastik şişe, poşet vb. maddelerin yerlere atılmaması gerekse hayvan gübrelerinin görüntü ve kokuları için konulan yasaklara hiç kimse uymamaktadır. Ulaşım anlamında dış bağlantı yolları nispeten iyidir. Ancak şehir içindeki cadde ve sokaklar dış bağlantı yollarına göre çok kötü durumdadır. Şehirde yaşayanlar açısından altyapı yetersizliği konusunda bozuk şehir içindeki yolları ile kış aylarında yetersiz kar temizleme işleri ön plandadır. Şehir ahalisinin dile getirdiği önemli bir diğer konu ise binalar yapılırken iki bina arasındaki mesafenin korunmaması, bir binanın diğerinin görüşünü kapatması, binaların yollara taşırılması gibi imar uygulamalarındaki usulsüzlüklerle ilişkili sorunlardır. Ağrı İli'nde ahalinin kültürel ve sosyal ihtiyaçları da karşılanmamaktadır. Rekreasyon alanları, çocuk parkları, spor salonları, parklar, kütüphaneler vb. insanların günlük yaşamlarını geçirecekleri yerlerin az olması, yılın önemli bir kısmının ağır kış şartları altında geçmesi insanların bu şehri tercih etmemelerinde önemli etkenler olarak görülmektedir.

İl yollarında önemli olan asfalt betonu ve sathi kaplamadır. İkisinin toplamı 504 km iken parke 9 km ve geçit vermez ise 51 km'dir. Bu yolların 312,116 km'si ise bölünmüş yoldur (KYGM, 2014). Yapılan gözlemde vatandaşların il ve devlet yolları ile ilgili herhangi bir şikâyetine rastlanmamıştır ve memnun oldukları görülmüştür.

2010 yılında belediyelerin günlük kişi başı su temini sıralamasında 256 litre ile Ağrı, Türkiye ortalaması olan 216 litrenin üzerindedir (TÜİK, 2013:28). Ağrı İli'nde kentlerde içme suyu sorun teşkil etmemektedir. İçmesuyu sorunu daha çok kırsal

kesimde kısmen hissedilmektedir. Devlet bu sorunu KOYDES projesi ile aşma uğraşındadır.

Köylerde su ve yol çalışmaları KÖYDES projesi kapsamında valilik ve kaymakamlıklar tarafından yapılmaktadır. KÖYDES projesinin en önemli iki başlığını içme suyu ve yol projeleri oluşturmaktadır. 2005 yılı Ağrı İli içme suyu envanterine göre; sulu 547 ünite, suyu yetersiz 261 ünite, susuz 122 ünite bulunurken bu sayılar 2013 yılında olumlu değişmiş ve sulu 890 ünite, suyu yetersiz 41 ünite ve susuz 0 ünite haline dönüşmüştür. Diğer yandan çeşme sisteminden şebeke sistemine geçiş devam etmektedir. 2005 yılında şebekeli ünite sayısı 235 ve çeşmeli ünite sayısı ise 573'tür. 2013 yılı verilerinde şebekeli ünite sayısı 764 olurken, çeşmeli ünite sayısı 167'ye kadar gerilemiştir. KÖYDES projesinin ikinci önemli ayağı olan yol çalışmalarında ise 2005 yılında asfaltlı köy yolu 167 km, stabilize köy yolu 2.486 km ve tevsiye yol ise 380 km iken 2013 yılında stabilize yol 3.640 ve asfaltlı yol 565 km'ye çıkmıştır (MİGM, 2014; AİÖİ, 2014;TÜİK-Ağrı, 2013:109).

İl'de kanalizasyon sistemi eski ve yetersizdir. Yağmur suyu tahliyesi merkez ilçe dışında diğer ilçelerde bulunmamaktadır. Merkez ilçede ise sadece ana arterlerde yağmur suyu tahliye edilmektedir. Elektrik hatları eski olduğu için elektrik kesintisi sık sık oluşmaktadır. Doğalgaz hattı yalnızca şeker fabrikası ve üniversitenin yeni kampüsünde kullanılmaktadır. Isınma kalitesiz kömürle sağlandığı için hava kirliliği yaşanmaktadır. Çöp toplama hizmetleri düzenli gerçekleştirilmemekte, atık su arıtma sistemi ile tıbbi atıklar için çöp depolama alanları bulunmamaktadır. 2008 yılında açılan bir katı atık depolama tesisi bulunmamaktadır. Hava kirliliği ise kış aylarında gerek kalorifer yakıcılarının bilinçsizliği gerekse düşük kaliteli linyit kullanımının fazla olmasından dolayı görülmektedir. Ancak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı her iki soruna yönelik toplantı yapmış ve toplantıda bu sorunların düzeltilmesi kararı alınmıştır (Yıldırım, 2014:237-238; Ağrı Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2014; Çalışkan ve diğerleri, 2013).

Muğla'nın kırsalında yapılan bir araştırmada, kişiler köydeki yaşam kalitelerinin iyi, gelirlerinin yüksek olduğunu düşündüklerinden ve istihdam problemi yaşamadıklarından dolayı altyapı yetersizliğine rağmen göç etmediklerini belirtmişlerdir (Aktaran Parzarlıoğlu, 2007:124). Ancak Ağrı İli kırsalında gelirlerinin düşük olması,

istihdam olanaklarının kısıtlı olması ve altyapı yetersizlikleri birçok kişinin göç etmesine sebep olmaktadır.

3.3.4.2.Sağlık Hizmetleri

Ağrı İli'nin tüm ilçelerinde Devlet Hastanesi bulunmaktadır. Doğubayazıt, Merkez ve Patnos ilçelerinde ise birer adet özel hastane vardır. Ağrı Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi ayrı bir hizmet binasına sahip olmakla birlikte Devlet Hastanesi bünyesinde hizmet vermektedir (Kurğa ve diğerleri,2013:19).Ağrı'da devlet hastaneleri ve özel hastaneler olmasına rağmen sağlık hususunda gerekli gelişmenin olmadığı görülmektedir. Özellikle personel ve alet ve edevatların yetersizliği Ağrı İli'ni sağlık konusunda Erzurum İli'ne bağımlı hale getirmektedir (Çaha ve Tutar, 2013:34).

Tablo 42
İller Göre Bazı Sağlık Göstergeleri, Türkiye, 2012

	Ağrı	İstanbul	İzmir	Kocaeli	Bursa	Ankara	Türkiye
Toplam Hekim*	526	32312	10661	3013	17529	4848	151176
Bin Kişiye Düşen Hekim	1	2,2	2,6	1,8	6,4	0,9	2
Ebe ve Hemşire Sayısı	933	26524	11041	3993	15896	6686	188372
Bin Kişiye Düşen Ebe ve Hemşire	1,6	1,8	2,7	2,4	5,8	1,3	2,5
Diğer Personel	529	15475	6226	2367	11449	3784	122663
Kişi Başı Diğer Personel	1	1,1	1,5	1,4	4,2	0,7	1,6

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2012.

*Toplam hekim sayısı: uzman hekim, pratisyen hekim, asistan hekim ve diş hekiminden oluşmaktadır.

Ağrılıların en çok bulunduğu iller ile Ağrı İli arasında sağlık hizmetleri arasında çok büyük farklılıklar yoktur. Bursa İli ile diğer iller karşılaştırıldığında Bursa İli'nin diğerlerinden açık ara ilerde olduğu görülmektedir. Diğer yandan Ankara İli Ağrı İli'nden daha yetersiz görülmektedir. Erzurum'daki sağlık hizmetleri de göz önüne alındığında sağlık için önemli derecede göç olmadığı kanaatine varılabilir. Ağrı İli'nin her ilçesinde devlet hastanesi bulunmaktadır. Her ne kadar köylerde yaygın olmasa da sağlık ocakları il ve ilçelerde yaygındır. Köylerdeki ulaşım olanakları ve ambulansların yeterliliği köylerde sağlık hizmeti vermeyi olanaklı kılmaktadır.

2012 yılı, Ağrı İli hekime başvuru ortalaması oldukça düşük bir orana sahiptir. Türkiye genelinde kişi başı hekime başvuru sayısı 8,2 iken Ağrı İli'nde 5,5'tir. İl'in nüfusunun büyük bir kısmı köyde yaşıyor olması oranın düşük olmasını etkileyebilir. Bununla

birlikte; hekime başvuru sayısının düşük olması sağlıklı yaşıyor anlamına gelmemelidir. Çünkü kırdaki yaşayan insanlar genelde hastalığın en son safhasında hekime gitmeyi tercih etmektedir. Bu biryandan sağlık maliyetlerini de hastalığın ilk safhasındakine oranla daha çok yükseltmekte; diğer yandan işgücü kaybına sebep olmaktadır. Yatak doluluk oranı, ortalama kalış süresi, yatak devir hızı, yatak devir aralığı vb. verilerinin diğer illerden farklı olması hastaların birçoğunun sağlık hizmetlerinin daha iyi olduğu illere sevk edilmesinden kaynaklanabilir. Kaba ölüm oranlarının düşüklüğünün ise Ağrı İli'nin genç nüfusundan kaynaklandığı söylenebilir (Sağlık Bakanlığı, 2012).

On bin kişiye düşen yatak sayısına bakıldığında diğer illerden oldukça düşük bir seviyede olduğu görülür. Her on bin kişiye Ağrı İli'nde 14,5 yatak düşerken Türkiye genelinde 26 yatak düşmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2012). Her ne kadar Ağrı İli'nde birçok devlet hastanesi bulunsa da nüfus için yeterli görünmemektedir. Birçok kişi diğer illere giderek tedavi olmaktadır. Bu ihtiyacı karşılaması için Ağrı İli'nde şehir hastanesi inşaatı devam etmektedir.

Sadece sağlık nedeni ile göç edebilenlerin sayısının az olduğu söylenebilir. Ancak sağlık nedenleri ile göç etmek ilk nedenler arasında yer almasa da diğer nedenleri etkilemektedir. Özellikle yaşlı ve kronik hastalar sürekli hastaneye gidip gelmektense hastaneye yakın yerde kalarak tedavilerini sürdürmek istemektedirler. Daha iyi sağlık hizmeti alabilmek için de göç edenler olabilir. Nitekim Ağrı İli'nde birçok hasta çeşitli sebeplerden dolayı sağlık hizmetlerinin geliştiği Erzurum'a gitmektedir. Ağrı İli'nde inşa halinde bulunan şehir hastanesinde Erzurum'a sevk edilen hastaların %99'unun tedavi göreceği Sağlık Bakanı tarafından öngörülmektedir.

3.3.4.3. Eğitim Hizmetleri

Genelde nüfusun eğitim düzeyi ile toplumsal kalkınmışlık arasında olumlu bir ilişki olduğu söylenmektedir. Nüfusun eğitim düzeyi yüksek olan toplumlar sosyo-ekonomik alanda da önemli mesafeler kat etmiş bulunmaktadır. Eğitimli nüfus sanayi ve ticarete önemli rol oynarken, kültür ve sanat gibi uğraş alanları da canlı olmaktadır. Yüksek eğitimli kentlerin diğer kentlerden daha ilerde olduğu söylenebilir. Ancak Ağrı İli bu yönüyle geri kaldığı görülmektedir (Çaha ve Tutar, 2013:33).

TRA2 bölgesinde eğitim şartlarının göçü tetikleyen unsurlar arasında olduğu tespit edilmiştir. Daha da önemlisi eğitim göç nedenleri arasında ekonomik nedenlerden sonra ikinci sırada (%55,2) yer almasıdır (Kapu ve diğerleri, 2012:66). Eğitim, özellikle kırsal kesimde yükselmenin ve para kazanmanın yolu olarak görülmektedir. Daha önceki göç deneyimlerinde, eğitim görmediği için gittiği şehirde birçok fırsatı kaçırdığının farkında olan aileler çocuklarının eğitime büyük önem vermektedirler. Bu durum, onların eğitim için göç etmelerinde önemli bir etken olarak görülebilir.

Tablo 43
Ağrı İli ve Türkiye Geneli 15 Yaş Üstü Kişilerin Eğitim Düzeyleri, 2013

Bitirilen Eğitim Düzeyi	Cinsiyet	Ağrı	%	Türkiye	%
Okuma Yazma Bilmeyen	Toplam	39794	11,88	2643712	4,60
	Erkek	7076	4,04	443640	1,55
	Kadın	32718	20,48	2200072	7,64
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	Toplam	67199	20,06	3829953	6,67
	Erkek	26460	15,10	1203461	4,21
	Kadın	40739	25,50	2626492	9,12
İlkokul	Toplam	64713	19,32	14994232	26,11
	Erkek	35593	20,32	6454722	22,56
	Kadın	29120	18,23	8539510	29,65
İlköğretim	Toplam	73409	21,91	11959942	20,83
	Erkek	48491	27,68	6783011	23,71
	Kadın	24918	15,60	5176931	17,97
Orta Okul veya Dengi Okul	Toplam	7454	2,23	2828299	4,93
	Erkek	5470	3,12	1720425	6,01
	Kadın	1984	1,24	1107874	3,85
Lise veya Dengi Okul	Toplam	39296	11,73	12085335	21,05
	Erkek	27849	15,90	6976694	24,38
	Kadın	11447	7,16	5108641	17,74
Yüksek okul veya Fakülte	Toplam	18341	5,48	6706780	11,68
	Erkek	11893	6,79	3762530	13,15
	Kadın	6448	4,04	2944250	10,22
Yüksek Lisans	Toplam	869	0,26	532757	0,93
	Erkek	624	0,36	313397	1,10
	Kadın	245	0,15	219360	0,76
Doktora	Toplam	244	0,07	154180	0,27
	Erkek	151	0,09	93407	0,33
	Kadın	93	0,06	60773	0,21
Bilinmeyen	Toplam	23661	7,06	1683918	2,93
	Erkek	11597	6,62	862885	3,02
	Kadın	12064	7,55	821033	2,85

Kaynak: TÜİK,2015,ADNKS.

Ağrı İli nüfusunun eğitim düzeyi Ağrı İli'nden göç edenlerin eğitim düzeyleri ile benzerlik göstermektedir. Ancak Türkiye nüfusu ile Ağrı İli nüfusu karşılaştırıldığında

eğitim düzeyi bariz şekilde farklılık arz etmektedir. Her ne kadar geçmiş yıllara göre eğitim düzeylerinde önemli gelişmeler olsa da Ağrı İli nüfusunun eğitim düzeyi, Türkiye genelinden oldukça düşük seviyededir. Özellikle kadınların eğitim düzeyleri erkeklere göre Ağrı İli'nde düşük görünmektedir. Diğer yandan Türkiye genelinde de kadınların eğitim düzeyleri düşüktür ancak aradaki fark çok azdır.

Öğretmen başına düşen ğrenci sayılarına bakıldığında orta ğretim toplamı Türkiye ortalaması 19.45 iken Ağrı İli 28.84'tür. Diğer yandan dersliklerdeki ğrenci sayılarına bakıldığında Türkiye ortalaması 38.56 iken, Ağrı İli 47,72'dir(MEB, 2014). Bu veriler, eğitim ğretim alt yapısının yetersizliği nedeniyle sınıfların kalabalık olduğunu, ğretmen açığı bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, çocuklarının eğitimine önem veren velilerin il dışında eğitim olanakları aramalarına neden olmaktadır.

Özellikle ilkokullarda ğrenci sayılarının yüksek olması yatılı ilköğretim bölge okulları (YİBO), taşımalı sistemin yaygınlığı ve şartlı nakil sisteminin uygulanmasındandır. İlköğretimden sonra erişebilirliğin azalması ve ailelerin çocuklarını alıştırması okuldaki öğrencilerin sayılarını azaltmaktadır (Kapu ve diğerleri, 2012:33).

Eğitim olanaklarının kısıtlılığı bir yandan gelen memurların hemen geri dönmelerine sebep olurken diğer yandan da var olan beyinlerin yeni arayışlara girmelerini tetiklemektedir. Bu durum bir beyin kuraklığı şekline dönüşmektedir (Kapu ve diğerleri, 2012:33).

Yükseköğrenim okullarının belli başlı büyükşehirlerde olması göçü etkilemektedir. Yükseköğrenim içi giden öğrenciler geri döndüklerinde öğrenim gördükleri yerle memleketleri arasında kıyas yapmakta ve öğrenim gördükleri yerleri tercih edebilmektedirler (Başel, 2007:522). Bu tercih sırasında taşışmış olukları kişilerin, refah düzeyinin vb. büyük etkisi olabilmektedir.

3.3.5.Arızı Olaylar

Arızı olaylar; deprem, sel vb. doğal felaketler ve kamu yatırımları ile terör ve kan davasıdır. Arızı olayların çoğu zorunlu glerle açıklanabilir ancak tam kapsayıcı olmadığı için arızı nedenler demek daha doğru olabilir. Arızı olaylar itme faktörleri arasında önemli bir yere sahiptir. İten ekonomik sebeplere bir de arızı olaylar eklenince insanların göç etmesi kaçınılmaz olmaktadır.

İnsanlar doğal felaketlerin vermiş olduğu zararlardan korunmak ve psikolojik olarak rahatlamak için göç edebilirler. Ağrı İli'nde büyük depremler meydana gelmemiştir. Ancak çok yakın zamanda (23.10.2011) olan Van-Erciş depremi Ağrı İli'ni de etkilemiştir. Van iline yakın olan Patnos ilçesinde birkaç ailenin depremden dolayı göç ettiği gözlenmiştir.

Ağrı İli'nde iki önemli baraj bulunmaktadır. Bunlar; Ağrı Merkez ilçesinde inşası 2008 yılında biten Yazıcı Barajı ve Patnos ilçesinde inşası 1992 yılında tamamlanan Patnos barajıdır (DSİ, 2014). Her iki baraj yapımı için de kamulaştırma yapılmış ve burada bulunan birçok kişi başka yerleşim yerlerine göç etmiştir. Kamulaştırma yolu ile göç edenler göçlerden gayet memnun görünmektedirler. Diğer insanların göç etmek için bin bir türlü sıkıntı çekmelerine karşın, kamulaştırma yolu ile göç edenler ellerinde maddi olanakları bulunduğu için daha kolay göç edebilmekte ve göç sırasında çekilen zorlukların çok azına maruz kalmaktadır. Göç edenler kendi memleketlerinde kalan topraklarını işletme veya kiraya verme durumunda değillerdir. Çünkü toprak kiralamak çok maliyetli görünmekte ve işlemek için zaten kişilerin yeterince toprakları bulunmaktadır. Bu kişiler ancak bir dönem toprak sahiplerine verilen desteklerden faydalanabilirler.

Ağrı İli'nde ortaya çıkarılmış çeşitli madenler bulunmaktadır. Bunlar; demir (Taşlıçay), pomza (Patnos, Doğubayazıt), aspest (Eleşkirt), perlit (Patnos), fosfat (Doğubayazıt), kükürt (Diyadin), tuğla-kiremit (Merkez), talk (Merkez), travertendir (Diyadin). Bu madenlerden pomza, traverten, aspest ve talk işleten on iki işletme bulunmaktadır. Daha önce açık olan iki işletme ise kapanmıştır (MTA, 2014). Bu madenlerin işletilmesi dolayısı ile göç eden kişilere rastlanmamıştır.

Araç kaza oranlarının kişilerin göç etmesinde diğer nedenler kadar etkili olmasa da küçük bir etkiye sahip olabileceği düşünülebilir. Özellikler memurlarla yapılan söyleşilerde Ağrı İli'nde sürücülerin trafik kurallarına az uydukları yönündeki şikayetleri değerlendirilmiş ve kaza verileri toplanmıştır. On bin araç başına 2012 yılı kaza sayısı Ağrı İli'nde 204'tür, Türkiye ortalaması 90'dır. On bin araç başına en çok kaza yapan iller arasında Ağrı İli beşinci sıradadır. Ağrı'da ölümlü ve yaralanmalı kazaların sayısı 2008 yılından 2012 yılına kadar %79 oranında artarak 337'den 603'e

ulaşmıştır. Bu oran %47 olan Türkiye değerinin oldukça üzerindedir (TÜİK-Ağrı, 2013:30, 107-108).

Suç işleme oranları ise, oldukça düşük görülmektedir. Ceza infaz kurumuna giren hükümlü sayıları Türkiye genelinde 2011 yılında 80.096'dır. Ağrı İli'nde ise sayı 311'dir. Suçun nüfusa oranı Ağrı İli'nde Türkiye genelinden oldukça düşüktür. Medyadaki algılardan farklı olarak Ağrı İli'nde oldukça düşük suç işlenmektedir. Türkiye geneli suç oranı 0,001072 iken Ağrı İli suç oranı 0,00055988'dir. Suç işleyenlerin eğitim düzeyleri göz önüne alınarak oluşturulan tabloda hem Türkiye genelinde hem de Ağrı İli'nde, en çok suçu ilköğretim mezunları işlediği görülmektedir. Suç türüne göre ceza infaz kurumuna giren hükümlülere bakıldığında Ağrı İli'nde en çok askeri ceza kanununa muhalefetten dolayı hükümlü olunurken Türkiye genelinde icra iflas kanununa muhalefetten dolayı ceza alınmıştır. Güvenlik birimine geliş nedenine göre çocukların çoğunluğu suça sürüklenme ve mağduriyetten dolayıdır. İsnat edilen suç türüne göre güvenlik birimine getirilen çocukların çoğu yaralama ve hırsızlıktandır. Çocukların suç verileri Türkiye geneli ile Ağrı İli arasında benzerlik göstermektedir (TÜİK-Ağrı, 2013:152-155).

Türkiye'de 1984 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde başlayan terör olayları bölge içerisine ve dışarısına göç etmede önemli bir itici etken olmuştur (Pazarlıoğlu, 2007:122). Terör olayları Ağrı İli'nden göç edenlerin de bir kısmına göç etme kararlarında etki etmiştir (Kapu ve diğerleri, 2012). Kocaman'ın eserinde (2008:109) 1995-2000 yılı verilerinde Ağrı İli'nde güvenlik nedeni ile göç edenlerin oranı 1,4'tür. 1,4 oranı, 1995-2000 arasında göç eden 50.799 kişiden 700 kişiye denk gelmektedir. Anlatılanlarla karşılaştırıldığında bu rakam çok az görülmektedir. Yapılan gözlemlerde özellikle Doğubayazıt, Diyadin, Taşlıçay ve Patnos ilçelerinin köylerinde birçok kişinin terör nedeni ile göç ettiği görülmüştür. Diğer yandan bazı firmaların güvenlik sorunları yaşadığı bilinmektedir. Özellikle turizm firmalarının güvenlik nedeni ile sorun yaşadıkları ve tur düzenleme karşılığında haraç verdikleri firma sahipleri tarafından dile getirilmektedir.

3.4. Göçün İletici ve Tutucu Etkenleri

Parnwell'e göre (1993) göçü engelleyen faktörler şunlardır. Ulaşım maliyeti, kültürel farklılık ve hukuki sınırlamalardır. Ulaşım maliyeti gittikçe azalma eğilimindedir.

Gelişen deniz, hava ve kara taşımacılığı bu yöndeki engelleri gittikçe azaltmaktadır. Kültürel farklılıklar ise telefon, TV, İnternet ve akraba-tanıdık vasıtası ile giderilmektedir. Bu araçların gelişimi her insanın gideceği yer hakkında bilgi edinmesini, uyum sağlamasını kolaylaştırmaktadır. Hukuki sınırlamalar ise içgöçlerde karşılaşılan sorunlar değildir. Ancak dış göçlerde karşılaşırlar ve iyi eğitilmiş, becerili ve yetenekli kişilere yönelik kısıtlamalar gün geçtikçe azalırken; eğitimi, becerisi ve yeteneği sınırlı olanlara yönelik hukuki kısıtlamalar artmaktadır.

İçgöç engellerinin en önemlileri ulaşım (mesafe), haberleşme ve gelir yetersizliği (maliyet) olarak belirlenmiştir. Çünkü göç etmek isteyenlerin ulaşım, haberleşme imkânları ve yeterli gelirleri olmadığı zaman göç etmeleri oldukça zor ve riskleri yüksektir. Ulaşım ve haberleşmenin gelişmesi ve gelirin artması göç sürecinde karşılaşılan riskleri minimum düzeye indirebilir.

3.4.1. Ulaşım İmkânları

Göçün önündeki engellerden en önemlisi mesafedir. Bu yönde birçok gelişme sağlanarak mesafeler kolaylıkla aşılabılır hale getirilmiştir. Gerek kara ve hava yollarının gerekse de kara ve hava taşıtlarının gelişmesi kişilerin göç etmelerinin önündeki engelleri kolaylıkla aşmalarına olanak tanımaktadır (C. Yılmaz, 2009:222).

Tarih boyunca Asya'dan Anadolu, Orta Doğu ve Avrupa'ya yapılan göçler Ağrı ve çevresi üzerindeki yollardan yapılmıştır. Hindistan, Çin, Afganistan, Orta Asya ve İran'ın ipekli kumaşları, baharatları vb. malları yüzyıllarca Doğubayazıt üzerinden Anadolu ve Avrupa'ya taşınmıştır. Günümüzde ise, ulaşım ve taşımacılık, petrol, petrol ürünleri, sanayi ürünleri, gıda, hammadde vb. malların taşınması ile devam etmektedir. Ağrı, E-80 karayoluyla direkt Erzurum ve İran'a, bu yoldan kuzey ve güneye ayrılan yollarla da çevre illere bağlanır (AKTM, 2014). Diğer yandan, Ağrı İli, Portekiz'den başlayarak Gürbulak'ta son bulan, 10 ülkeyi birbirine bağlayan ve batı-doğu rotası olarak adlandırılan yaklaşık 5.700 km uzunluğundaki E-80 (Avrupa rotası) yolunun bitiş noktasıdır. Bu yolun 195 km'si Ağrı İli sınırlarında kalmaktadır. Bu noktanın devamı Gürbulak'tan sonra Asya yolu (AH1) ile birleşmekte ve Japonya'ya kadar uzanarak dünyanın en uzun rotasını (20.557 km) oluşturmaktadır (Kurğa ve diğerleri,2013:16).

Ağrı'da şehirlerarası ulaşım karayolu ve havayolu ile sağlanmaktadır(Kurğa ve diğerleri,2013:15). Karayolları ağı Ağrı İli'nde oldukça gelişmiş durumdadır. Günlük hatta saatlik her ilçeye ulaşım olanağı bulunmaktadır. Çünkü ilçelerden Merkez, Doğubayazıt, Diyadin, Taşlıçay ve Eleşkirt uluslararası Türkiye-İran ve Türkiye-Nahcivan yolu üzerinde bulunurken diğer ilçelerden Hamur, Tutak ve Patnos ise Van, Bitlis ve Muş yolu üzerindedir. Dolayısı ile ilçelere ulaşım oldukça hızlı ve kolaydır. Diğer taraftan köylerin birçoğu da sözü edilen yollara ya yakındır, ya da yolların üzerindedir. Ağrı İli'nin arazisinin çoğu düzlüklerden oluşur. Her ne kadar dağlıklar olsa da geçit vermez yerler değildir. İl içinde kolay ulaşım sağlanırken, il dışına ulaşım olanakları da sınırlı değildir. Belirli metropol şehirler olmak üzere birçok ile günlük seferler bulunmaktadır. Hatta birkaç firma çalıştığı için hepsinin ayrı ayrı otobüslerinden yararlanılmaktadır. Diğer yandan Ağrılılar Muş, Van ve Iğdır otobüsleri ile de il içine ve dışına ulaşım olanağına sahiptirler. Ağrı İli'nde karayolu yolcuları iki güzergâhı kullanır. Birincisi batı yönüne giden yolcuların taşındığı güzergâhtır, Ağrı-Erzurum-Erzincan ve ilerisine doğru devam eder. İkincisi ise güney illerden Diyarbakır, Adana, Gaziantep, Mersin'e doğru giden güzergâhtır. Bu yol Ağrı'nın Patnos ilçesinden Bitlis iline geçerek devam eder (Kaya, 2001:434).

Ağrı için ulaşımdaki en önemli proje, yaklaşık uzunluğu 1.268 km olan Gerede, Merzifon, Gürbulak otoyol projesidir. Projenin 2023 yılına kadar tamamlanması planlanmaktadır (Kurğa ve diğerleri,2013:15).

İlde demiryolu bağlantısı bulunmamaktadır. En yakın demiryolu yaklaşık 95 km uzaklıktaki Erzurum'un Horasan ilçesinden geçmektedir. Ruslar tarafından inşa edilen Horasan-Ağrı Doğubayazıt-Gürbulak-İran dekovil hattı Cumhuriyet döneminden bu yana kullanılmadığından hâlihazırda rayları sökülmiş vaziyettedir (Kurğa ve diğerleri,2013:16).

Ağrı Havaalanı 8 Ocak 1997 yılında hizmete açılmıştır (AKTM, 2014). Metropol şehirlerden İstanbul ve Ankara'ya bu havaalanından Türkiye'nin ulusal havayolu şirketi aracılığı ile direkt seferler yapılmaktadır. Diğer yandan Iğdır, Van, Erzurum ve Kars'a gidilerek de havayolu ulaşımından yararlanır. Özellikle Erzurum-Ağrı arası mesafenin yakınlığı, değişik şehirlere gidebilme olanağı ve bilet fiyatlarının düşüklüğü sebebi ile birçok kişi hava yolunda Erzurum'u tercih etmektedir. Erzurum Havalimanından ikisi

ulusal havayolu şirketi olmak üzere beş ayrı şirketin havayolu aracı iniş kalkış yapmakta ve İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa'ya direkt ulaşım sağlamaktadır. Van Ferit Melen Havalimanından ise, ikisi ulusal havayolu şirketi olmak üzere toplam dört ayrı firma iniş kalkış yapmakta ve dört ayrı şehre direkt ulaşım sağlamaktadır. Bunlar: İstanbul, Ankara, İzmir ve Antalya'dır (DHMİGM, 2014).

3.4.2. İletişim İmkânları

İletişim araçlarından medya ve göç üzerine Endonezya ülkesinde yapılan bir araştırmaya göre medyanın göçte etkisi olduğu ve yönlendirdiğini belirlenmiştir. Özellikle yoksul bölgelerde kişilerin göç hayalleri medya ile süslenmekte, gitmek istedikleri yerler ile yaşadıkları yerler arasında kıyas yapabilmekte ve hangisinin daha avantajlı olduğuna yönlendirme ile hüküm verebilmektedirler (Farré ve Fasani, 2013). Sürekli gelişmiş bölgelerin medyada yer bulması göçleri önemli derecede etkilemektedir. Buna Ankara İli örneği verilebilir. Ankara ve çevresindeki iller karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılabilir. Ankara'nın göç almasında başkent ve bürokrasinin merkezi olması yanında Türkiye'nin gündemini sürekli işgal etmesi önemli etki yapmaktadır.

İletişim ve haberleşme araçlarının gelişmesi kişilerin bir yandan göç etmiş yakınlarından bilgi almasını sağlarken, bir yandan da gideceği yerle ilgili çeşitli bilgi kaynaklarına ulaşmasını kolaylaştırmaktadır (C. Yılmaz, 2009:222). İletişimin gelişmesi ile beraber göç edenlerin deneyimleri daha hızlı şekilde göç etmek isteyenlere ulaşmaktadır. Diğer yandan göç etmek istedikleri yerle ilgili hızlı ve güvenilir şekilde bilgi sağlayabilir, haber kaynakları çoğaldığından daha geniş bilgi elde edilebilirler. Kendi akrabaları ve yakınları ile daha sık ve hızlı iletişim sağlama olanağı çalışma ve barınma şartlarını güncel olarak öğrenmelerini sağlayabilir.

3.4.3. Göçün Maliyeti ve Tutunma İmkânları

Göç edebilmek için diğer önemli bir engel ise kişilerin göç sürecinin maliyetini karşılayabilecek gelirlerinin olmamasıdır. Gerek göç etmeden önce hızlı ve kolay şekilde gidilecek yerler hakkında bilgi edinmesi gerekse de ulaşım araçlarının hızlı ve ucuz olması kişilerin göç etmelerini kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan Türkiye'nin daha önceki yıllara göre genel anlamda kişi başı milli gelirdeki artışı, kişilerin göç etmesinin

önündeki gelir engelini kısmen kaldırmaktadır. Biryandan göçün maliyetinin azalması diğer yandan da kısmen gelirlerinin artması kişilerin göç etmelerini önemli derecede etkileyebilir. Diğer önemli bir konu ise göçün maliyetlerinin azalmasında göçün tutunduran etkenlerinin önemli katkısıdır. Çünkü göç sırasında karşılaşılabilecek birçok maliyet kalemi sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları, akraba ve yakınlar tarafından karşılanabilmektedir. Bu kurum ve kişiler göç etmede kişinin geliri ile ulaşmadığı hizmetlere ulaşmasını sağlayabilir.

İten-çeken faktörler arasındaki ilişkiyi sağlayıp göç sürecinde yardımların sunulması tutunduran etkenler altında işlenmektedir. Kentlere daha önceden göç etmiş olanların arkasından gelenlere ev ve iş bulmada yardımcı olması tutundurma açısından önemli bir faktördür (C. Yılmaz, 2009:222).

Göç edenlerin göç sürecinde en çok yararlandığı kişi ve kurumlar şunlardır; akraba-yakın, arkadaş, hemşeriler, hemşeri dernekleri, kamu yardım kuruluşları ve diğer dernek ve vakıflardır.

Göç edenler yaşam kalitesinin göçle artacağını düşünmektedirler. Ancak bunun gerçekleşmediğini hemen anlamaktadırlar. Çünkü kentte kırsalda yaptıkları gibi ev ekonomisi çerçevesinde üretim yapamamaktadırlar (Parzarlıoğlu, 2007:124). Kentte, daha önce tarım ve ev üretiminden sağladığı ürünlerin neredeyse hepsini piyasadan karşılamak zorunda kalmakta; ücretsiz emek sunan aile fertleri ise, bir anda sadece tüketici durumuna düşmektedir. Dolayısıyla göçmenlerin aile ekonomisi sarsıntıya uğramakta ve geçimlerini idame ettirmeleri zorlaşmaktadır.

Kır toplumunda kent toplumuna göre daha güçlü olduğu düşünülen aile bağları, kente gelindiğinde bir anda gevşemez. Hatta bu sıkı ve güçlü bağlar birkaç nesil sürebilir. İlk göçlerde ailenin bir ferdi diğerlerinin desteği ile göç eder, iş bulur, para biriktirir, bazı yatırımlar yapar ve giderek diğer aile fertlerini de yanına almaya başlar. Süreç içinde göç edilen yerleşim yerine diğer aile fertlerinden kimlerin getirileceğine karar verilir. Artık ailenin yeni merkezi göç edilen yer olmuştur ve diğer akraba ve yakınlarda bu kişilerin himayesinde göç etmektedirler. Bu süreç değişik evrimlere girerek devam edebilir.

Kentlerde köyden şehre göç edenlerin kendi mahalli kültürlerini korumak istemeleri neticesinde oluşturdukları hemşeri dernekleri önem kazanmıştır. Hemşeri dernekleri, ilkel olarak koruyucu ve kollayıcı olan sosyal devletin sorumluluklarından bazılarını yerine getirmektedir. Köylerden yeni gelen göçmenleri bilgilendirmekte, yönlendirmekte ve barınma, iş, gıda ve giyim gibi temel ihtiyaçlarını temin etmektedirler. Köyden kente göç edenlerin kentleşme süreçlerinde ihtiyaç duydukları güveni sağlayan bu hemşeri dernekleri, kentte kalış süresi uzadıkça varlıklarını başka işlevlerle sürdürmektedirler. Cami yapımı, düğün ve cenaze merasimleri vb. aktivitelerde önemli roller alarak köyle ilişkileri sürdürmekte; göçmenlerin sosyalleşmesini, şehir hayatında kendilerini yalnız hissetmemelerini sağlamaktadırlar.

Yeni gelen göçmenler için kentlerde hayat pahalıdır. İş ve/veya sürekli iş bulmada, barınma yeri sağlamada ve gıda ve giyim temininde sürekli değişen bir süreç yaşama olasılıkları büyüktür. Kente tutunabilmesi sürecinde bu hayat pahalılığı öylesine yıpratıcıdır ki, köydeki normal yaşamlarını ellerinde alır. Geçirilen bu zor günlerde akraba-yakın ve hemşerileri onların o şehirde tutunmalarında önemli roller üstlenir ve geri dönmelerine engel olurlar.

Hemşeri derneklerinin üyelerinin memleketlerine yönelik bazı yatırımlar yaptığı tespit edilmiştir. En önemli yatırımları; ibadet yeri ve okul inşaatları, çevre düzenlemesi ve ağaçlandırmadır (Aktaş ve diğerleri, 2012).

İnsanlar genellikle göç ederken düşük gelir elde edeceği ya da emeğini değere dönüştüremeyeceği yeri değil; devlet yardımlarının fazla olduğu yerleri tercih ederler. Zira Devlet yardımı ihtiyaç duyduğu gelirin bir kısmını karşılayıcıdır. Kamu kurumlarının yoksullar için yardımları kırdaki ve kentte devam etmektedir. Kırdaki daha çok sivil toplum kuruluşları ve kaymakamlık düzeyinde yardımlar götürülürken, kentte sivil toplum kuruluşları, valilikler ve belediyeler aracılığı ile yardımlar yapılmaktadır. Kırdaki yardımlar kentte yaşayanlara göre daha azdır. Kenttekilere daha fazla kamu yardımı yapmanın bir nedeni kentlerde köylere göre hayat pahalılığının daha fazla olması; diğer bir nedeni ise, özellikle seçim dönemlerinde oy alma isteğidir. Her seçim döneminde gerek kamu eli ile gerekse de STK'lar aracılığı ile seçmenlere yardımlar yapıldığı söylenmektedir. Kente göç etmiş yoksullar da gıda ve giyim başta olmak üzere ayni ve nakdi çeşitli yardımlardan nasiplenmektedirler. Bu yardımlar kente göç eden

kişilerin kentte tutunabilmeleri için önemli bir işleve sahip olabilmektedir (Yücel, 2011:393-398).

Devlet yardımları, üretim süreciyle yabancılaştırılan geniş kitlelerin yaşamlarını asgari sınırlarda sürdürebilmeleri için hayati önem taşımaktadır. Örneğin, köyde traktör kullanma becerisi olan göçmen, kentte torna işlerinde kolaylıkla çalışabilmekte, uyum sağlaması az zaman almakta, az çok aldığı bir eğitimle işe başlayabilmektedir. Ancak robot teknolojisi söz konusu ise göçmenin kente ya da kentsel bir işe uyumu zorlaşmakta; daha fazla eğitim alması gerekmekte ve en önemlisi işçiye duyulan ihtiyaç azalmaktadır. İş kıt, işsiz çok olduğunda ortaya çıkan geçim sıkıntısını azaltmak amacıyla sosyal politikalar devreye girmekte, uygulanan asgari geçim ödenekleriyle işsizlere hayatlarını devam ettirme olanağı vermektedir.

Kır yerleşim yerlerinde kente göç, cazibeli ve aynı zaman da bulaşıcı bir olaydır. Göç etme isteğini, komşusundan, akrabasından, arkadaşından, başka köylerden duyduğu göç hikâyeleri tetikler. Göç etme, birçok yerleşim yerinde neredeyse yarış haline dönüşür, göç etmeyenler aşağılanır. Hatta bir zamanlar askere gitmeyenlere kız verilmediği gibi şimdi de şehre göç etmeyenlere kız verilmez.

Sahada büyük şehirlerin birçoğunda, özellikle anket yaptığımız İstanbul, İzmir, Kocaeli, Ankara ve Bursa'da Ağrılıların dernekleri söz konusudur ve gittikçe dernekleşmenin yaygınlaştığı tespit edilmiştir. Önce ilde sonra ilçelerde dernekleşmeler başlamış ve daha sonra da Ağrı'nın çok göç eden köylüleri bir araya gelerek kendi köyleri adı altında dernekleşmişlerdir. Dernekleşmenin yaygınlaşması beraberinde federasyonlaşmayı getirmiştir. Ankara ve İstanbul'da federasyonlar bulunmaktadır ve Ağrılıların birçok derneği bu federasyonlara bağlı olarak hizmet etmektedir.

Sahada Ağrı İli'nden göç edenlerin göç sürecinde yoğun olarak akraba ve yakınlarını kullandıkları gözlemlenmiştir. Buna ilaveten sivil toplum kuruluşları ve valilik altında çalışan sosyal yardım ve hizmet vakıflarının göçmenlerin tutunmasında kısmi olarak fayda sağladığı görülmüştür. Göç sürecinde Ağrı İli'nden göç edenler en çok akraba, yakın ve hemşerilerinin faydasını görmektedirler ve bu ağ ilişkileri itme-çekme nedenleri kadar önemli yer tutmaktadır.

BÖLÜM 4: AĞRI İLİ'NDEN GÖÇ EDENLERE YÖNELİK SAHA ARAŞTIRMASI

4.1. Araştırmanın Tasarımı ve Yöntemi

Alan araştırmasına dayanan bu çalışmada takip edilen metodoloji; araştırmanın amacı, önemi, kapsamı, sınırlılıkları, örnekleme, ölçek geliştirme süreci, modeli, değişkenleri, veri toplama yöntemi, veri toplama aracı ve hipotezlerden oluşmaktadır.

4.1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Sosyo-ekonomik alandaki gelişmeler, demografik yapıdaki değişimler kişilerin yaşam seviyeleri yanında, mekânsal dağılımını da etkilemektedir. Az gelişmiş yerlerden gelişmiş yerlere doğru nüfus hareketlerinin olması müspet ve kaçınılmaz olarak görülmektedir.

Kırsal alanlardaki yüksek doğurganlık oranları, ölüm oranlarının azlığı ve tarımda makineleşme ile kırdaki nüfusun işsiz kalmış; toprakların bölünmesi kişi başına toprak oranının düşmesine ve verimliliğin azalmasına neden olmuştur. Nüfus artışı ve makineleşme kırdaki yaşamın iticiliğini arttırarak, kente göç etmenin daha cazip hale gelmesini sağlamıştır. Diğer yandan kentteki istihdam, eğitim, sağlık vb. hizmet ve imkânlar göçleri hızlandırmıştır. Kırsal iticiliğine kentin çekiciliği eklenince kırdan kente büyük göçler olmuştur.

Bireylerin, çalışma yaşamında gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetler o toplumun sınıfsal yapısı içindeki yerlerini göstermektedir. Bu olgu göçmenler için de geçerlidir. Göçmenlerin işgücü piyasasındaki konumu göç ettiği toplumdaki toplumsal konumunu açıklamaktadır. Bu çalışmada göçmenin işgücü piyasasındaki konumunun o toplumda farklı alanlara dâhil olma sürecine de etki ettiği savunulmaktadır.

Bu akımlar neticesinde kentlerde trafik, hava kirliliği, altyapı yetersizliği gibi çeşitli sorunlar oluşmaktadır. Diğer yandan göç edilen yerlerde ise yaşanan bölgesel eşitsizliklere rağmen önemli bir gelişme sağlanamamakta ve göçler süreklilik arz etmektedir. Her ne kadar devletler bu göçü yönlendirme çabası içerisinde olsalar da önemli bir başarı gösterdikleri söylenemez. Yaşanan göç akımlarının azaltılamaması ve

istenildiği gibi yönlendirilememesi göç meselesinin önemini artırmakta ve araştırmacıları bu yönde araştırma yapmaya sevk etmektedir.

Araştırmanın amacı; içgöçlerin akım yönlerini, göçün iten ve çeken sebeplerini, içgöçlerde kullanılan ağ ilişkilerini, tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörüne geçişleri, merkez, yarı-çevre ve çevre illerin göçle olan ilişkilerini, köylülükten işçiliğe geçişi ortaya koymaktır.

4.1.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada, Ağrı İli'nden İstanbul, İzmir, Kocaeli, Bursa ve Ankara illerine kalıcı ve yarı kalıcı şekilde yer değiştirmiş kişiler ele alınmış ve bu kişilere anket soruları sorulmuştur. Dört boyutlu olarak hazırlanan anket soruları kişilerin cevapları doğrultusunda incelenmeye alınmış, sonuçları aktarılmış bu sonuçlara göre değerlendirmelere yer verilmiştir.

Göç edenlere ulaşmanın zorluğundan ve mevcut Kürt Meselesi'nden dolayı göçmenlerin anket sorularına cevap vermek istememesi neticesinde katılımcı sayısı ve araştırma yapılan şehir sayısı düşük kalmıştır.

4.1.3. Araştırmanın Örnekleme

Çalışmanın evrenini Ağrı İli nüfusuna kayıtlı olup Ağrı İli dışındaki illerde yaşayan göçmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın temel verilerini ise Ağrı İli nüfusuna kayıtlı kişilerin en çok bulunduğu büyük şehirlerdeki (İstanbul, İzmir, Kocaeli, Bursa ve Ankara) göçmenlerden elde edilen veriler oluşturmaktadır. Bütün illerdeki Ağrılılara ulaşılmanın zorluğu ve yüksek maliyeti göz önüne alınarak Ağrılıların en çok göç ettiği illerde araştırma yapılmaya karar verilmiştir. Bu şehirlerde yaşayan Ağrı İli nüfusuna kayıtlı kişilerin sayıları TÜİK-ADNKS'den alınmış, güvenilirlik analizi yapılmış, anketin uygulanmasında yüzde hesabı kullanılarak dağıtım gerçekleştirilmiştir. Ankete katılacak kişilere öncelikle Ağrılı hemşeri dernek başkanları aracılık yapmış, daha sonra akrabalık ağı vasıtasıyla ulaşılmıştır. Yüz yüze görüşülerek yapılan anketlerin dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 44
Uygulanan Anketin Örneklemi

Yaşadığı Şehir (2014)	Ağrı Nüfusuna Kayıtlı Kişi Sayısı	Toplam Göçten Aldığı Pay	Anket Dağılım	Anket Uygulanacak Kişi Sayısı
İstanbul	165.950	31,56	49,55	231
İzmir	72.574	13,80	21,67	101
Kocaeli	43.120	8,20	12,88	60
Bursa	27.721	5,27	8,28	39
Ankara	25.533	4,86	7,62	36
Toplam	334.898	63,69	100,00	467

4.1.4. Araştırma Ölçeğinin Geliştirilme Süreci

Ölçek maddelerini belirleme, uzmanlarla görüşme, deneme ölçeğini hazırlama, ölçeği uygulama, güvenilirlik ve geçerliliği belirleme aşamaları sırasıyla gerçekleştirilmiştir. Anket soruları itme-çekme kuramı baz alınarak hazırlanmış ve tutunma boyutu eklenmiştir. Kuramı oluşturan dört boyut; iten, çeken, ileten, tutan faktörler başlığı altında kategorize edilen anket soruları, göç üzerine yazılan eserlerden, göç üzerine çalışan uzmanlardan ve göç eden kişilerden görüşler alınarak düzenlenmiştir. Yapılan çalışma (anket tasarısı), konusunda uzman beş kişiye gösterilerek ölçeğin konuyu kapsayıp kapsamadığı medyan olarak hesaplanmış ve bunun sonucunda bazı sorular çıkarılırken bazıları eklenmiştir. Araştırmacı tarafından daha önce hazırlanmış olan 69 maddelik anket tasarısı görüşmeler ve hesaplamalar sonucunda 53'e indirilmiştir. Aynı zamanda ölçekteki maddeler bir dil uzmanı tarafından da gözden geçirilmiştir. Güvenirlik ve geçerlilik analizi için 30 kişi ile anket yapılmış ve anket formu revize edilmiştir.

Göç üzerine yapılmış daha önceki araştırmalar incelendikten sonra bu araştırmada 5'li Likert tipinde bir ölçek hazırlanmasına karar verilmiştir. Ölçekteki maddeler "kesinlikle katılıyorum" , "katılıyorum" "kararsızım", "katılmıyorum" ve "kesinlikle katılmıyorum" şeklinde derecelendirilmiştir. Kararsızım ortada olmak üzere katılıyorum seçenekleri solda, katılmıyorum seçenekleri ise sağ tarafta 5'den 1'e doğru sıralanmıştır. Buna göre olumlu cevapların puanları yüksek; olumsuz cevapların puanları düşüktür.

4.1.5. Araştırmadan Beklenen Yararlar

Bu eser, bilimsel yönden sınırlı sayıda esere konu olan Ağrı İli'ndeki göçlerin, itici ve çekici faktörlerini bilimsel açıdan incelediği, bölgesel eşitsizlikleri veriler dahilinde ortaya koyduğu ve bu eşitsizlikleri gidermeyi amaçlayan öneriler sunduğu için bölgenin eşitsizliğinin azaltılmasına katkı sağlayabilir.

4.1.6. Araştırmanın Yöntemi ve Değişkenleri

Araştırma yöntemlerine göre bu çalışmamız hem betimsel hem de analitiktir. Göçlerin durumunu ortaya koyması bakımından betimsel olarak nitelendirilebilirken; göçün iten, çeken, engelleyen ve ileten etkenleri ayrı ayrı göz önüne alındığında neden - sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilebilir. Bu yönüyle analitik bir araştırma denilebilir.

Saha çalışmasında anket araştırma tekniği kullanılmış ve pozitif yöntem içerisinde değerlendirilmiştir. Demografik veriler araştırmanın bağımsız değişkenler içerisinde yer alırken iten-çeken, ileten-engelleyen ve tutunma boyutları bağımlı değişkenleri oluşturmaktadır.

4.1.7. Araştırmanın Hipotezleri

Lee tarafından göçler için formüle edilen iten-çeken ve ileten- engelleyen boyutlar ile yeni boyut kazandırılarak ortaya konulan tutunma boyutu çerçevesinde şu hipotezler denenmiştir.

H1: Göç edenlerde işsizlik azalmıştır.

H2: Göç edenlerde işçileşme artmıştır.

H3: Ağrı'dan göç edenlerin çoğu vasıf yönünden düşüktür.

H4: Ekonomik koşullar göçü tetikleyen temel faktörlerin başında gelir.

H5: Sağlık hizmetlerinin yetersizliği göç nedenleri arasında önemli yer tutmaktadır.

H6: Eğitim hizmetlerinin yetersizliği göç nedenleri arasında önemli yer tutmaktadır.

H7: Göçün iletilici faktörleri arasında en çok kullanılan akraba ve yakınlardır.

H8: “Göç etme kararında aile birleşimi” cinsiyet açısından farklılık göstermektedir ve kadınların bu cümleyi olumlu olarak erkeklere göre daha yüksektir.

H9: Göçmenlere, göç ettiğinde kalacak yer sağlama konusunda en fazla akrabaları yardımcı olmuştur.

H10: Göç hareketleri akraba ve yakınların ilişkileri ile özendirilmektedir.

H11: Göç edenler göç etmekten memnun kalmışlardır.

4.1.8. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Ağrılıların göç ettikleri illerde kurdukları 25 dernek tespit edilmiş, bu derneklerin başkanlarının telefon numaraları toplanmış ve daha sonrasında dernek başkanları aranarak randevu talep edilmiş, dernek başkanları ile buluşmadan sonra onun gösterdiği hemşeri ve akrabaları ile tesadüfî örneklem ile yüz yüze kartopu anket yöntemi kullanılarak anketler yapılmıştır.

Ankette beşli likert ölçeğinin kullanılmıştır. Cronbach Alpha yöntemi ile güvenilirliği ölçülmüş, yapı geçerliği için faktör analizi yapılmıştır. Anova ve crosstable testi uygulanmıştır.

4.2. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Örnekleme oluşturan Ağrı İli'nden göç etmiş 467 katılımcının sosyo-ekonomik durumları, demografik özellikleri ve göç ölçek cümlelerine katılımı ile ortaya çıkan katılım oranları faktör analizi tabloları vasıtasıyla gösterilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerden çıkan sonuçlar ve yorumlar tablo ve şekillerin altında verilmiştir.

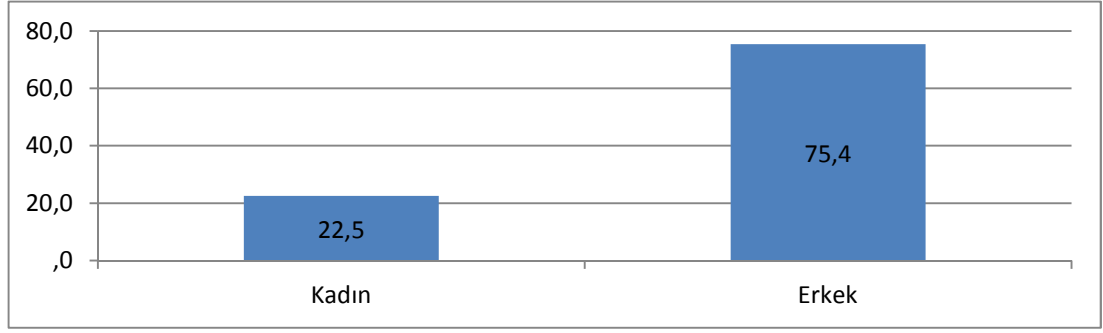
4.2.1. Demografik ve Sosyo-Ekonomik Değişkenler

Bu bölümde; katılımcıların cinsiyeti, yaşı, gelir durumu, medeni durumu, eğitim durumu, çocuk sayıları, hane halkı sayıları, göç ettiği yıl, göç öncesi ve sonrası mesleği, hangi yerleşim yerinden göç ettiği ile ilgili soruların cevapları değerlendirilmiştir.

4.2.1.1. Katılımcıların Cinsiyeti

Tablo 45
Katılımcıların Cinsiyeti

Seçenekler	Frekans	%
Kadın	105	22,5
Erkek	352	75,4
Toplam	457	97,9
Cevaplamayan	10	2,1
Toplam	467	100,0

Şekil 2: Ankete Katılan Göçmenlerin Cinsiyeti

Anket uygulamasına katılan 407 katılımcıdan 105'i (%22,5) kadın, 352'si (%75,4) erkektir.

Kadın ve erkek rolleri genelde toplum tarafından biçimlendirilmektedir. Bu roller göreceli olup koşullara göre değişebilmektedir. Gerek demografik gerekse sosyo-ekonomik olayları incelemek için önemli bir etken olan cinsiyet rolleri, birçok sosyo-ekonomik araştırmalarda olduğu gibi göç konusunda da önemli bir yere sahiptir. Göç kararı, göçün iten-çeken ve ileten-tutunduran boyutları her iki cinsiyet için farklılık arz edebilmektedir. Göç sırasında kadınların erkeklere bağımlı olarak hareket etmesi Türkiye toplumunda yaşanan bir gerçekliktir (Delaney , 1991; Aktaran Akpınar, 2007). Katılımcıların çoğunluğunun erkek olmasının nedenleri:

- Göç etme kararını daha çok erkeklerin verdiği ve göç sürecinde ilk aşamanın erkeklerle başladığı ve sonrasında eşi ve çocuklarını götürdüğü gözlenmiştir,

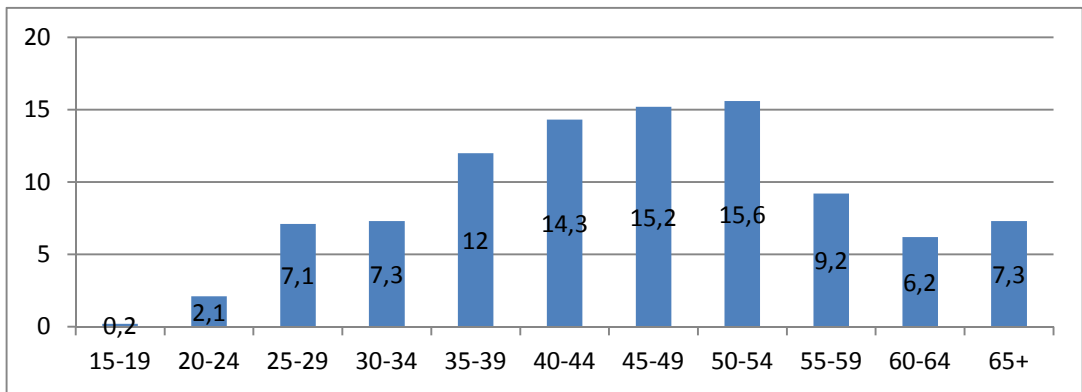
- Büyük çoğunluğun muhafazakâr düşüncede olmaları sebebiyle kadınların çok görünür olmaması ve iletişim kurmanın zor olması;
- Katılımcılara ulaşılan yerler olan hemşeri derneklerinin tamamen erkek nüfustan oluşuyor olmasıdır.

4.2.1.2. Katılımcıların Yaş Grupları

TÜİK tarafından kullanılan yaş skalası örnek alınarak hazırlanan skalada yaş sınırları beşer beşer artırılarak 11 yaş grubu oluşturulmuştur.

Tablo 46
Katılımcıların Yaş Grupları

Seçenekler	Frekans	%
15-19	1	0,2
20-24	10	2,1
25-29	33	7,1
30-34	34	7,3
35-39	56	12
40-44	67	14,3
45-49	71	15,2
50-54	73	15,6
55-59	43	9,2
60-64	29	6,2
65+	34	7,3
Toplam	451	96,6
Cevaplamayan	16	3,4
Toplam	467	100

Şekil 3: Katılımcıların Yaş Grupları Yüzdesi

Göç etme ile yaş arasında bir ilişki bulunmaktadır. Ancak 25 yaş altındakilerin göç kararı almalarının pek mümkün olmadığı gözlenerek 25 yaş altı yaş gruplarında sadece 11 göçmenle yüz yüze anket yapılabildiği görülmüştür. Gerek TÜİK verilerinde gerekse

Pazarlıoğlu'nun (2007) yapmış olduğu araştırmada göçle yaş arasında bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Yaş ilerledikçe göçe etme eğilimi azalmaktadır. Yaşlılar göç sürecinde karar verici olarak daha çok gözlemlenirken genç ve orta yaş grubu karar vermenin yanı sıra göçe etkin katılımları ile de dikkat çekmektedir.

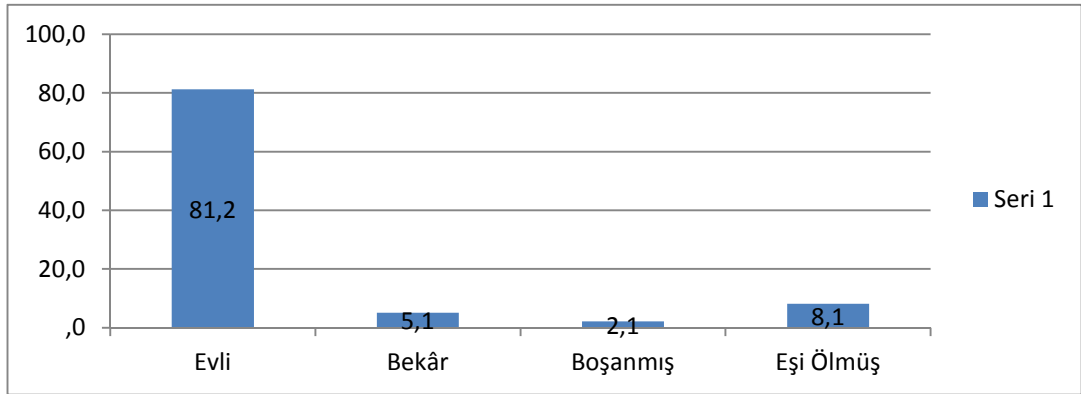
Katılımcıların çoğunluğu 50-54 yaş arasındadır. Orta yaş ve üstü katılımcıların fazla olması, çoğunluğunun göç eden ailelerin reisi olmaları ve aracı olan derneklerin fiili üyeleri olmalarından kaynaklanmaktadır.

4.2.1.3. Katılımcıların Medeni Durumu

Katılımcı göçmenlerin 379'u (%81,2) evli, 24'ü (%5,1) bekâr, 10'u (%2,1) boşanmış, 38'inin (%8,1) eşi ölmüş ve 16'sı (%3,4) ise medeni durumlarını belirtmemiştir.

Tablo 47
Katılımcıların Medeni Durumu

Seçenekler	Frekans	%
Evli	379	81,2
Bekâr	24	5,1
Boşanmış	10	2,1
Eşi Ölmüş	38	8,1
Toplam	451	96,6
Cevaplamayan	16	3,4
Toplam	467	100,0

şekil 4: Katılımcıların Medeni Durumu

Medeni durum göç açısından önemlidir. Evli olanlar, göç ederken eşini ve çocuklarını da hesaba katarak daha müreffeh bir hayat planı yapabilir. Evli göçmenlerin göç kararı

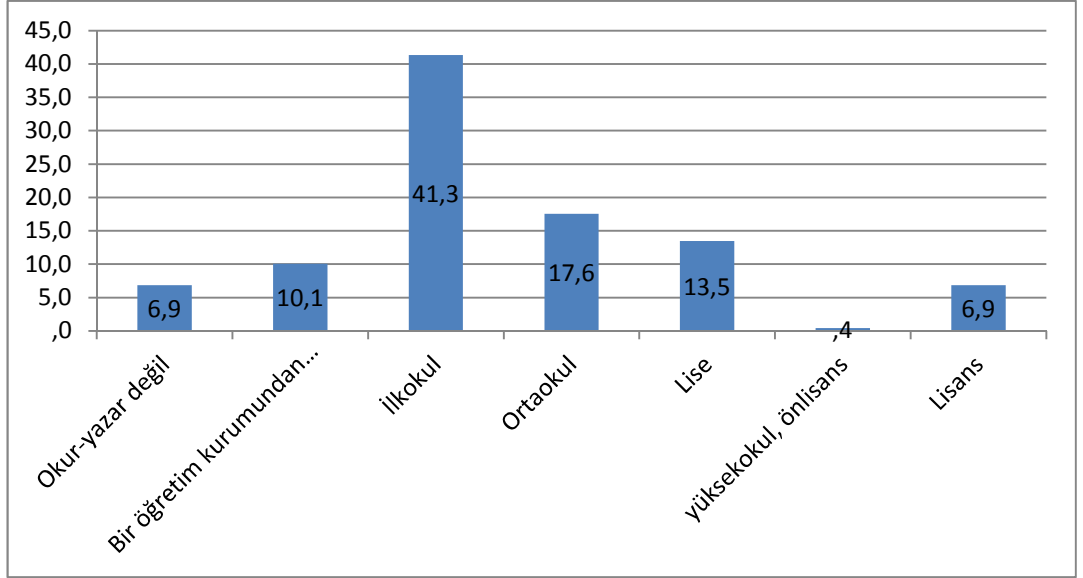
vermesini sağlayan kent hizmetlerine ulaşma, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma gibi çekici nedenler, eşlerini, çocuklarını ve hatta yaşlı anne babasını da kapsamaktadır. Aile fertlerinin tümünün yaşam standardını yükseltme arzusu göç etme kararında etkilidir.

Ankete katılanların yaşlarının yüksek olması aynı zamanda evlilik oranlarının da yüksek olduğu anlamına gelebilir. Bununla birlikte; bekârların evlilere oranla daha fazla göç meylli oldukları gözlemlenmiştir. Ebeveynlerin evlenme çağına gelmiş erkek çocuklarının iş bulması konusunda büyük beklentileri vardır. Ayrıca bekârların sorumluluklarının evlilere göre daha az olması nedeniyle göç yolunda kolaylıkla risk aldıkları gözlemlenmiştir. Genellikle birkaç yerleşim yerinde geçici iş bulup göç konusunda tecrübe kazanan bekâr erkekler, kalıcı bir yer bulduktan sonra memleketinden biriyle evlenmekte ve nihayet eşini ve çocuklarını da yanına almaktadır.

4.2.1.4. Katılımcıların Eğitim Durumu

Tablo 48
Katılımcıların Eğitim Durumu

Seçenekler	Frekans	%
Okur-Yazar Değil	32	6,9
Bir öğretim kurumundan mezun değil ama okur-yazar	47	10,1
İlkokul	193	41,3
Ortaokul	82	17,6
Lise	63	13,5
Yüksekokul, Ön Lisans	2	,4
Lisans	32	6,9
Toplam	452	96,8
Cevaplamayan	15	3,2
Toplam	467	100,0

Şekil 5: Katılımcıların Eğitim Durumu

Katılımcılar arasında ilkokul mezunu olanların yüksekliği dikkat çekmektedir. Onu sırası ile ortaokul ve lise mezunları takip etmektedir. Hemşeri dernekleri aracılığı ile yaptığımız ankete katılımcıların çoğunlukla ilkokul mezunu olmaları, eğitim düzeyi yüksek ve vasıflı iş sahibi olanların derneklere itibar etmemesinden kaynaklı olabilir.

Kentin en başat çekici unsurlarından biri olan eğitim, kentleşme düzeyi ile doğru orantılı olarak artmış, göç eden bireyler başta çocukları olmak üzere bu imkândan istifade etme yoluna gitmiştir (Koyuncu, 2011:116). Ankete katılan göçmenlerin büyük çoğunluğunun “bu şehri eğitim olanakları iyi olduğu için tercih ettim” şikkını seçmeleri çocukları için eğitime çok önem verdiklerini ve kentin eğitim olanaklarından yararlanma isteğini göstermektedir.

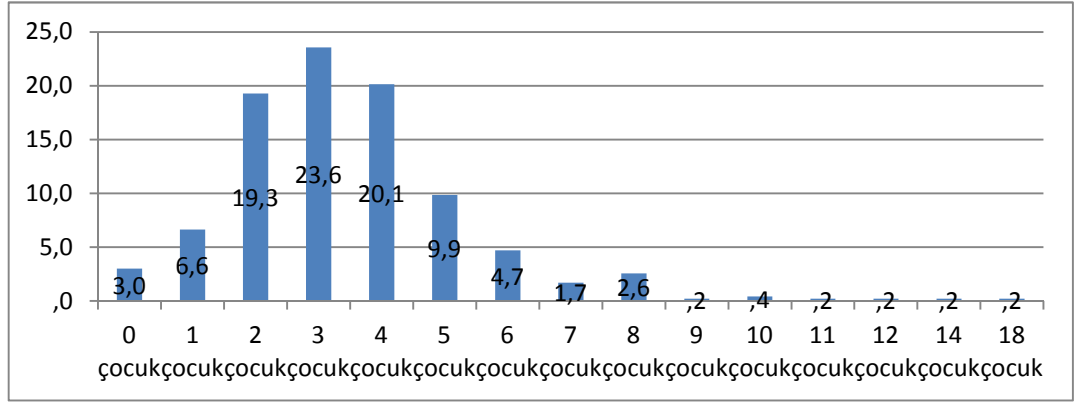
4.2.1.5. Katılımcıların Çocuk Sayıları

Tablo 49
Katılımcıların Çocuk Sayıları

Seçenekler	Frekans	%
0 Çocuk	16	3,0
1 Çocuk	31	6,6
2 Çocuk	90	19,3
3 Çocuk	110	23,6
4 Çocuk	94	20,1
5 Çocuk	46	9,9
6 Çocuk	22	4,7
7 Çocuk	8	1,7

Tablo 49'un Devamı

8 Çocuk	12	2,6
9 Çocuk	1	,2
10 Çocuk	2	,4
11 Çocuk	1	,2
12 Çocuk	1	,2
14 Çocuk	1	,2
18 Çocuk	1	,2
Toplam	434	92,9
Cevaplamayan	33	7,1
Toplam	467	100,0

Şekil 6: Katılımcıların Çocuk Sayıları

Katılımcıların çocuk sayıları Türkiye ortalamasının biraz üzerindedir. En fazla 3 çocuklu olanları, 4 ve 2 çocuklu aileler takip etmektedir.

Türkiye genelinde doğum oranları düşme eğilimindedir. Ancak Türkiye ile Ağrı İli arasında hala belirgin fark bulunmaktadır. Ağrı İli'nde doğum oranları Türkiye genelinden daha yüksekte seyretmektedir. Katılımcıların çocuk sayıları Ağrı İli çocuk sayısı ortalamasına daha yakın görünmektedir.

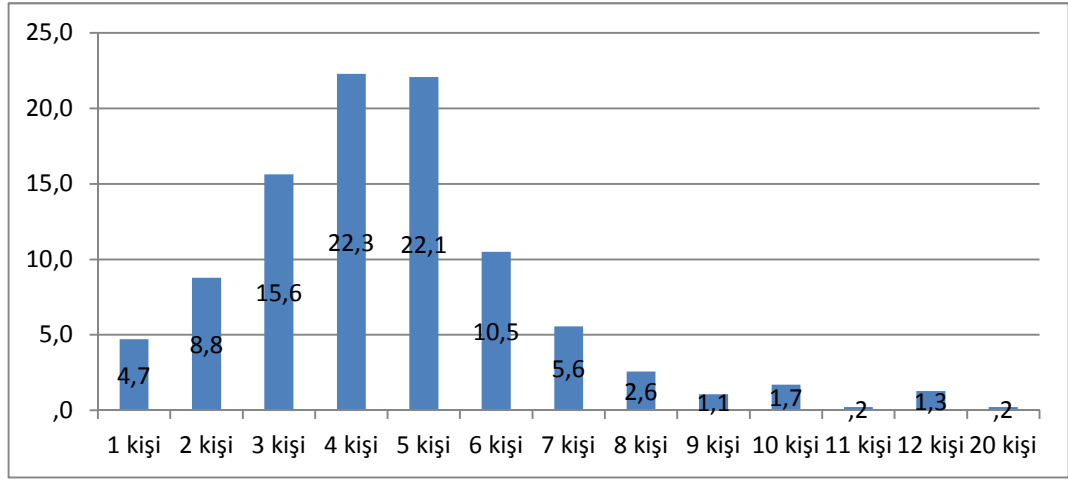
4.2.1.6. Katılımcıların Hanelerindeki Kişi Sayısı

Tablo 50
Katılımcıların Hanelerindeki Kişi Sayısı

Seçenekler	Frekans	%
1 Kişi	22	4,7
2 Kişi	41	8,8
3 Kişi	73	15,6
4 Kişi	104	22,3
5 Kişi	103	22,1

Tablo 50'nin Devamı

6 Kişi	49	10,5
7 Kişi	26	5,6
8 Kişi	12	2,6
9 Kişi	5	1,1
10 Kişi	8	1,7
11 Kişi	1	,2
12 Kişi	6	1,3
20 Kişi	1	,2
Toplam	451	96,6
Cevaplamayan	16	3,4
Toplam	467	100,0

Şekil 7: Katılımcıların Hanelerindeki Kişi Sayısı

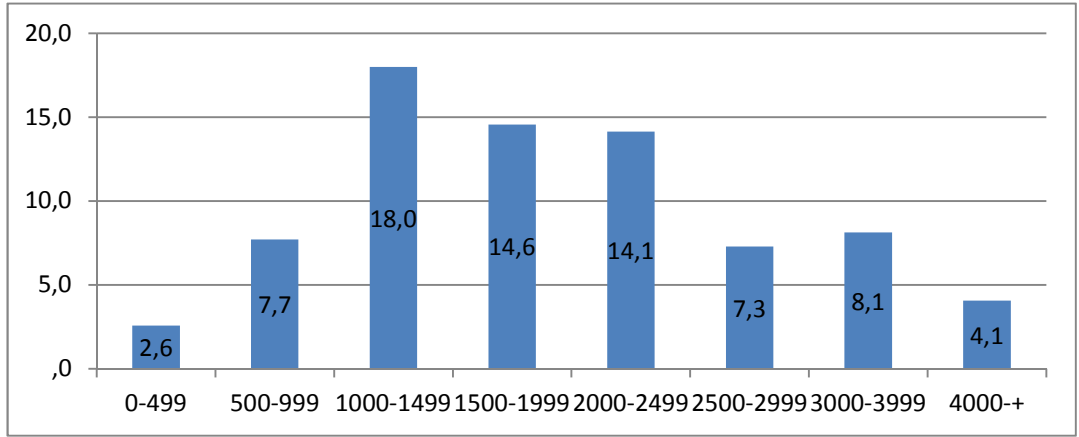
Katılımcıların haneleri çoğunlukla 4 kişiliktir. Bunu sırasıyla 5 kişilik ve 3 kişilik haneler izlemektedir.

Hane halkı sayıları 2008 verilerine göre Türkiye’de ortalama 3.97 iken Ağrı İli’nde ortalama 6.79’dur (Kapu ve diğerleri, 2012). Katılımcıların çocuk sayıları ile hane sayıları birbirine yakındır. Bu durum çoğunlukla ailelerin anne-baba ve çocuklardan müteşekkil çekirdek aile yapısında olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte; birçok göçmenin dede-nineli ve kardeşlerle beraber geniş aile şeklinde yaşadığı; bazen de geniş aile yapısının bir hane içinde değil, bitişik haneler biçiminde hatta aile apartmanı olarak kullanılan bir binada gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Akrabalık ilişkilerinin kentte güçlü şekilde devam ettiği ifade edilebilir.

4.2.1.7. Katılımcıların Gelir Durumu

Tablo 51
Katılımcıların Gelir Durumu

Seçenekler	Frekans	%
0-499	12	2,6
500-999	36	7,7
1000-1499	84	18,0
1500-1999	68	14,6
2000-2499	66	14,1
2500-2999	34	7,3
3000-3999	38	8,1
4000-+	19	4,1
Toplam	357	76,4
Cevaplamayan	110	23,6
Toplam	467	100,0

Şekil 8: Katılımcıların Gelir Durumu

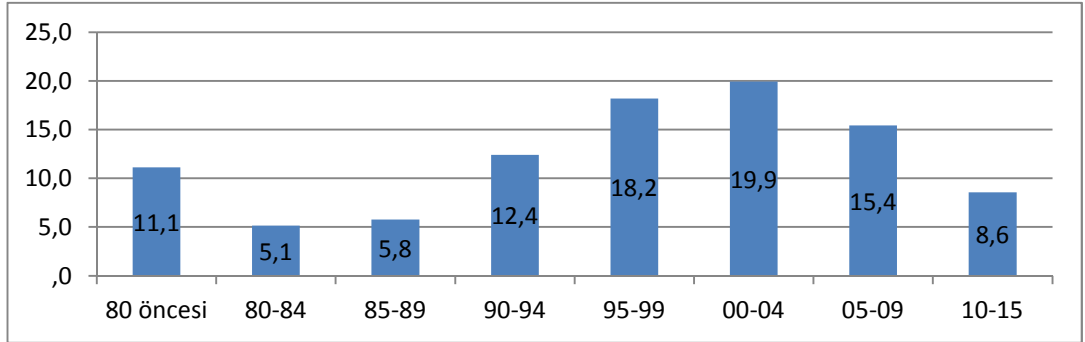
Katılımcılardan sırasıyla 1000-1499, 1500-1999 ve 2000-2499 TL arası gelir elde edenler ilk üç sırayı almaktadır.

Göçmenlerin çoğunun göç ettikleri yerde umduğunu bulduğu söylenebilir. Ağrı'da 1000-1500 TL arası ücret karşılığı çalışanların yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Köylerde ise, ücret karşılığı çalışan kişi çok nadirdir ve çoğunlukla sınırlı arazide kendi toprağını işleyen ve yıllık 10000 TL'yi geçmeyen gelir sahipleri bulunmaktadır. Şehirde iş bulmak için yoğun çaba sarf edildiği gözlemlenmiştir.

4.2.1.7.1. Katılımcıların Aylık Geliri İle Göç Etme Yılları Arasındaki İlişki

Tablo 52
Katılımcıların Göç Ettikleri Yıllara Göre Dağılımı

Seçenekler	Frekans	%
80 Öncesi	52	11,1
80-84	24	5,1
85-89	27	5,8
90-94	58	12,4
95-99	85	18,2
00-04	93	19,9
05-09	72	15,4
10-15	40	8,6
Toplam	451	96,6
Cevaplamayan	16	3,4
Toplam	467	100,0

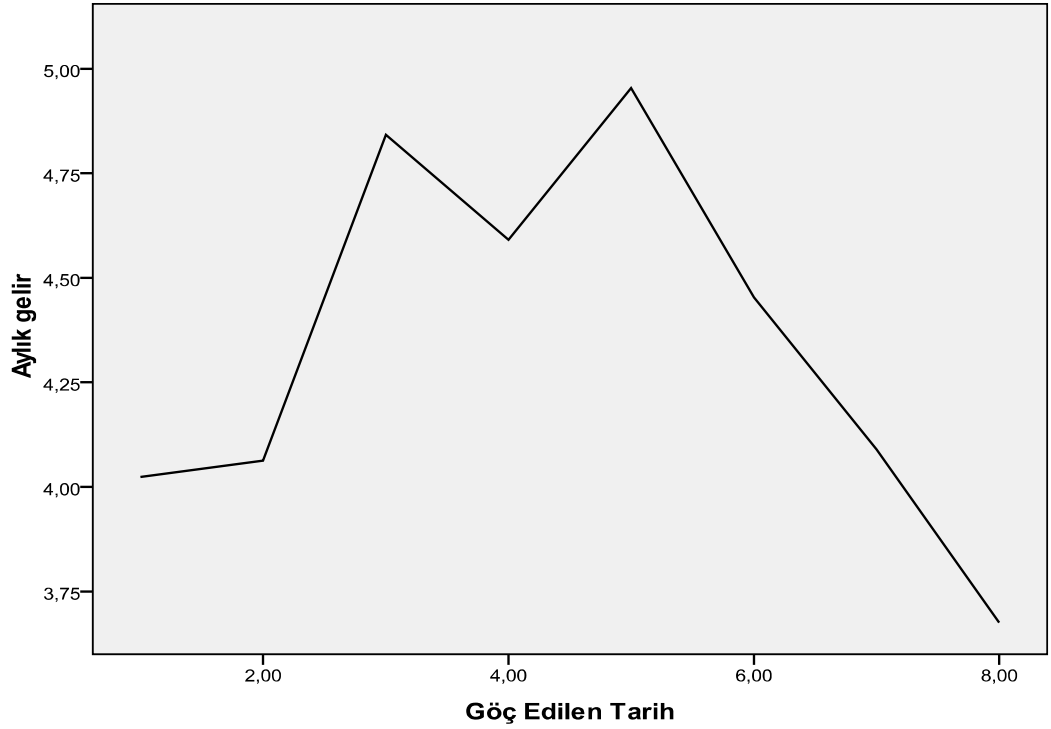
Şekil 9: Katılımcıların Göç Ettikleri Yıllar Göre Dağılımı

Katılımcılar sırasıyla en çok 2000-2004; 1995-1999 ve 2005-2009 yılları arasında göç etmişlerdir.

Ağrı İli'nde özellikle seksenli yıllardan sonra göçlerin artarak devam etmesinden dolayı bir yılın göçü diğer yıldan çok farklı görülmemektedir. TÜİK verilerine göre Ağrı İli her yıl düzenli olarak göç vermiştir. Ağrı İli'nden diğer illere göçler ile anket verileri arasında bağ bulunmamaktadır. Anket verilerine göre 1995-2010 yılı arasındaki göç, belirtilen yıllar dışındaki tüm yıllarından daha fazladır. Diğer yandan göçlerin 1980 sonrası yoğunluğu da benzerlik göstermektedir.

Tablo 53
Aylık Gelir İle Göç Etme Yılları İlişkisi Anova Testi

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
BetweenGroups	57,845	7	8,264	2,664	,011
WithinGroups	1073,186	346	3,102		
Total	1131,031	353			

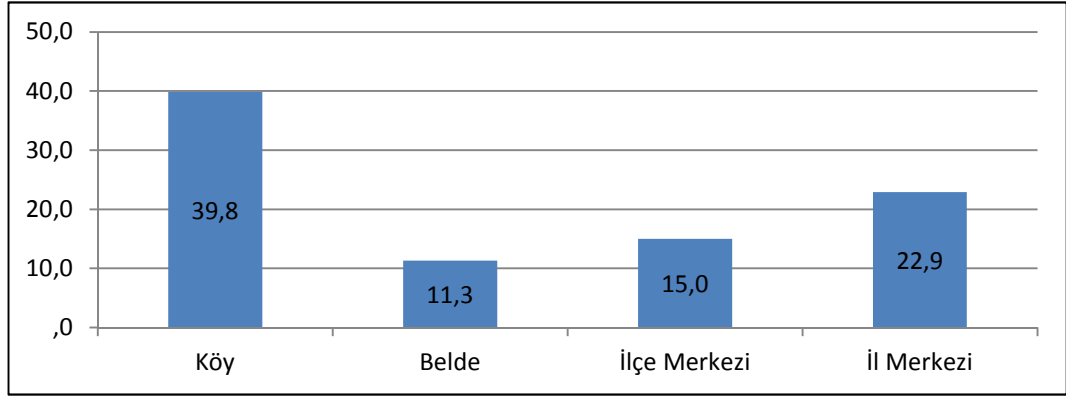
Şekil 10: Aylık Gelir İle Göç Etme Yılları İlişkisi

Göçmenlerin göç ettikleri yıllarla gelir düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Sig. 0,011). Göçmenlerin 1000 ile 2500 TL arasında seyreden aylık gelirleri ortalaması ile göç edilen yıl arasında anlamlı bağılılık bulunmaktadır. Göç edenlerin 1980-1985 yılları arasında gelirleri kısmen düşükken 1995 yılından sonra göç edenlerin miktarında da sürekli düşüşler görülmektedir. Yani 1995 yılından sonra göç edenler 1980-1985 yılları arasında göç edenlere göre daha az gelirle geçmektedirler ve fırsatlardan daha az yararlanabilmektedirler. Göçün öncüleri daha iyi bir yaşam seviyesi elde etmiş görünmektedirler.

4.2.1.7.2. Katılımcıların Aylık Gelir ile Göç Edilen Yerleşim Yeri İlişkisi

Tablo 54
Katılımcıların Hangi Yerleşim Yerinden Göç Ettikleri

Seçenekler	Frekans	%
Köy	186	39,8
Belde	53	11,3
İlçe Merkezi	70	15,0
İl Merkezi	107	22,9
Toplam	416	89,1
Cevaplamayan	51	10,9
Toplam	467	100,0

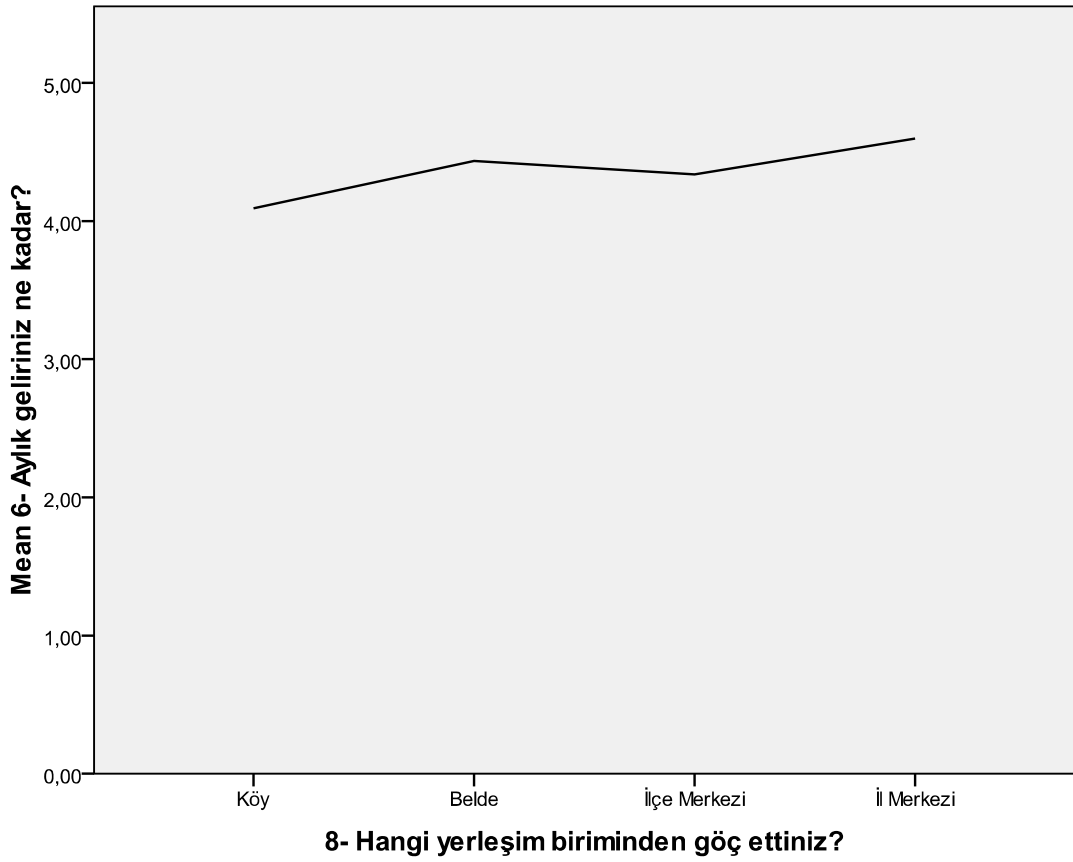

Şekil 11: Katılımcıların Hangi Yerleşim Yerinden Göç Ettikleri

Katılımcılar “hangi yerleşim biriminden göç ettiği” sorusuna en fazla köyden göç ettiklerini belirtmişlerdir. Bunu sırasıyla il merkezi, ilçe merkezi ve belde takip etmektedir.

Beldeden göç edenlerin en düşük oranda çıkması, Ağrı İli’nde beldede yaşayanların nüfuslarının Ağrı İli nüfusuna oranının çok düşük olmasından kaynaklanmaktadır. TÜİK-ADNKS (2015) verilerine göre Ağrı İli’nde köylerde yaşayanların oranı %45 civarındadır. Göçmenlerin göç yıllarına bakıldığında en fazla 90’lı yıllar ile 2000’li yıllar arasında olduğu görülmektedir. Bu süreçte Ağrı İli’nden dışarıya sürekli göçlerin olduğu kayıtlarda da doğrulanmaktadır. Ağrı İli demografik verilerine göre 1980 yılında kentin nüfusunun toplam nüfusa oranı 0.29 iken; 1990 yılında 0.36, 2000 yılında 0.48 ve 2014 yılında 0.54 civarındadır. Nüfus giderek kentleşmektedir.

Köylerden göç edenlerin çoğunlukta olmasının iki makul nedeni olabilir. Birincisi köylerin hızla boşalması; ikincisi ise hemşeri dernekleri vasıtasıyla ulaşılan göçmenlerin büyük çoğunluğunun kırsal kökenli olmalarından kaynaklanmasıdır. Zira hemşeri derneklerine rağbet edenlerin çoğunluğunun hala köy kültürünü muhafaza etmek isteyenlerin oluşturduğu; kentleşip şehir kültürünü içselleştiren ailelerin ise, daha çok hemşerilik temasıyla oluşturulan derneklerin dışındaki derneklere ve iş ilişkisi içindeki arkadaşlıklara rağbet ettikleri bilinmektedir.

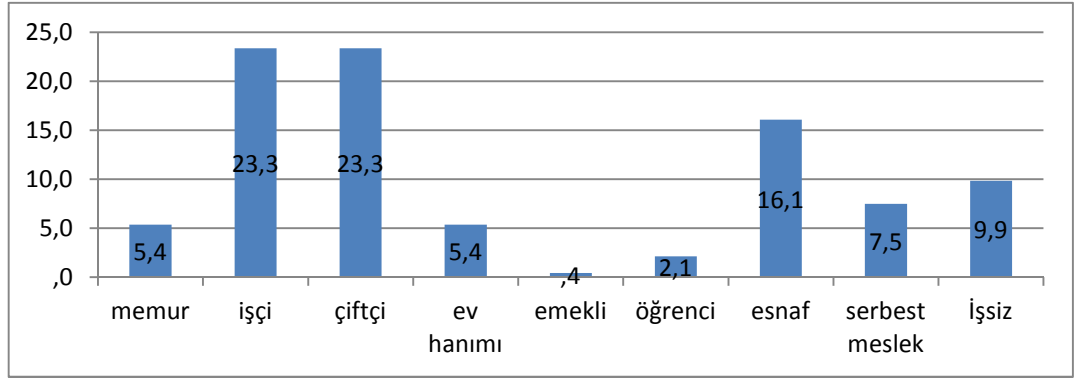
Şekil 12: Aylık Gelir ile Göç Edilen Yerleşim Yeri İlişkisi

Köyden göç edenler ile şehirden göç edenlerin gelirlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Köyden göç edenlerin gelirleri daha az; şehirden göç edenlerin gelirleri daha yüksektir. Şehirden göç edenlerin köydekilerden daha yüksek eğitim düzeyinde ve daha vasıflı olmaları, gelirlerini yükseltici etki yapmaktadır.

4.2.1.8. Katılımcıların Göç Öncesi Meslekleri İle Göç Sonrası Meslekleri

Tablo 55
Katılımcıların Göç Öncesi Mesleki Dağılımı

Seçenekler	Frekans	%
Memur	25	5,4
İşçi	109	23,3
Çiftçi	109	23,3
Ev Hanımı	25	5,4
Emekli	2	,4
Öğrenci	10	2,1
Esnaf	75	16,1
Serbest Meslek	35	7,5
İşsiz	46	9,9
Cevaplanmayan	31	6,6
Toplam	467	100,0

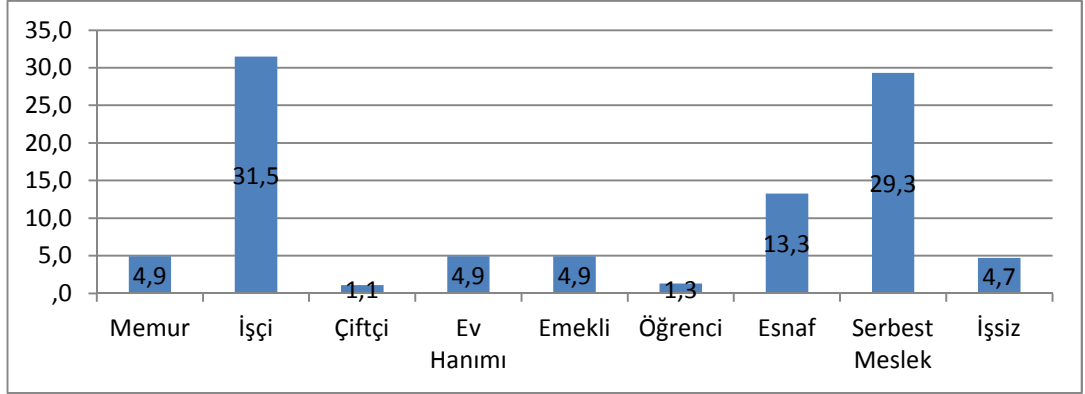
Şekil 13: Katılımcıların Göç Öncesi Mesleki Dağılımı

Katılımcılar göç etmeden önce çoğunlukla çiftçi ve işçidir. Bunu esnaf ve serbest meslek erbabı ikiyi takip etmektedir.

Bununla birlikte; çoğunlukla inşaat ve boyacılık işleriyle uğraşmaktaydılar. İnşaat işlerinde çalışanlar yevmiye usulü çalıştıkları için kendilerini işçi statüsünde; boyacılar ise, götürü usulü ile çalıştıklarından serbest meslek kategorisinde ifade etmişlerdir.

Tablo 56
Katılımcıların Göç sonrası Mesleki Dağılımı

Seçenekler	Frekans	%
Memur	23	4,9
İşçi	147	31,5
Çiftçi	5	1,1
Ev Hanımı	23	4,9
Emekli	23	4,9
Öğrenci	6	1,3
Esnaf	62	13,3
Serbest Meslek	137	29,3
İşsiz	22	4,7
Toplam	448	95,9
Cevaplamayan	19	4,1
Toplam	467	100,0

Şekil 14: Katılımcıların Göç Sonrası Mesleki Dağılımı

Katılımcıların göç sonrası hâlihazırdaki meslekleri sırasıyla işçi, serbest meslek erbabı ve esnafıdır.

Katılımcıların büyük çoğunluğu çok fazla vasıf gerektirmeyen işler yapmaktadırlar. İlk iki sırayı alan işçi ve serbest meslek erbabı olanların oranları birbirine yakındır. Bununla birlikte; sabit gelirleri ve herhangi bir kurumsal bağı olmayanlar, kısmi zamanlı çalışanlar ya da götürü usulde çalışanlar kendilerini serbest meslek erbabı olarak görmektedirler. Kendilerini serbest meslek erbabı olarak görenler, Ağ ilişkileri

vasıtasıyla bir gün boya işi ertesi gün sıva işi gibi önlerine hangi iş çıkarsa onu yapmaktadırlar.

Göç etmeden önce çiftçi, işçi ve esnaf ilk üç sırada yer alırken, göç ettikten sonra işçi, serbest meslek ve esnaf ilk üç sıradadır. Çiftçiler mesleki değişime uğrayarak işçileşmiştir. Ancak Türkiye’de geleneksel tarımla uğraşanlar genelde kendilerine yeten bir ev ekonomisi içinde sadece toprağa bağlı olarak çalıştıkları için göçten sonra da herhangi bir kuruma bağımlı olarak çalışmaya pek yanaşmamaktadırlar. Böylece ya dükkân işletmeyi ya da götürü işler yapmayı tercih etmektedirler. Kentte sabit gelirli işlerde istihdam edilememiş olmalarını daha önce uzmanlık alanları olan tarım ve hayvancılığın kent işi olmaması, başkaca uzmanlık alanlarının ise sadece inşaat bağlantılı işler olması ve diğer kent işlerinde aranan vasıflardan yoksun olmaları etkilemiştir.

Göç öncesi ve sonrası işsiz olanların oranı karşılaştırıldığında göç ettikten sonra işsizliğin düştüğü görülmektedir.

H1-Göç edenlerde işsizlik azalmıştır.

Katılımcıların göç etmeden önce yaklaşık %10’u işsizken, bu oran göç ettikten sonra %4,7’ye düşmüştür. Bu verilere tarımdaki gizli işsizliğin de dâhil olduğuna düşünülürse işsizlikte önemli bir azalma olduğu söylenebilir. İşsizlikle ilgili veriler altıncı hipotezi doğrulamaktadır.

H2: Göç edenlerde işçileşme artmıştır.

Katılımcıların göç etmeden önce yaklaşık %23,3’ü işçiyken, bu oran göç ettikten sonra %31,5’e çıkmıştır. Bu verilere bir esnaf yanında günlük çalışan işçilerde dâhil edilirse işçileşmenin bir hayli yükseldiğini tahmin edebiliriz. Bu veriler göçmenlerin işçileştiği hipotezini doğrulanmaktadır.

H3: Ağrı’dan göç edenlerin çoğu vasıf yönünden düşüktür.

Göçmenlerin gerek eğitim durumları gerekse yaptıkları işlere bakıldığında düşük vasıflı işlerde çalıştıkları görülmektedir. Hem anket sonuçları hem de TÜİK göç verileri (göç edenlerin eğitim durumu) bu hipotezi desteklemektedir.

4.2.2. Göçün İtici-Çekici Değişkenleri

Ağrı İli'nden göçmenlerin hangi nedenlerle göç ettiklerini belirlemek için itici nedenler başlığı altında; göç ettikleri şehri neden tercih ettiklerini belirleyebilmek için ise çekici nedenler sıralanmış ve katılım dereceleri ölçülmüştür. Genellikle benzer içerik taşıyan bu iki başlıktan biri anketin doğrulamasını sağlama, diğeri ise iten ve çeken sebepler arasında farklılık olup olmadığını ortaya koyma amacını taşımaktadır.

Tablo 57
Ekonomik Nedenler: Gelir Durumu ve İstihdam

	N	Ort.	Std. Spm	Faktör 1.1
İtici Ekonomik Nedenler				
Ağrı'dan işsizlik nedeniyle göç ettim.	467	3,87	1,394	,833
Göç etme kararında “daha iyi ücret almak” önemli bir etkidir.	467	4,12	1,147	,803
Gelir getiren bir arazim olmadığı için göç ettim.	467	3,12	1,531	,429
Göç etme kararında yakıt parası (ısınma) yüksekliği önemli bir etkidir.	467	3,18	1,181	,536
Göç etme kararında giyecek ve yiyecek fiyatlarının yüksek olması önemli bir etkidir.	467	2,94	1,270	,492
Çekici Ekonomik Nedenler				
Bu şehri iş bulurum diye tercih ettim.	467	4,15	1,130	,831
Bu şehri gelirim artar diye tercih ettim.	467	4,21	1,056	,831
Bu şehir daha ucuz olduğu için göç ettim.	467	2,42	1,344	,474
Özet İstatistikler				
Eigenvalue	1,283			
Açıklanan Varyans (%)	42,75			
Crombach's Alpha	,615			

Analiz sonuçlarına göre birinci faktörde “işsizlik, gelir durumu, yaşam maliyeti” gibi ekonomi ile ilgili değişkenler yer almış ve ekonomik nedenler başlığı adı altında toplanmıştır. İşsizlik ve gelirle doğrudan ilgisi olan soruların katılımalarının ortalamaları yüksek; dolaylı soruların ise ortalamaları düşüktür. Bu faktör, tek başına toplam varyansın %42,75'ini açıklamaktadır. Eigen değeri 1,283'tür ve güvenilirliği ,615'tir.

Ağrı İli'nden göç edenlerin en önemli göç nedeni, gelir düşüklüğüdür. Çünkü itici nedenler başlığı altında, “göç etme kararında daha iyi ücret almak önemli bir etkidir”

cümlesine katılanlar %85 oranıyla çoğunluktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 216, “katılıyorum” diyenler 179, “kararsız” olanlar 18, “katılmıyorum” diyenler 20 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 34’tür.

Çekici nedenler boyutu altında da “Bu şehri gelirim artar diye tercih ettim.” cümlesine katılım oranı % 84 ile çoğunluğu teşkil etmektedir. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 235, “katılıyorum” diyenler 158, “kararsız” olanlar 32, “katılmıyorum” diyenler 21 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 21’dir.

Ankete katılanların göç etme nedenleri arasında işsizlik nedeni dördüncü sıradadır. Bu sıralamada katılımcılar iş için göç etmiş oldukları halde işsizlik nedeniyle göçün dördüncü sırada yer alması, katılımcıların “işsizlik” olgusuna verdiği anlamın literatürdeki anlamı çok karşılayamamasıdır. Zira ölçek dışında da bu konu ile ilgili yöneltilen soruda çok azı işsizlik şikkını işaretlemiştir. İtici nedenler boyutunda “Ağrı’dan işsizlik nedeni ile göç ettim” ifadesi; “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 211, “katılıyorum” diyenler 140, “kararsız” olanlar 19, “katılmıyorum” diyenler 38 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 59’dur. Katılanların oranı %75’dir. Aynı konu, çekici nedenler boyutunda da sunulmuş ve “bu şehri iş bulurum diye tercih ettim.” İfadesi dördüncü sırada yer almıştır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 233, “katılıyorum” diyenler 149, “kararsız” olanlar 34, “katılmıyorum” diyenler 24, “kesinlikle katılmıyorum” diyenler 27 ve katılanların oranı %82’dir.

Bu sorunun sağlamlasını yapmak için özellikle kişisel bilgiler içerisinde meslekler seçiminde işsizlik şikkı konulmuş ve kendisini işsiz olarak adlandırması sağlanmıştır. Kişisel bilgilerdeki işsizlik oranının daha doğru bilgi yansıtacağı tahmin edilmektedir.

İtici nedenler boyutunda, gelire bağlantılı diğer bir cümle ise katılım bakımından altıncı sırada olan “gelir getiren bir arazim olmadığı için göç ettim” cümlesi bulunmaktadır. Kesinlikle katılıyorum” diyenler 111, “katılıyorum” diyenler 126, “kararsız” olanlar 55, “katılmıyorum” diyenler 57 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 118’dir. Bu cümleye katılanların oranı %51’dir. Toprak bölünmesi sonucu kişi başına düşen toprak miktarının sürekli azalması ve makineleşme, köyden kente sürekli göçleri beslemektedir. Toprağın azalması gelirlerini azaltmakta ve bunun sonucunda kişiler göç etmeyi tercih etmektedirler.

İtici nedenler boyutunda yakıt parasının göç etmeyi etkileme derecesi ise yedinci sıradadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 65, “katılıyorum” diyenler 127, “kararsız” olanlar 153, “katılmıyorum” diyenler 70 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 52’dir. Göç etme kararında ısınma giderlerinin yüksekliğinin etkili olduğunu düşünenlerin oranı %41’dir.

İtici nedenler boyutunda, göç etme kararlarında giyecek ve yiyecek fiyatlarının yüksek olmasını önemli bir etken olarak görenlerin oranı toplam %37’dir ve sıralamada dokuzuncu sıradadır. Soruya 53 kişi “Kesinlikle katılıyorum”, 121 kişi “katılıyorum” 118 kişi “kararsızım”, 82 kişi “kesinlikle katılmıyorum” ve 93 kişi “katılmıyorum” şeklinde cevap verilmiştir. Çekici nedenler boyutunda konuyla benzer olarak sıralamada on ikinci sırada yer alan “bu şehir daha ucuz olduğu için göç ettim.” cümlesi bulunmaktadır. Bu cümleye “kesinlikle katılıyorum” diyenler 46, “katılıyorum” diyenler 67, “kararsız” olanlar 82, “katılmıyorum” diyenler 113 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 159’dur. Katılanların toplam oranı %24’tür.

Ağrı İli’nde tarım ürünlerinin çeşitlerinin az olması ve özellikle kış aylarında tarım ürünlerinin üretildiği merkezlere uzaklığından kaynaklı fiyat pahalılığı göçmenlere kısmen etki etmiş olabilir. Diğer yandan giyim sanayinin olmamasından ve üretim yerlerine uzak olmasından kaynaklı giyim pahalılığına da rastlanabilir.

H4: Ekonomik koşullar göçü tetikleyen temel faktörlerin başında gelir.

Yukarıda sıralanan ekonomik koşullarla ilgili verilerden özellikle gelir durumu ve işsizlik ilk sıralarda yer almış ve toplam katılım oranı %80’in üzerindedir. Oldukça yüksek olan bu oran bize kişilerin ekonomik sebeplerden dolayı göç etmek isteğini göstermektedir.

Tablo 58
Kamu Hizmetleri

	N	Ort.	Std. Spm	Faktör 1.2
Kamu Hizmetlerinin Yetersizliğinin İticiliği				
Göç etme kararında eğitim hizmetlerinin yetersizliği önemli bir etkidir.	467	4,01	1,112	,760
Göç etme kararında sağlık hizmetlerinin yetersizliği önemli bir etkidir.	467	4,10	1,142	,744
Göç etme kararında su ve kanalizasyon alt yapısının yetersizliği önemli bir etkidir.	467	3,07	1,232	,538
Göç etme kararında kış aylarında kar temizliğinin yetersizliğinin etkisi vardır.	467	2,86	1,233	,667
Göç etme kararında Ağrı'daki yol ve kaldırımların bozukluğunun etkisi vardır.	467	2,69	1,228	,766
Göç etme kararında yetersiz çevre düzenlemesinin etkisi vardır.	467	2,79	1,265	,679
Kamu Hizmetlerinin Yeterliliğinin Çekiciliği				
Bu şehri sağlık hizmetleri iyi olduğu için tercih ettim.	467	4,20	1,078	,682
Bu şehri eğitim olanakları daha iyi olduğu için tercih ettim.	467	4,22	1,041	,767
Bu şehri altyapı sorunları olmadığı için tercih ettim.	467	3,03	1,244	,565
Bu şehre çevre düzenlemesi iyi olduğu için göç ettim.	467	2,58	1,360	,585
Bu şehir kültürel bakımdan zengin olduğu için göç ettim.	467	2,63	1,383	,492
Ölçme Ölçütleri				
Eigenvalue			,946	
Açıklanan Varyans (%)			31,55	
Crombach's Alpha			,745	

Analiz sonuçlarına göre oluşan ikinci faktörde “eğitim, sağlık, altyapı gibi kamu hizmetleri” ile ilgili değişkenler yer almaktadır ve “kamu hizmetleri yeterliliği” başlığı altında verilmiştir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin ortalamaları yüksek görülürken, diğer değişkenlerin ortalamaları oldukça düşüktür. İkinci faktör toplam varyansın %31,55’ini oluşturmaktadır, eigen değeri ,946’dır ve güvenilirliği ,745’tir.

İtici nedenler boyutunda, ikinci sırada “sağlık hizmetlerinin yetersizliği” göçün kuvvetli itici etkeni olarak görülmektedir. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 219, “katılıyorum”

diyenler 156, “kararsız” olanlar 40, “katılmıyorum” diyenler 23 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 29’dur. Göç kararında sağlık hizmetlerinin yetersizliğini önemli görerek katılanların toplam oranı %80’dir. Çekici nedenler boyutunda da itici nedenler boyutunda olduğu gibi “sağlık hizmetleri” aynı sırada yer almaktadır. “Bu şehri sağlık hizmetleri iyi olduğu için tercih ettim” cümlesine “kesinlikle katılıyorum” diyenler 230, “katılıyorum” diyenler 169 , “kararsız” olanlar 24, “katılmıyorum” diyenler 18 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 26’dır. Katılanların toplam oranı %85’tir.

TUİK’in (2015), Yaşam Memnuniyeti Araştırması da Ağrı İli’nde yaşayanların özellikle sağlık hizmetlerinden yeteri kadar memnun olmadıklarını belirtmektedir. Sağlık kuruluşlarına başvuran hasta sayısının çok yüksek, personelin az ve kısa sürede rotasyon gibi nedenlerle sağlık hizmetlerinde yetersizlik söz konusudur.

H5- Sağlık hizmetlerinin yetersizliği göç nedenleri arasında önemli yer tutmaktadır.

Yukarıdaki veriler dikkate alındığında itici ve çekici nedenler arasında sağlık hizmetlerinin yetersizliği önemli bir göç nedeni olarak sıralamaya girmektedir. Göçmenlerin göç ederken sağlık hizmetlerini dikkate aldığı görülmektedir. Tüm bu veriler onuncu hipotezi doğrulanmaktadır.

İtici nedenler boyutunda üçüncü sırada “eğitim hizmetlerinin yetersizliği” ön plana çıkmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 189, “katılıyorum” diyenler 175, “kararsız” olanlar 45, “katılmıyorum” diyenler 36 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 22’dir. Katılanların oranı %78’dir. Diğer yandan çekici nedenler boyutunda yer alan “bu şehri eğitim olanakları daha iyi olduğu için tercih ettim” cümlesine % 85 katılım söz konusudur ve sıralamada birincidir. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 235, “katılıyorum” diyenler 164, “kararsız” olanlar 26, “katılmıyorum” diyenler 22 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 20’dir.

Sağlık kuruluşlarında yaşanan sorunların benzeri eğitim kurumlarında da yaşanmaktadır. Sorunların başında öğretmen sayısının yetersizliği gelmektedir. Buna ek olarak genellikle ilk atama ile gelen öğretmenlerin tecrübesizliği; tayin edilen öğretmenlerin birkaç yıl sonra başka yere tayin olması; okullardaki ve yatılı bölge okullarındaki öğrenci sayısının çok fazla olması gibi nedenler sayılabilir.

H6- Eğitim hizmetlerinin yetersizliği göç nedenleri arasında önemli yer tutmaktadır.

Yukarıdaki veriler on birinci hipotezi doğrulamaktadır. Göçmenler göç öncesi de, göç sonrası da eğitim konusunu önemsemektedirler. Eğitime büyük önem vermelerinde, kendilerinin düşük eğitim düzeyinde olmalarının bir etkisi olabilir. Kırdan şehre göç edenlerin iş başvurularında öncelikle sorulan eğitim düzeyi sorusu, eğitime olan ilgilerini artırmaktadır. Kendileri mümkün olduğu kadar, çocuklarının ise daha yüksek statülü işlerde çalışmasını ve yaşamasını eğitim düzeyine bağlamaktadırlar. Köyden şehre göç eden birçok kişi “çocukların okuyup adam olsun, bizim gibi sürünmesin” diyerek çocuklarının okumasını istemektedir. Eğitim durumuna böyle bir anlam yüklenmesi doğal olarak eğitim hizmetlerine olan talebi artırmakta ve göçlerin önemli nedenleri arasına girmektedir.

İtici nedenler boyutunda, göçmenlerin göç nedenleri arasında sekizinci sırada “su ve kanalizasyon alt yapısının yetersizliği” bulunmaktadır. Kesinlikle katılıyorum” diyenler 71, “katılıyorum” diyenler 109, “kararsız” olanlar 115, “katılmıyorum” diyenler 124 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 48’dir. Katılımın toplam oranı %39’dur. İlk bakışta göçmenlerin bu tür altyapı hizmetlerini çok önemsemedikleri söylenebilir. Ancak iyi bir iş bulup daha iyi gelir sağlandıkça, bu tür hizmetler daha da önem kazanmaktadır. Bu konu ile ilgili çekici nedenler boyutunda, yedinci sırada “bu şehri altyapı sorunları olmadığı için tercih ettim.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 66, “katılıyorum” diyenler 113, “kararsız” olanlar 112, “katılmıyorum” diyenler 120 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 56’dır. Katılanların toplam oranı ise %38’dir.

İtici nedenler boyutunda, on birinci sırada “göç etme kararında kış aylarında kar temizliğinin yetersizliğinin etkisi vardır.” cümlesi bulunmaktadır. İl ve ilçe merkezlerinde en çok eleştirilen konulardan birisidir. Ancak göçmenlerin göç etmesinde büyük etki uyandırmamıştır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 56, “katılıyorum” diyenler 94, “kararsız” olanlar 109, “katılmıyorum” diyenler 144 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 64’tür. Katılımın toplam oranı %32’dir.

İtici nedenler boyutunda on ikinci sırada “göç etme kararında yetersiz çevre düzenlemesinin etkisi vardır.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 57, “katılıyorum” diyenler 87, “kararsız” olanlar 99, “katılmıyorum” diyenler

148 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 76’dır. Katılımın toplam oranı ise %31’dir. Bu cümleye denk olarak çekici nedenler boyutunda onuncu sırada “bu şehre çevre düzenlemesi iyi olduğu için göç ettim.”cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 54, “katılıyorum” diyenler 78, “kararsız” olanlar 89, “katılmıyorum” diyenler 112 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 134’tür. Katılanların toplam oranı ise %28’dir. Benzer şekilde “göç etme kararında Ağrı’daki yol ve kaldırımların bozukluğunun etkisi vardır” cümlesi on üçüncü sırada yer almıştır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 53, “katılıyorum” diyenler 63, “kararsız” olanlar 114, “katılmıyorum” diyenler 158 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 79’dır. Katılanların toplam oranı ise %25 ‘tir.

Tablo 59
Güvenlik Nedenleri

	N	Ort.	Std. Spm	Faktör 1.3
Güvenlik Nedenlerinin İticiliği				
Güvenlik ve kargaşa nedeniyle Ağrı’dan göç ettim.	467	2,61	1,533	,644
Ağrı’dan kan davası nedeniyle göç ettim.	467	1,63	1,072	,740
Güvenlik Nedenlerinin Çekiciliği				
Bu şehri güvenli olduğu için tercih ettim.	467	3,60	1,443	,248
Özet İstatistikler				
Eigenvalue	,771			
Açıklanan Varyans (%)	25,70			
Crombach's Alpha	,337			

Analizde ortaya çıkan üçüncü faktörde “güvenlik ve kan davası” ile ilgili cümleler yer almaktadır. “Güvenlik nedeni” olarak adlandırılan bu faktör bölge için önemli görülmüş ancak ortalaması ve güvenilirliği oldukça düşük çıkmıştır. Güvenlik nedeni gibi kan davası nedeniyleden göç edenler bulunmaktadır ancak her ikisi de çok azınlıktadır. Üçüncü faktör, toplam varyansın %25,7’sini oluşturmaktadır, eigen değeri ,771’dir ve güvenilirliği ,337’dir.

Ağrı İli’nde verilere göre güvenlik nedeni ile göç eden köylerin sayısı üçtür. Zorunlu göçle ilgili bir harita oluşturulmak istenmiş ancak sınırlı zamanda yüksek maliyet nedeniyle yapılamamıştır. Bununla birlikte; zorunlu göç hakkında görüşülen STK temsilcileri,Doğubayazıt, Diyadin ve Ağrı Merkez’e bağlı bazı köylerde zorunlu

nedenlerden dolayı göç eden birçok kişi olduğunu söylemiştir. Konuya ilişkin belge ve detaylar elde edilemediği için köyler, aileler ve kişiler hakkında kesin bilgi verilememesine rağmen, güvenlik nedeni ile göç edenlerin yazılı kaynaklardakinden çok daha fazla olduğu ve çok kişiyi etkilediği söylenebilir.

Üzerinde en çok durulan konulardan birisi de terör nedeni ile göç edenlerin yoğunlukta olduğu yerlerden birisinin Ağrı İli olduğudur. İtici nedenler boyutunda göç edenlere yönelttiğimiz “güvenlik ve kargaşa nedeniyle Ağrı’dan göç ettim” cümlesine “kesinlikle katılıyorum” diyenler 81, “katılıyorum” diyenler 81, “kararsız” olanlar 48, “katılmıyorum” diyenler 89 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 168’dir. Göç etme nedeni olarak onuncu sırada bulunan güvenlik ve kargaşa nedenine katılanların toplam oranı %35 ‘tir. Çekici nedenler boyutunda ise, altıncı sırada “bu şehri güvenli olduğu için tercih ettim.” cümlesi yer almaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 188, “katılıyorum” diyenler 84, “kararsız” olanlar 72, “katılmıyorum” diyenler 64 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 59’dur. Katılanların toplam oranı %58’dir.

İtici nedenler boyutunda, son sırada “Ağrı’dan kan davası nedeniyle göç ettim.” cümlesi yer almaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 22, “katılıyorum” diyenler 15, “kararsız” olanlar 36, “katılmıyorum” diyenler 88 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 306’dır. Katılanların toplam oranı ise %8 ‘dir.

Özetleyecek olursak Ağrı’dan göç edenlerin en önemli nedenlerini ekonomi kaynaklı sebepler oluşturmaktadır. Buna iklim koşulları da eklendiğinde göç edenlerin göç etme sebepleri büyük oranda ortaya çıkmış görünmektedir. Özellikle 1985 sonrasında tartışılan güvenlik nedenli göçler de azımsanmayacak derecede önemlidir. Nitekim Diyadin ve Doğubayazıt başta olmak üzere birçok ilçede güvenlik nedeni ile köylerden göçlerin yaşandığı bizzat tespit edilmiştir.

Göçün itici ve çekici boyutları arasında benzerlikler söz konusudur. Konunun tek bir boyutta incelenmesinin doğru olmayacağı düşünülerek ve gerek anketlerin güvenilirliği açısından gerekse bazı yönleri ile farklılık gösterebilirliği göz önüne alınarak iki ayrı boyutta sorular yönlendirilmiş ve çok az farklılıklar olsa da birbiri ile örtüştüğü ortaya konulmuştur.

4.2.3. Göçün İletici ve Tutucu Değişkenleri

Göçün iletici etkenleri; ulaşım, haberleşme ve tutucu etkenleri ise gittiği yerde göçmenlerin tutunmalarını sağlayan akraba, hemşeri, arkadaş vb. kurum ve kişilerden oluşmaktadır. Bunlara ek olarak sosyal yardımlaşma dernekleri de sayılabilir. Göçmenlerin göç kararında iletici ve tutucu etkenlerin birçoğu, itici ve çekici etkenler kadar hatta daha fazla belirleyici olabilir. Nereye göç edecekleri, nasıl göç edecekleri, göç ettikten sonra nasıl tutunacakları, göçün maliyetini nasıl karşılayacakları göçün iletici ve tutucu değişkenleri başlığı altında ele alınmaktadır.

4.2.3.1. İletici Etkenler

Ankete katılan göçmenlere göç etmelerini kolaylaştıran ve engelleri aşmalarını sağlayan iletici etkenler sorulmuş ve veriler analize tabi tutulmuştur.

Tablo 60
İletişim ve Ulaşım

	N	Ort.	Std. Spm	Faktör 2.1
Karayollarının gelişmesi göç etmemi kolaylaştırdı.	467	3,02	1,434	,629
Hava limanının ulaşımına açılması göç etmemi kolaylaştırdı.	467	2,56	1,386	,744
Haberleşme ağlarının gelişmesi göç etmemi kolaylaştırdı.	467	2,93	1,457	,736
Göç ederken mesafe (uzaklık-yakınlık) önemlidir.	467	2,77	1,483	,408
Eigenvalue			1,506	
Açıklanan Varyans (%)			50,21	
Crombach's Alpha			,749	

Analizden ortaya çıkan birinci faktörde “karayolları, havaalanları/limanları, iletişim araçları göç etmeyi kolaylaştırdı” ve “göç ederken mesafenin önemi” cümleleri yer almaktadır. İletişim ve Ulaşım olarak adlandırılan birinci faktör, toplam varyansın %50,21’ini oluşturmaktadır, eigen değeri 1,506’dır ve güvenilirliği ,749’dur.

Katılım bakımından birinci sırada “karayollarının gelişmesi göç etmemi kolaylaştırdı.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 98, “katılıyorum” diyenler

98, “kararsız” olanlar 76, “katılmıyorum” diyenler 104 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 91’dir. Katılımın toplam oranı ise %42’dir.

Katılım bakımından ikinci sırada “haberleşme ağlarının gelişmesi göç etmemi kolaylaştırdı.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 85, “katılıyorum” diyenler 108, “kararsız” olanlar 79, “katılmıyorum” diyenler 79 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 116’dır. Katılımın toplam oranı ise %41’dir.

Üçüncü sırada “göç ederken mesafe (uzaklık-yakınlık) önemlidir.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 86, “katılıyorum” diyenler 77, “kararsız” olanlar 82, “katılmıyorum” diyenler 86 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 136’dır. Katılımın toplam oranı ise %35’dir.

Dördüncü sırada “hava limanının ulaşımına açılması göç etmemi kolaylaştırdı.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 58, “katılıyorum” diyenler 74, “kararsız” olanlar 83, “katılmıyorum” diyenler 110 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 142’dir. Katılımın toplam oranı ise %28’dir.

Tablo 61
Gidilecek Yer Hakkında Bilgi Edinme Biçimleri

	N	Ort.	Std. Spm	Faktör 2.2
Göç ederken gideceğim yer hakkında akraba ve yakınlarımdan bilgi aldım.	467	3,57	1,496	,557
Göç ederken gideceğim yer hakkında televizyondan bilgi edindim.	467	2,70	1,384	,693
Göç ederken gideceğim yer hakkında gazeteden bilgi edindim.	467	2,38	1,328	,735
Göç ederken gideceğim yer hakkında internetten bilgi edindim.	467	2,19	1,350	,646
Eigenvalue			,956	
Açıklanan Varyans (%)			31,88	
Crombach's Alpha			,644	

Analizden ortaya çıkan ikinci faktörde “göçmenlerin göç edecekleri yerler hakkında bilgi edinme biçimlerinin” nasıl olduğu cümlelerde belirtilmiştir. Akraba dışında diğer

bilgilenme araçlarının ortalamasının düşük olduğu görülmektedir. İkinci faktör, toplam varyansın %31,88'ini oluşturmaktadır, eigenvalue ,956'dır ve güvenilirliği ,644'tür.

Birinci sırada “göç ederken gideceğim yer hakkında akraba ve yakınlarımdan bilgi aldım.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 173, “katılıyorum” diyenler 131, “kararsız” olanlar 30, “katılmıyorum” diyenler 54 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 79'dur. Katılımın toplam oranı ise %65'tir.

İkinci sırada “göç ederken gideceğim yer hakkında televizyondan bilgi edindim.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 52, “katılıyorum” diyenler 111, “kararsız” olanlar 77, “katılmıyorum” diyenler 97 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 130'dur. Katılımın toplam oranı ise %35'dir.

Üçüncü sırada “göç ederken gideceğim yer hakkında gazeteden bilgi edindim.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 43, “katılıyorum” diyenler 72, “kararsız” olanlar 61, “katılmıyorum” diyenler 136 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 155'dir. Katılımın toplam oranı ise %25'dir.

Dördüncü sırada “göç ederken gideceğim yer hakkında internetten bilgi edindim.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 42, “katılıyorum” diyenler 61, “kararsız” olanlar 44, “katılmıyorum” diyenler 119 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 201'dir. Katılımın toplam oranı ise %22'dir.

Tablo 62
Göç Kararında Etki Eden İletici Etkenleri

	N	Ort.	Std. Spm	Faktör 2.3
Göç kararı ailece aldığımız bir karardır.	467	3,90	1,189	,629
Göç etme kararında aile birleşimi (çocuk ve evlilik) önemli bir etkenidir.	467	3,94	1,109	,520
Göç etme kararında tanıdıkların önerisi önemli bir etkenidir.	467	3,96	1,091	,475
Eigenvalue			,537	
Açıklanan Varyans (%)			17,91	
Crombach's Alpha			,469	

Analizden ortaya çıkan üçüncü faktörde “göç etmeye karar verirken aile ve akrabaların kararlarda ne kadar etki ettiği” cümlelerle ölçülmüş ve ortalamaların yüksek, güvenilirliğinin ise düşük olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü faktör, toplam varyansın %17,91’ini oluşturmaktadır, eigen değeri ,537’dir ve güvenilirliği ,469’dur.

İlk sırada “göç etme kararında tanıdıkların önerisi önemli bir etkendir” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 168, “katılıyorum” diyenler 189, “kararsız” olanlar 56, “katılmıyorum” diyenler 31 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 23’dir. Toplam katılım oranı ise %76’dır.

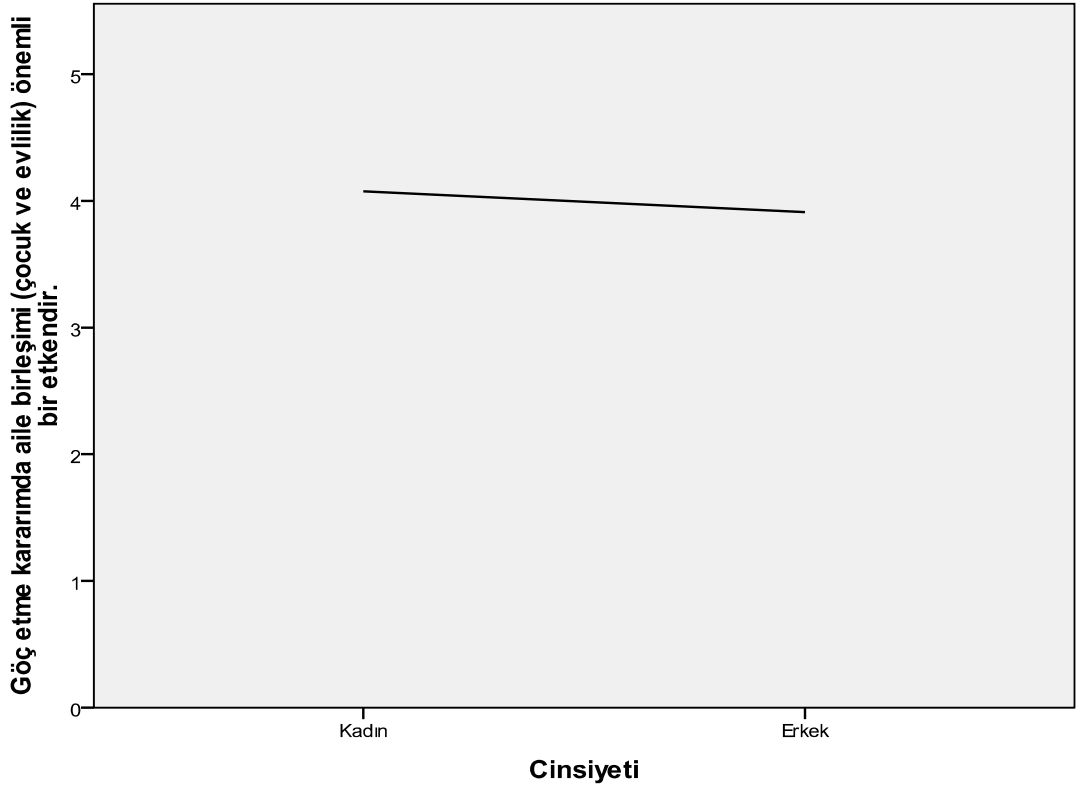
İkinci sırada “göç kararı ailece aldığımız bir karardır” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 179, “katılıyorum” diyenler 162, “kararsız” olanlar 60, “katılmıyorum” diyenler 34 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 32’dir. Toplam katılım oranı ise %73’tür.

Üçüncü sırada “göç etme kararında aile birleşimi (çocuk ve evlilik) önemli bir etkendir” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 178, “katılıyorum” diyenler 156, “kararsız” olanlar 80, “katılmıyorum” diyenler 32 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 21’dir. Toplam katılım oranı ise %72’dir.

Yukarıdaki cümlelere verilen yanıtlarda ortalamaların bir hayli yüksek olması ve katılımcıların genellikle olumlu cevap vermiş olmaları, göç hareketlerinin aile ve akrabalarla önemli derecede yönlendirildiğini ortaya koymaktadır.

H7- Göçün iletilici faktörleri arasında en çok kullanılan akraba ve yakınlardır.

Akraba ve yakınların Ağrı İli’nden göç edenler açısından önemli bir yeri vardır. Karar verme sürecinde, iletişim aşamasında, göç ederken, göç ettikten sonra ve göç sürecinin her noktasında akraba ve yakınların önemli desteği söz konusudur.

Şekil 15: Göç Etme Kararında Aile Birleşimi ve Cinsiyet İlişkisi

H8: “Göç etme kararında aile birleşimi” cinsiyet açısından farklılık göstermektedir ve kadınların bu cümleyi olumluması erkeklere göre daha yüksektir.

“Göç etme kararında aile birleşimi (çocuk ve evlilik) önemli bir etkindir” cümlesine kişiler genelde olumlu cevap vermişlerdir. Çocukların ebeveynlerinin yanına gelmesi ya da ebeveynlerin çocuklarının yanına gitmesi ve evlilik erkek ve kadınlara göre farklılıklar göstermektedir. Kadınların olumlu cevapları daha yüksektir.

4.2.3.2. Tutucu Etkenler

Tablo 63
Barınma Meselesinin Çözümü

	N	Ort.	Std. Spm	Faktör 3.1
İlk göç ettiğimde hemşerilerim kalacak yer sağladı.	467	3,07	1,438	,540
İlk göç ettiğimde akrabalarım kalacak yer sağladı.	467	3,43	1,428	,531
Eigenvalue			1,987	
Açıklanan Varyans (%)			66,74	
Crombach's Alpha			,639	

Analizde ortaya çıkan birinci faktörde göç ettikten sonra göçmenlere, kimlerin kalacak yer sağladığına ilişkin çeşitli yargı cümleleri bulunmaktadır. Birinci faktör, toplam varyansın %66,74'ünü oluşturmaktadır, eigen değeri 1,987'dir ve güvenilirliği ,639'dur.

Sıralamada toplam katılım oranı % 60 ile en yüksek olan ve birinci sırada yer alan “ilk göç ettiğimde akrabalarım kalacak yer sağladı” cümlesine “kesinlikle katılıyorum” diyenler 130, “katılıyorum” diyenler 149, “kararsız” olanlar 56, “katılmıyorum” diyenler 54 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 78'dir.

İkinci sırada “ilk göç ettiğimde hemşerilerim kalacak yer sağladı” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 87, “katılıyorum” diyenler 140, “kararsız” olanlar 59, “katılmıyorum” diyenler 82 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 99'dur. Toplam katılım oranı ise %49'dur.

Hemşeri derneklerinde, köy kültürü ile şehir kültürü birbirine karışmış, melez bir görünüm vermektedir. Göçmenler hemşeri dernekleri sayesinde bir yandan kendilerine sosyo-ekonomik yönden dayanak sağlarken diğer yandan da mahalli kültürünü devam ettirmektedirler. Göçmenler, dernekler vasıtasıyla iki kültür arasında sıkışmaktan kurtulmakta, hem gittikleri yerin hem de geldikleri yerin kültürünü kısmen içinde barındıran yeni bir kültür ortaya çıkarmaktadırlar.

H9: Göç ettiğinde kalacak yer sağlmasına en fazla akrabaları yardımcı olmuştur.

Göç edenlerin göç sürecinde akrabalarıyla dayanışması literatürdeki çalışmaları desteklemektedir. Katılımcıların % 60'ının göç ettiğinde akrabaları tarafından misafir edildiği, barınma ve yiyecek gibi temel ihtiyaçlarının karşılandığı tespit edilmiştir.

Tablo 64
İş Bulma Meselesinin Çözümü

	N	Ort.	Std. Spm	Faktör 3.2
İlk göç ettiğimde iş bulmama hemşerilerim yardımcı oldu.	467	2,75	1,479	,579
İlk göç ettiğimde iş bulmama akrabalarım yardımcı oldu.	467	3,09	1,532	,567
İlk işe başlarken ağır, kirli, tehlikeli vb. işlerde çalıştım.	467	3,05	1,543	,173
Eigenvalue			,601	
Açıklanan Varyans (%)			19,74	
Crombach's Alpha			,580	

Analizde ortaya çıkan ikinci faktör “göç ettikten sonra göçmenlere, kimlerin iş bulmasına yardımcı olduğu” cümlesidir. İkinci faktör, toplam varyansın %19,74’ünü oluşturmaktadır, eigen değeri ,601’dir ve güvenilirliği ,580’dir.

Toplam katılım oranı %49 olan ve birinci sırada yer alan “ilk göç ettiğimde iş bulmama akrabalarım yardımcı oldu” cümlesine “kesinlikle katılıyorum” diyenler 113, “katılıyorum” diyenler 114, “kararsız” olanlar 60, “katılmıyorum” diyenler 63 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 117’dir.

İkinci sırada “ilk işe başlarken ağır, kirli, tehlikeli vb. işlerde çalıştım” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 125, “katılıyorum” diyenler 76, “kararsız” olanlar 80, “katılmıyorum” diyenler 70 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 116’dır. Toplam katılım oranı ise %43’tür.

Üçüncü sırada “ilk göç ettiğimde iş bulmama hemşerilerim yardımcı oldu” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 81, “katılıyorum” diyenler 85, “kararsız” olanlar 77, “katılmıyorum” diyenler 86 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 138’dir. Toplam katılım oranı ise %36’dır.

Göç eden kişilere tutunma imkânlarını sağlayanlar sorulduğunda kendisini söyleyenler birinci sırada yer almaktadır. Daha sonra akraba ve yakınları gelmektedir. Bununla birlikte; göç edenlerin neredeyse yarısına göç ettiğinde akrabaları tarafından iş bulunmuştur.

Tablo 65
Yaşadığı Yerde Tutunma Biçimleri

	N	Ort.	Std. Spm	Faktör 3.3
Yaşadığım yerde insanı ayakta tutan akrabalarıdır.	467	3,23	1,397	,668
Yaşadığım yerde insanı ayakta tutan hemşerileridir.	467	2,83	1,384	,672
Yaşadığım yerde insanı ayakta tutan cemaatlerdir.	467	2,10	1,186	,570
Yaşadığım yerde insanın kendinden başka dayanağı yoktur.	467	3,85	1,344	,485
Kamu yardımı alarak bu şehirde tutunabiliyorum.	467	1,96	1,188	,574
Özel vakıf ve derneklerden yardım alarak bu şehirde tutunabiliyorum.	467	1,90	1,195	,581
Göç etme kararı verirken maddi yönden birikim sahibiydim.	467	2,83	1,466	,513
Eigenvalue			,421	
Açıklanan Varyans (%)			14,03	
Crombach's Alpha			,344	

Analizde ortaya çıkan üçüncü faktörde “göç ettikten sonra göçmenlerin tutunma biçimleri” belirlenmiştir. Üçüncü faktör, toplam varyansın %14,03’ünü oluşturmaktadır, eigen değeri ,421’dir ve güvenirliği ,344’tür.

Göç ettikten sonra tutunma biçimlerinde % 64 toplam katılım oranıyla ilk sırada “yaşadığım yerde insanın kendinden başka dayanağı yoktur” cümlesi yer almaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 223, “katılıyorum” diyenler 78, “kararsız” olanlar 80, “katılmıyorum” diyenler 45 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 41’dir.

İkinci sırada “yaşadığım yerde insanı ayakta tutan akrabalarıdır” cümlesi gelmektedir. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 96, “katılıyorum” diyenler 141, “kararsız” olanlar 94, “katılmıyorum” diyenler 45 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 91’dir. Toplam katılım oranı %51’dir.

Üçüncü sırada “göç etme kararı verirken maddi yönden birikim sahibiydim” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 85, “katılıyorum” diyenler 91, “kararsız” olanlar 74, “katılmıyorum” diyenler 95 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 122’dir. Toplam katılım oranı ise %38’dir.

Dördüncü sırada “yaşadığım yerde insanı ayakta tutan hemşerileridir.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 65, “katılıyorum” diyenler 100, “kararsız” olanlar 109, “katılmıyorum” diyenler 75 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 118’dir. Toplam katılım oranı ise %35’tir.

Beşinci sırada “yaşadığım yerde insanı ayakta tutan cemaatlerdir.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 25, “katılıyorum” diyenler 34, “kararsız” olanlar 101, “katılmıyorum” diyenler 109 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 198’dir. Toplam katılım oranı ise %13’tür.

Altıncı sırada “özel vakıf ve derneklerden yardım alarak bu şehirde tutunabiliyorum.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 25, “katılıyorum” diyenler 31, “kararsız” olanlar 68, “katılmıyorum” diyenler 89 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 254’tür. Toplam katılım oranı %12’dir.

Yedinci sırada “kamu yardımı alarak bu şehirde tutunabiliyorum.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 25, “katılıyorum” diyenler 28,

“kararsız” olanlar 85, “katılmıyorum” diyenler 93 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 236’dır. Toplam katılım oranı %11’dır.

H10: Göç hareketleri akraba ve yakınların ilişkileri ile özendirilmektedir.

Yukarıda geçen iletici ve tutucu değişkenler dikkate alındığında göç hareketlerinde akraba ve yakınların çok önemli roller oynadığı görülmektedir. Gerek göç etmeye karar vermede, gerek bilgi sağlamada, gerekse tutunmasını sağlamak için iş ve barınma sorunlarını çözmeye önemli etkileri görülmektedir. Katılımcıların olumlu cevapları oldukça yüksektir.

4.2.4. Göçten Memnun Olma Durumu

Göç edenlerin göç etmekten memnun olup olmadıkları sorulmuş, göçlerin olumlu değişikliğe sebep olduğu tezi kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Tablo 66
Göçten Memnun Kalma Durumu

	N	Ort.	Std. Spm	Faktör 4.1
Burada bir düzen kurdum geri dönmeyi düşünmüyorum.	467	3,79	1,172	,282
Buraya göç ettiğimden memnunum.	467	3,97	1,124	,527
Göç ettikten sonra ailemin yaşamı ekonomik yönden olumlu yönde değişmiştir.	467	3,83	1,147	,778
Göç ettikten sonra ailemin yaşamı sosyal yönden olumlu yönde değişmiştir.	467	3,92	1,076	,782
Eigenvalue				
		1,512		
Açıklanan Varyans (%)				
		75,61		
Crombach's Alpha				
		,666		

Analizde ortaya çıkan birinci faktörde “göç ettikten sonra göçmenlerin göç etmekten memnun olmalarının” olumlamları istenmiş ve cümlelere genelde olumlu biçimde cevap verilmiştir. Birinci faktör, toplam varyansın %75,61’ini oluşturmaktadır, eigen değeri 1,512’dir ve güvenilirliği ,666’dır.

İlk sırada “Buraya göç ettiğimden memnunum.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 188, “katılıyorum” diyenler 152, “kararsız” olanlar 74,

“katılmıyorum” diyenler 23 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 30’dur. Toplam katılım oranı ise %73’tür.

İkinci sırada “ Göç ettikten sonra ailemin yaşamı sosyal yönden olumlu yönde değişmiştir.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 165, “katılıyorum” diyenler 165, “kararsız” olanlar 90, “katılmıyorum” diyenler 27 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 20’dir. Katılanların toplam oranı %71’tir.

Üçüncü sırada “ Göç ettikten sonra ailemin yaşamı ekonomik yönden olumlu yönde değişmiştir.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 160, “katılıyorum” diyenler 153, “kararsız” olanlar 93, “katılmıyorum” diyenler 35 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 26’dir. Katılanların toplam oranı ise %67’dir.

Dördüncü sırada “Burada bir düzen kurdum geri dönmeyi düşünmüyorum.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 152, “katılıyorum” diyenler 160, “kararsız” olanlar 92, “katılmıyorum” diyenler 30 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 33’dir. Katılanların toplam oranı %67’dur.

Tablo 67
Göçten Memnun Kalmama Durumu

	N	Ort.	Std. Spm	Faktör 4.2
İlk fırsatta memlekete geriye göç etmeyi düşünüyorum.	467	2,49	1,335	,645
Şimdiki aklım olsa göç etmezdim.	467	2,48	1,392	,628
Buraya göç etmekten memnun kalmadım.	467	2,30	1,246	,629
Şimdi İmkânım olsa başka bir şehre göç etmek isterim.	467	2,59	1,293	,430
Eigenvalue			,488	
Açıklanan Varyans (%)			24,38	
Crombach's Alpha			,797	

Analizde ortaya çıkan ikinci faktörde “göç ettikten sonra göçmenlerin göç etmekten memnun olmadıkları” olumlamaları istenmiş ve cümlelere genelde olumsuz biçimde cevap vermişlerdir. İkinci faktör, toplam varyansın %24,38’ini oluşturmaktadır, eigendeğeri ,488’dir ve güvenilirliği ,797’dir.

Birinci sırada “Şimdi İmkânım olsa başka bir şehre göç etmek isterim.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 51, “katılıyorum” diyenler 53, “kararsız” olanlar 144, “katılmıyorum” diyenler 92 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 127’dir. Toplam katılım oranı ise %22’dir.

İkinci sırada “İlk fırsatta memlekete geriye göç etmeyi düşünüyorum.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 58, “katılıyorum” diyenler 41, “kararsız” olanlar 113, “katılmıyorum” diyenler 113 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 142’dir. Toplam katılım ise %21’tür.

Üçüncü sırada “Şimdiki aklım olsa göç etmezdim.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 74, “katılıyorum” diyenler 21, “kararsız” olanlar 108, “katılmıyorum” diyenler 114 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 150’dir. Toplam katılım %20’dir.

Dördüncü sırada “Buraya göç etmekten memnun kalmadım.” cümlesi bulunmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” diyenler 40, “katılıyorum” diyenler 32, “kararsız” olanlar 115, “katılmıyorum” diyenler 119 ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenler ise 161’dir. Toplam katılım %15’tir.

H11- Göç edenler göç etmekten memnun kalmışlardır.

Yukarıda sıralanan verilere göre göç etmekten dolayı memnun kalanların memnun olmayanlardan oldukça fazla olması hipotezi doğrulamaktadır. Diğer yandan göç edenler göç ettikten sonra ailenin ekonomik ve sosyal yaşamlarının olumlu yönde değiştiğini belirtmişlerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

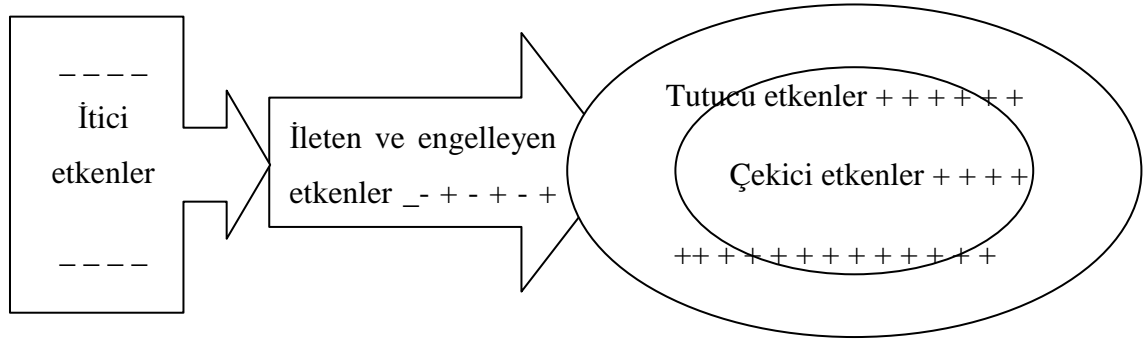
İnsanlık tarihiyle birlikte başlayan göçler her dönem, her toplum ve her şartta nedenleri değişerek devam etmektedir. Ravenstein ile başlayan bilimsel göç incelemeleri o günden bugüne insanlık tarihinde kısa bir dönem olarak görülebilir ki; bu dönem, yaklaşık yüz otuz yıllık (1885-2015) bir süreçtir. Bu süreçte birçok bilim adamı göç konusuyla ilgili çalışmalar yapmış ve bu çalışma gerek kuram, gerekse hipotez olarak literatüre önemli katkı sağlamıştır. İtme-çekme kuramına Ravenstein'den sonra Stouffeer aradaki fırsatlar kavramını kazandırmış ve sonrasında Lee model kurarak katkıda bulunmuştur.

Sanayi Devrimi, toplumsal değişimler ve sonrasında ortaya çıkan bilimsel gelişim göç konusuna da yansımış ve bu alanda birçok kuram ortaya atılmıştır. Bu kuramlar arasında, 1980 sonrasında liberalleşme yolunda önemli adımlar atan Türkiye için genel içgöç ve özelde Ağrı İli'nden göç için en uygun olanı, itme-çekme ve ağ ilişkileri kuramlarıdır.

Bu çalışmada kişilerin göçe karar vermeden önceki ve göç sonrası gittiği yerlerde yerleşene kadar yaşadıkları göç süreci, gitmek istenilen yerin ekonomik durumuna yapacağı katkı, kamu hizmetlerinden yararlanma durumu, gitmek istenilen yeri seçmeleri ve bu süreçte kullandıkları yollar ve göç sonrasında tutunma biçimleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışma temel olarak itme-çekme ve ağ ilişkileri kuramları çerçevesindedir. Ancak itme-çekme kuramına eklediğimiz tutunma boyutuyla ve ağ ilişkilerindeki bulgularımızın itme-çekme kuramının bir boyutu olan iletici etkenler boyutuna eklenerek incelenmiştir. İtici-çekici göçler kuramı sadece ölçülebilir haberleşme araçları, ulaşım araçları, yolları vb. verileri baz alarak iletici etkenleri ölçmeye çalışırken ağ ilişkilerinde evlenme, akraba, yakınlar, arkadaşlar, cemaatler vb. önem arz etmektedir. Sözü edilen ağ ilişkilerinin bazı unsurları, ölçülebilir iletici etkenler boyutuna eklenerek genişletilmiştir.

Ağrı İli'nin göçlerinin açıklanabilmesi için itme-çekme kuramı ile ağ ilişkileri kuramının birlikte kullanılması gerekmektedir. Göçlerde özellikle ağ ilişkilerinin başat etkisi bulunmaktadır. Her iki kuram da göçü tek başına açıklayamamaktadır. İtme çekme kuramı, göç olayını sadece gelir, ücret, istihdamı öne çıkararak daha müreffeh bir hayata ulaşmaya bağlamaktadır. İtme çekme kuramı, kişilerin akraba, yakın ve

hemşeri ilişkilerini görmezden gelmekte ve neden gittiği şehri seçtiğini ve göçmenlerin gittikleri şehirde nasıl tutduklarını açıklayamamaktadır. Ağ ilişkileri ise hem ilk göçlerin neden başladığına cevap verememekte; hem de temel ekonomik dinamikleri göz ardı etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada her iki model bir arada denenmiştir.

Şekil 16: Göç Süreci Şeması

Ekonomik göç kuramlarının kategori sayısı oldukça fazladır. Üç ayrı yaklaşımla ele alınırken, aynı zamanda bu yaklaşımlar üç ayrı ekonomik modele göre varsayımlarını oluşturmaktadır. Bu varsayımlar Ağrı İli göçleriyle de ilgilidir. Çalışmada İtme-çekme kuramına neo-klasik mikro, makro ve yeni ekonomik model varsayımları uyarlanmış ve ağ ilişkileri kuramı eklenmiştir.

Neo-klasik mikro ve makro ekonomik modelde göç eden kişinin kendisi önem arz ederken, yeni ekonomik modelde ise göç eden kişinin yanı sıra ailesi/hane halkı da ele alınmaktadır. “Göçlerde birey değil aile, hane halkı ele alınmalıdır” varsayımından yola çıkarak göç eden kişinin nadir olarak tek başına karar verdiğini söyleyebiliriz. Özellikle Ağrı İli’nden yapılan göçlerin neredeyse tamamının aile ve akrabalar ile istişare çerçevesinde verilen göç kararlarıyla gerçekleştiği ve tek başlarına göç etmedikleri tespit edilmiştir.

Neo-klasik mikro ve makro ekonomik göç modelinde ücret en önemli faktörken, yeni ekonomik modelde ücretin önemi azalmıştır. Modelin varsayımlarından biri “Ücret farklılıkları vazgeçilmez koşul değildir.” diğeri “Ücret farklılıkları kalksa bile göçler devam edebilir.” Bu çalışmada, özellikle göç edenlerin ücret ve gelirin yanı sıra daha iyi sağlık ve eğitim hizmeti almak ve akrabaları ile beraber olmak için göç ettiği tespit

edilmiştir. Aynı zamanda göçün maliyeti ve akrabaların etkilerinin ücret farklılıklarının göz ardı edilmesini de beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir.

Neo-klasik mikro ve makro ekonomik göç modelinde ekonomik gelişmeyle göçlerin azalacağı varsayılmaktadır. Oysa yeni ekonomik modelde ekonomik gelişmeyle göçün azalmadan devam edebileceği düşünülmektedir. “Ekonomik gelişme göçleri azaltmayabilir, çünkü göç için gerekli olan gelir zaten kaynak bölgeden sağlanmaktadır.” ve “Gelir artışı göçleri engellemez, çünkü gelirin artışı daha farklı beklentileri beraberinde getirir.” Bu çalışmada, göç edenlerin göç etmeden önce belirli bir gelire sahip oldukları gözlemlenmiştir. Ağrı İli’nde hem makro olarak ekonomik gelişme hem de mikro olarak kişilerin gelirlerinin artması görülmektedir ve aynı zamanda göçler de devam etmektedir.

Neo-klasik mikro ve makro ekonomik göç modelinde işgücü piyasasını düzenlemekle göçün yönlendirilebileceği düşünülmektedir ancak yeni ekonomik model işgücü piyasasını düzenlemenin tek başına göçü yönlendiremeyeceğini varsaymaktadır. “Hükümetler göçlerin yönlendirilmesinde yalnızca işgücü piyasasını değil değişik piyasaları (sigorta, sermaye vb.) düzenleyerek yönlendirebilir.” Hükümetler yalnızca bir piyasayı düşünerek hareket etmemektedir. Biryandan teşvik sistemi, bir yandan kamu yatırımları vasıtası ile en ücra köşelere istihdam ve hizmet götürmeyi amaçlarken diğer yanda da gerekli yasal düzenlemeler yaparak sermayenin o bölgede kalıp, o bölgeyi geliştirmesini amaçlamaktadırlar. Onuncu kalkınma planında göçlere ilişkin gerekli tavsiyeler, devletin vermiş olduğu teşvik ve kamu yatırımı verileri bu hipotezi doğrulamaktadır.

Çalışmada ağ ilişkileri kuramının en önemli varsayımlarından biri olan ve Ağrı İli’nden göç edenlerde de karşılığını bulan “göçmen ilişkileri ağları, göç hareketini özendirerek suretiyle göç etme isteğini sürekli yaygınlaştırmaktadır.” cümlesi ölçülmüştür. Birçok kişinin ağ ilişkilerini kullanarak ve ağ ilişkisi sonucu daha önce göç etmiş kişilere özenerek göç ettiği ortaya çıkmıştır. Diğer önemli bir varsayım ise “ücret farklılıkları önemini kaybetmekte, çünkü göçmen ilişkileri ağı göçün yol açtığı masrafları ve içerdiği rizikoları azaltmaktadır.” tezidir. İlk göç edenler, iş buldukları ve gelirlerini artırdıkları yerleri tercih etseler de sonraki göçlerde ücret ve gelir önceliğini kısmen yitirmiş görünmektedir. Çoğu kişi ağ ilişkileri sayesinde göçte katılmakta, birçok riski

(iş bulma, bilgi alma, barınma) ağ ilişkileri sayesinde aşmaktadır. Ancak ücret ve gelir eskisi kadar olmasa da yine de önemli yer tutmaktadır. Ağ ilişkileri sayesinde kişiler dernekler kurmakta, kültürünü kısmen yaşatmakta ve tutunabilmektedir. İş arkadaşı edininceye kadar kendi kültüründen kişilerle sosyal ihtiyaçlarını karşılamaktadır. İlk göç edenler genelde hemşeri, yakın ve akrabaları ile ilişkilerini sürdürürken, göç edenlerin çocukları okul, iş ve dernek arkadaşları ile ilişkilerini sürdürmektedir. İhtiyaca ve kültürel değişime uygun sosyal ilişkiler kurulmaktadır.

Literatürden edinilen bilgiler dahilinde, göç edenlerin göç nedenleri hiyerarşisi beş nedene bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Kişilerin göç etmedeki birinci önceliği güvenlik, ikinci önceliği iklim, üçüncü önceliği sosyo-ekonomik değişim, dördüncüsü gelirin artırılması-istihdam, beşincisi ise kent hizmetlerinden yararlanmadır. Diğer nedenler bu temel beş nedene bağlı olarak değerlendirilebilir.

Sanayileşme ile birlikte şehirlerde istihdam alanlarının açılması ve buna karşılık kırdaki makineleşme ile birlikte işgücüne olan ihtiyacın azalması göçleri yönlendirmektedir. Makineleşme bir yandan işgücüne olan ihtiyacı azaltırken bir yandan da bölgenin zenginleşmesini sağlamak ve bu zenginlik göçleri hızlandırmaktadır.

Türkiye iç göçünün bölgesel dengesizliklerden kaynaklandığı ve kamu hizmetlerinin sunumunda (altyapı, eğitim, sağlık hizmetleri vb.) gelişmiş bölgelerin geri kalmış bölgelerden ileri olduğu söylenebilir.

Bu çalışmamızda ve yapılan diğer çalışmalarda Türkiye genelinde göç edenlerin hemşeri akraba vb. ağ ilişkilerini kullanarak göç ettikleri ve göçten sonra yine hemşeri akraba vb. ağ ilişkilerini kullanarak barınma, iş bulma, sosyal çevre edinme ve yapılan yardımlardan yararlanma şeklindeki tutunma yöntemleri ortaya koydukları görülmektedir.

Çalışmada ortaya konulan hipotezler saha araştırması neticesinde olumlanmıştır. Göç edenlerde işsizlik azalmış, işçileşme artmış ve göç edenlerin çoğunun vasıf yönünden düşük olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca ekonomik koşullar göçü tetikleyen temel faktörlerin başında geldiği; sağlık ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği göç nedenleri arasında önemli yer tuttuğu; göçün iletici faktörleri arasında en çok kullanılan akraba ve yakınlar olduğu; “Göç etme kararında aile birleşimi” cinsiyet açısından farklılık

gösterdiği ve kadınların bu cümleyi olumlamaı erkeklerere göre daha yüksek olduğu; göçmenlere, göç ettiğinde kalacak yer sağlama konusunda en fazla akrabaları yardımcı olduğu; göç hareketleri akraba ve yakınların ilişkilileri ile özendirildiği; göç edenlerin göç etmekten memnun kaldığı olumlanmıştır.

Türkiye’de içgöçler Doğu’dan Batı’ya yönelmektedir. Her ne kadar güneyde Adana, Mersin, Antalya ve Gaziantep’e önemli sayıda göç olsa da, geneli Ankara, İzmir, Bursa, İstanbul ve çevresindeki illere doğru yoğunlaşmaktadır. Metropol şehirlerin çevresindeki illere göçlerin yoğunlaşması ana merkezde tutunmanın zorluğu ve fırsatlardaki rekabetin ağır olmasından kaynaklanabilir.

Türkiye’de son yedi yıl (2007-2014) içerisinde iller arasında yaklaşık 16 milyon kişi göç etmiştir. Bu rakam Türkiye nüfusunun neredeyse beşte birine denk gelmektedir. Bu verilere il içerisindeki göçler dâhil değildir. İl içerisindeki göçler, iller arasındaki göçler kadar olmasa da önemli sayılabilir. Bu devasa nüfusun yer değiştirmesi kentlerde çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlardan kurtulmak için planlı bir yönlendirme yapılması zorunluluk arz etmektedir.

Arızı olaylar başlığı altında incelenen zorunlu göç, Türkiye’de liberalleşmenin getirmiş olduğu toplumsal değişimin büyük göstergelerinden biridir. Zorunlu göç, göç sürecinin normal şartlarda işlememesinden dolayı daha büyük sorunlara yol açabilmektedir. Normal göç süreçlerinde öncüler gittikleri yerde sosyal ve ekonomik sermaye edinerek sonrakilerin olası risklerini büyük oranda gidermektedirler. Ancak herhangi bir plan ve program olmadan aniden ortaya çıkan zorunlu göç beraberinde büyük güçlükler getirmektedir. Hem göç etme hem de şehirde tutunma sürecinde büyük zorluklar yaşanmaktadır.

Zorunlu göçe maruz kalan bir milyona yakın insan bulunmaktadır. Bu kişilerin zararları olayların yaşanmasından neredeyse otuz yıl geçtikten sonra tazmin edilmeye çalışılmaktadır. Zorunlu göç sürecinde değil de göç ettikten epeyce sonra yapılan müdahalelerin ve yardımların hem mağdur olanlara hem de topluma pek faydası bulunmamakta, hatta istenmeyen sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu gibi durumlarda devletin acil, mantıklı ve verimli şekilde çözüm bulması olayların farklı sosyal sorunlara neden olmasına engel olabilir ve insanları tatmin edebilir.

Ağrı İli ölçülebilir itici sebeplerden birçoğuna sahiptir. İlin kişi başi yurtiçi hâsılası, kişi başi katma değer verileri, sanayi, hizmet ve tarım sektöründeki üretim miktarları, sosyal güvenlik durumu, işsizlik, istihdam ve işgücüne katılım oranları, genç bağımlılık oranı, kamu hizmetlerindeki yetersizlikler, güvenlik nedenleri ve iklim şartları itici nedenleri oluşturmaktadır. Diğer bölge ve illerle karşılaştırıldığı zaman birçok veride Ağrı İli olumsuz verilere sahip olduğu görülmektedir. Bu verilere dayanarak bölgesel dengesizliklerin Ağrı İli göçüne büyük etki yaptığı söylenebilir.

Ankete katılan katılımcıların göç nedenleri sıralamasında en çok ekonomik nedenler, ikinci sırada ise kamu hizmetlerinden daha fazla yararlanma isteği ön plana çıkmaktadır. Göç nedenleri arasında güvenlik nedeni oldukça düşük çıkmıştır. Ancak birçok kişiyi etkilediği saha araştırmasında gözlemlenmiştir. Toprak yetersizliği yüzünden göç edenlerin sayısı azdır. Kırdan göç edenler, işleyecek toprakları olmamasından daha çok ağ ilişkileri sayesinde göç ettiği görülmüştür. Göç edenler, iletici ve tutucu etkenlerden en fazla akraba, yakın ve hemşerilerinden yararlanmışlardır. Göç etme kararında ailenin verdiği karar önem arz etmektedir. Ankete katılan göçmenler, göç etme sürecinde belirli bir birikme sahip olduklarını doğrulamışlardır. Göç sürecinde İnternet, gazete çok az kullanılmıştır. Havayolunun karayoluna nazaran daha az kullanıldığı belirtilmiştir. Göç ederken uzaklık-yakınlığın önemini yitirdiği söylenebilir. Çünkü gerek göç verileri gerekse ankete katılanlar, mesafenin önemini kaybettiğini doğrulamaktadır. Göç edenlerin geneli göç ettiklerinden memnundur ve göç sonrasında yaşamları olumlu yönde değişmiştir.

Şehirleşme oranının Türkiye'nin şehirleşme ortalamasından çok düşük olduğu Ağrı İlinin kırsal bölgelerinde yaşayanların hızla şehirlere doğru akacağı ve göçlerin artarak devam edeceği söylenebilir.

Birçok kırsal yerleşim yerinde tersine göçler gerçekleşmektedir. Nihayetinde memleketlerine geri dönenler gittikleri yerlerde edindikleri bilgi ve görgüleriyle başta konutlar olmak üzere köy yaşam tarzına yeni bir anlayış getirmektedirler. Ancak yetersiz altyapısı olan köylerde bireysel modernleştirme çabaları sonuç vermemekte; çarpık yapılaşma ve gecekondulaşma ortaya çıkmaktadır. Köylerin kalkınması tersine göçlerle ivme kazanmaktadır. Dolayısıyla hem şehirlerin selameti hem de tersine

göçlerin sürdürülebilir olması için köylerin altyapı sorunlarına çözüm bulunması gerekmektedir.

Kır nüfusunun çok fazla göçe meyilli olmasında sosyal hareketliliğin de etkisi bulunmaktadır. Uzun süreçte yapılan gözlemlerde kır nüfusunun çoğunlukla köylülüğü ve çiftçilik ve hayvancılıkla meşgul olmayı düşük statülü olarak gördükleri ve bu yaşam tarzından biran önce kurtulmak istedikleri tespit edilmiştir. Örneğin; kız tarafı evlilik için ön koşul olarak damat adayının şehirde maaşlı ve ücretli iş bulmasını istemektedir. Ücretli de olsa köy işlerinde çalışma zül kabul edilmekte; tercih edilmemektedir. Nitekim köylerde yüksek işsizlik olmasına rağmen çobanlık ya da yevmiye işlerini yapacak kimse bulunamamaktadır. Buna mukabil göçle gittikleri yerde ücretli ve yevmiyeli iş için rekabet etmektedirler.

Durum böyle olunca hem çocuklar hem de ebeveynler adeta şehre göç edip toplumsal tabakalaşma piramidinde üste doğru tırmanmak için yarışmakta ve bu yolda önlerine çıkan her fırsatı değerlendirmektedirler. Yarışta geri kalanlar, göç etmeyen ise miskin, beceriksiz ve sefil olarak görülmektedirler.

Ağrı İli'nde göçlerin daha farklı boyutlarının olduğu gözlemlenmiştir. Kişiler önce kırdan şehrin kenar mahallelerine göç etmekte ve kırdaki yaptıkları işlerin benzerlerini yaparak tutunmaktadırlar. Daha sonra kısmen gelir durumları iyileşince şehrin merkezine taşınmaktadırlar. Bu durum göçün hem kademeli olduğunu; hem de statü ve saygınlığını artırmaya yönelik olduğunu göstermektedir. Köyden şehre geliş saygınlık ve statü merdiveninde birinci basamak, şehrin kenar mahallesinden merkeze geliş ise ikinci basamak olarak görülebilir. Sosyal tabaka piramidinde yükselme sürecini kişilerin gelir ve eğitimlerini artırarak devam ettiği gözlemlenmiştir.

Bazı yörelerdeki kırdan kente göç olgusuyla birlikte göç katılmayan yaşlıların bakım sorunları da ortaya çıkmaktadır. Yaşlıların güvenliği ve bakımı geleneksel ailenin işlevlerinden biridir. Aile üyeleri göç ederken yalnız kalan yaşlılar aynı zamanda hem sosyal güvenceden hem de bakım hizmetlerinden yoksun kalmaktadırlar.

Ağrı İli'nden göç edenlerin eğitim düzeyleri Ağrı İli'ne göç edenlerin eğitim düzeylerinden daha düşüktür. Çünkü Ağrı İli'nden dışarıya vasıfsız kişiler göç ederken Ağrı İli'ne öğrenim ve atama-tayinle gelenler çoğunluğu oluşturmaktadır. Dolayısı ile

dışarıya eğitimi düşük göçler verirken dışarıdan eğitim seviyesi yüksek göçler almaktadır. Böylece Ağrı il merkezinde gidenler gelenlere göre daha fazla sayıda olduğu için hem nüfus azalmakta hem de sosyo- ekonomik ve sosyo- kültürel değişim yaşanmaktadır.

Kırdan kente göç eden kişilerin çoğunlukla vasıfsız olması, nitelikli işlerde istihdam edilmelerini zorlaştırmaktadır. Ayrıca aile geçimini salt erkeğin sağlamasına yönelik beklenti dolayısıyla özellikle erkekler üzerinde büyük bir geçim baskısı oluşmaktadır. Bununla birlikte; kadınların göçle beraber eğitim düzeylerinin yükseldiği tespit edilmiştir.

Kadın emeği hem göç öncesi kırdan hem de göç sonrası şehirde kayda geçmemesinden dolayı görünür değildir. Ailedeki işbölümünde ev alanının kadınlara ait olması, az da olsa ev dışında çalışmak isteyenlere erkeklerin izin vermemesi ve yine az da olsa çalışanların enformel sektörde kayıtsız olarak çalıştıkları gözlemlenmiştir. İstihdamın kısıtlı olduğu durumlarda kadının hiç değilse ev içindeki görünmez emeğini görünür kılmak amacıyla kayıtlı işlerde çalışarak eve eklemek getiren erkek eşin maaşının en az üçte birinin kadına açılacak bir banka hesabına yatırılmasının uygun olacağı söylenebilir.

Göç sürecinde bekâr ya da evli olma farklılıklar oluşturmaktadır. Aileden ilk göç eden bekârlar genelde yerleşmek için birkaç şehir gezdikten sonra en uygun yeri seçmektedirler. Evli olanların ise çok gezme imkânları kısıtlıdır. Göç sonrası evlenenlerin ise, genelde evlendikleri yerlerde kaldıkları gözlemlenmiştir.

Devletin şimdiye kadar uyguladığı göçü yönlendirme politikaları, kentten kente göçleri önlemeye yöneliktir. Kırdan kente göçü teşvik edersine genellikle kentlere verilen teşvik ve kamu yatırımları, köylerin boşalmasına hizmet etmektedir. Doğal olarak nerede nüfus fazlaysa oraya daha fazla kamu hizmetleri akıtılmakta; bölgeler arasındaki dengesizlikleri gidermek için uygulanan teşvikler ise fazla etkili olmamaktadır.

İşsizlik sorunu Dünyanın her yerinde gün geçtikçe artarak devam etmektedir. Bir yandan iş bulma gayretindeki göçmenler, diğer yanda daha ucuza ve daha uzun saatler çalışmayı göze alan göçmenler yüzünden işlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan yerleşikler... Bu olumsuz durumun giderilmesine yönelik uluslararası yapısal

standartların etkili şekilde uygulanması ve çeşitli sosyal politika araçlarının devreye girmesi gerekmektedir.

Yoksulluk birçok kaynaktan göç nedeni olarak görülmektedir, ancak göç edenler içerisinde yoksul durumdayken göç edenlerin sayısı oldukça düşüktür. İşçi göçlerinde yoksulluk önemli bir neden olarak ortaya çıkabilir ancak ailece yapılan göç nedenleri sıralamasında daha alt sıralardadır. Yapılan gözlemlerde erkeğin arkadaşları aracılığıyla iş bulduğu yerde çalışmaya başladığı, ancak geri dönüp dönmeme konusunda kararsız olduğu tespit edilmiştir. Süreçte gelirini bir önceki duruma göre artırdığında ya ailesi ile beraber göç etmekte ya da kaynak bölgede (memleketinde) hayatına devam etmektedir. Göçlerin yoksullukla doğrudan bağlantılı gözükmemektedir. Gelir dengesizliği ve gelir azlığı vb. terimlerle yoksulluk teriminin birbirinden farklı anlamlar taşıdığı göç konusunda daha çok belirginleşmektedir.

Liberal eklemleme veya başka sebeplerden dolayı komşu ülkelerle dış ticaretin sınırlı kaldığı söylenebilir. İran gibi büyük bir ülkeye komşu olmasına rağmen Ağrı İli'nde yapılan dış ticaret çok azdır. Ticaretin önemli bir kısmı sigara kaçakçılığı gibi gayri-resmi yollarla yapılmaktadır. Ağrı İli'nde dış ticaretin sınırlı kalmasının göçe önemli derecede etki ettiği söylenebilmekle birlikte; ne kadar etkili olduğu hakkında net bilgi verilememektedir. Haziran (2015) ayında kademeli olarak kaldırılması düşünülen ticaret ambargosunun göçlere ne kadar etki edeceği konusu sonraki yıllarda yapılacak bir başka araştırmayla ortaya çıkarılabilir.

Genellikle dış göçlerle ilgilenen Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün iç göçün yönlendirilmesinde aktif görev alması ve bakanlıklar arasında koordinasyon görevi yüklenmesi faydalı sonuçlar getirebilir. Göç konusunda TÜİK-ADNKS'de ve geçmişe yönelik sınırlı aralıkta olsa da DPT'de çeşitli verilere ulaşabildiğimiz halde göç nedenlerine, göçmenlerin mesleklerine ve içi göçlere yönelik bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca 2012 yılında çıkan 6360 sayılı yasa ile şehirde yaşayanların oranı yaklaşık %91 civarında görünmektedir. Bu oran köyde oturanları da kapsamaktadır ve kırsal nüfusunu doğru yansıtmadığı tespit edilmiştir. Büyükşehirlerin köylerinde yaşayanlar şehirde yaşıyormuş gibi görünmektedirler.

Sorunların çözümüne yönelik acilen bir politika ortaya koyabilmek için gayet masraflı olduğu için yapılamayan akademik çalışmalara da bir an önce kaynak aktarılması gerekmektedir. Bu çalışma konularından bir kaçını sıralayacak olursak;

Ağrı bölgesi güven endeksinin, hem yatırımların gelmesi ve süreklilik kazanmasında hem de göçlerin artmasında önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Güven endeksi ile göçler arasındaki ilişkilere yönelik akademik bir çalışma yapılabilir. Bu çalışmada bir göç nedeni olarak ortaya çıkan iklim şartları da literatürde hiç işlenmemiştir ve her hangi bir kuramda da söz edilmemiştir. Türkiye’de toprak azlığı ile göç arasında ilişkinin bulunmasına yönelik de hiçbir çalışma bulunamamıştır. Her bölgedeki toprak azlığının göçe etkileri farklı olabilir, ancak kısmen ölçüm yapılabilir. Ayrıca birçok bölgede tapu ve kadastro çalışmasının yapılmış olması nedeniyle bu yönde yapılacak olan çalışmaların altyapısının hazır olduğu ifade edilebilir.

1972 yılında amaçlanan köylerin birleştirilmesi uygulamasıyla büyük köylere PTT, sağlık ocağı vb. hizmetler verilmiş, ancak diğer köylerin bu hizmetlerden yoksun kalması nedeniyle yeterli başarılı elde edilememiştir. Bu tip hizmet kuruluşlarının köy merkezinin dışında ve her köyün ulaşımının kolay olacağı yerlere yapılması ve aynı zamanda köylülerin ürünlerini teşhir edip satabilecekleri yer olması, böyle bir politikanın başarıya ulaşması için gerekli görülebilir.

Teşviklerin, üretimin zorlukları gözetilerek verilmesi; kamu hizmetlerinin ise ilçelere en iyi şekilde götürülmesi göç politikalarına önemli bir ivme kazandırabilir. Çünkü insanlar gittikçe şehir hayatına daha çok katılmaktadırlar. İletişim ve ulaşım araçlarının hızla gelişmesi kamu hizmetlerine insanların kolaylıkla ulaşabilmesini sağlamaktadır. Köyde üretim yapan bir kişi, rahatlıkla ilçenin hastane, okul, banka vb. hizmetlerinden faydalanabilir. Kişiler üretimini köyde yapabilir, köyde ikamet edebilir veya köyde ikamet edip şehirde çalışabilir. Değişik şekillerde aynı bölge içerisinde yaşamını devam ettirebilirler.

Türkiye’de önce göçler meydana gelmekte sonra göçmenlere yönelik politikalar üretilmekte ve şehrin altyapı ve üstyapısı geliştirilmektedir. Sorunlara önceden tedbir alınmadığı için sonrasında büyük maliyetlerle karşı karşıya kalınmaktadır. Bu durum en çok sağlık konusunda dikkat çekmektedir. Nasıl ki sağlık sorunları ilerlemeden alınan tedbirler, hem iyileşme sürecini kolaylaştırıcı hem de maliyeti azaltıcı olsaydı göç

ve şehirleşmeye yönelik sorunlar da aynıdır. Daha iyi yaşam için sorun daha çok küçükken, ele alınmalı ve sorunun giderek büyümesi acil tedbirlerle önlenmelidir.

Köyden şehre göç etmeyi teşvik edercesine tarım işleriyle uğraşanların malları geçmiş dönemde değersizleştirilmiş, sübvansede edilmemiş ve diğer sanayi malları ile eşit tutulmuştur. En azından göçlerin hızını azaltmak ve hızlı şehirleşme sonucu maliyetlerin yüksekliğini kontrollü tutmak için kırdada yaşayanlara teşvikler verilmesi gerekirdi. Göçlerden sonra verilen teşvikler çok faydalı olmamaktadır. Şehre göç edenler geri dönüp teşviklerden yararlanmayı düşünmemektedir. Artık şehir bir parçası haline gelen göçmen ailenin üyelerinden biri geriye dönmeyi istese bile diğer üyeler geriye dönüşe karşı çıkmaktadır. Diğer yandan köyden kente göçlerin teşvik edildiği söylenebilir. Zira teşvikler toprağı işleyene değil, toprak sahiplerine verilmektedir ki, ayrıca sosyal adalet açısından da incelenmesi gereken bir konudur.

Türkiye’de göç veren bölgelerinin işgücünün çoğunluğunun tarımda çalışıyor olması bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Çünkü sanayi mallarını üreten birçok ülke bulunmaktadır ve gittikçe değeri tarım ürünlerine göre düşmektedir. Üretimde sorun yaşanan alanların tespiti ve üretimlerin desteklenmesi gerekmektedir. Çalışma sürecinde bizzat tespit edilen pazar bulma, maliyet yüksekliği ve depolama sorunlarına çözüm bulunabilirse üretim miktarı ve kalitesi artırılabilir ve kişilerin istihdamı kendi memleketlerinde sağlanmış olur.

Köylerde yaşayan kişiler organik tarım ve hayvancılığa yönlendirilmeli ve ürettikleri ürünlerin pazarlanmasında kolaylıklar sağlanmalıdır. Yöresel zorluklar göz önüne alınarak destekler verilmelidir. Örneğin, Antalya ve Ağrı İli’ne aynı tarımsal destek ve teşvik verilmesi durumunda kişiler Antalya’yı tercih edeceklerdir.

Bu çalışmada göç için iki adımlı çözüm önerilmektedir. Birincisi; Yatırım teşvikleri verilirken çalışanlar vasıf bakımından üçe ayrılmalı ve bölgelere bölüştürülmelidir. Metropoller altın yakalı, metropollere yakın yerler beyaz yakalı ve gelişme düzeyleri az olan yerler ise mavi yakalı çalışanlar göz önüne alınarak yatırımlar teşvik edilmelidir.

İkinci ayağı ise köyler arasında ulaşım, ticaret vb. üstünlüğe sahip köylerin pazar ve hizmetler yönünden desteklenmesi, ilçeler arasında büyümeye elverişli ilçelerin pazar ve hizmetler yönünden geliştirilmesi ve iller arasında uygun olan ilin geliştirilmesi,

ayrıca tarım ve sanayi ürünlerinin il ve ilçeler bölüştürülerek markalaşmalarının sağlanmasıdır.

Bu çalışma kapsamında yapılan araştırmada, bazı bölgelerde toprakların boş olduğu gözlemlenmiştir. Bu toprakları işleyenler ya şehre göç etmiş ya da yaşlılıktan dolayı topraklarını işleyememektedir. Aynı köyden olan kişiler, çeşitli sorunlardan dolayı birbirlerine topraklarını kiraya vermemekte ve başka köylerden kiralayanları da hoş görmemektedirler. Yukarıda sayılan sebeplerden dolayı kullanılmayan toprakların kiralama işlerini yapabilecek bir kuruluşa ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Demiryoluna ait plan ve projelerde Ağrı İli'nin demir yollarından yararlanma olasılığı görülmektedir. İran'la ticari ilişkilerin gelişmesi için Horasan-Ağrı-Doğubayazıt-İran demiryolu inşa edilmesinde büyük fayda sağlanabilir. İran ile dış ticaretin gelişmesi için diğer önemli bir öneri ise lojistik üst kurulmasıdır. Mal tedariklerinde lojistik üstlerin önemi her geçen gün artmaktadır. Gerek demir yolu gerekse lojistik üst İran ile ticarete odaklanmalıdır. Çünkü İran Türkiye nüfusundan daha büyük bir nüfusa sahip ve aynı zamanda İran'ın Batı Dünyası'na açılması bakımından Türkiye en elverişli yerlerden birisi görünmektedir.

Ağrı İli bir tarım bölgesi olarak bilinmektedir. Ancak Ağrı İli'nin durumu tarım için elverişli görülmemektedir. Kış aylarının uzun sürmesi, tarım ürünlerini mayıs ve haziran aylarında dona maruz kalması, büyük baş hayvanların yaklaşık 6 ay içinde beslenmesi Ağrı İli'nin tarım alanında verimli olmasını engelleyen etmenlerdir. Ancak nüfusun büyük çoğunluğunun tarımla uğraşması, mera alanlarının geniş olması ve tarım ürünlerinin değer kazanması tarımın yeni tarım yöntemleri ile devam etmesini gerektirmektedir. Ağrı İli'nde hizmet ve sanayi sektörünün gelişmemesi ve tarım sektörünün ise geleneksel usullerle devam etmesi iş arayanların diğer illere göç etmelerine sebebiyet vermektedir. Ağrı İli'nin sanayi ötesi dönüşümü tarım dışındaki sektörlerde gerçekleştirilmesi zor olacağından tarım toplumu olarak gelenekselden modern yöntemlere geçiş sağlaması daha faydalı olabilir.

Merkezi yönetim, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör çözüm için merkezi yönetim altında bir araya gelmesi ve göçün azaltılması ve yönlendirilmesi için çaba içerisinde bulunması gerekmektedir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün

koordinatörlüğünde plan ve program hazırlanmalı ve diğer kurumlarla beraber yürütülmelidir.

Yukarda sıralanan önerilere ek olarak; Ağrı İli'nde merkezi yönetim, yerel yönetim, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları aşağıda sıralanan önerileri uygulaması, göçü azaltma bakımından faydalı olabilir.

- Ortak iş yapma kültürü oluşturmak için kişileri bilinçlendirilmek,
- Kişilere vasıf kazandırarak kişilerin il içerisinde kalmasını sağlamak,
- Atanmışların kısa sürede tayin olmaması için lojman vermek ve geliştirme ödeneği sağlamak,
- Gelir getirici ağaçlandırma çalışmaları yapmak,
- İnşaat sektörünün gelişimine paralel inşaat yapı malzemesi üretimini artırmak,
- Çiftçiler tarafından üretilen tarım ürünlerine pazar bulunmayı kolaylaştırmak,
- Patates üretiminin yaygınlaşması için teşvik sağlamak,
- Şeker pancarı üretimi için yeterli destek vermek,
- Irmak ve dereleri değerlendirerek balık üretim tesislerini artırmak,
- Endüstri bitkilerinin yetiştirilmesini yaygınlaştırmak ve bu bitkileri işlemeye yönelik sanayii kurmak,
- Sanayide elektrik enerjisi teşviki uygulayarak üretimi teşvik etmek.

Sonuç olarak Ağrı İli'nde göçün sosyo-ekonomik itici sebepleri büyük oranda giderilse bile iklime bağlı göçlerin ve köylerden kentlere doğru yönelen göç akımlarının devam edeceği tahmin edilmektedir. Ancak göçün itici sebepleri azaltılırsa göç hızı yavaşlayabilir. Göçler önlenemez ama yönlendirilebilir. Cazibe merkezleri kurulup göçler cazibe merkezlerine yönlendirilerek göçmenlerin metropollere yönelmesinin önüne geçilebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ABADAN-UNAT, N. (2006), “*Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*”, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ABADAN-UNAT, N. ve R. Keleş, R. Penninx, H. Van Renselaar, L. Van Velzen ve L. Yenisey (1973), “*Göç ve Gelişme: Ululararası İşgücü Göçünün Boğazlayan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin bir Araştırma*”, Ankara.
- AKPINAR, A. (2007), “İsveç’te Yaşayan Türk Kadınlarının Sosyal İlişki Ağları, Evlilik ve Boşanma Durumları”, *Kökler ve Yollar; Türkiye’de Göç Süreçleri*, Derleyen: A. Kaya ve B. Şahin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Sayfa: 335-357.
- AKŞİT, B. (1998), “İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış”, *Türkiye’de İçgöç*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları Sayfa: 22-37.
- BABUŞ, F. (2006), “*Osmanlı’dan Günümüze Etnik ve Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti Uygulamaları*”, Ozan Yayıncılık.
- CASTLES, S., M. J. Miller (2008), “*Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÇAHA, Ö. ve H. Tutar (2013), “*TRA2 Bölgesi’nde Yoğun Kamu Çalışanı Göçü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*”, Serhat Kalkınma Ajansı, Kars.
- DELANEY, C. (1991) “The Seed and the Soil, Gender and Cosmology in Turkish Village Society”, *California: University of California Press* (Türkçesi, Tohum ve Toprak, Türk Köy Toplumunda Cinsiyet ve Kozmoloji, Çev. S. Somuncuoğlu, A. Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- DOĞANAY, F. (1993), “*Kırsal Kalkınma*”, DPT, Ankara.
- DOĞANAY, F. (1993), “*Merkez Köyler*”, Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü Planlama Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- GÜL, A. (2011), “Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Genel Bir Bakış”, *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu*, 157-170.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2008), “*Türkiye’nin Demografik Dönüşümü*”, TNSA-2008.
- İÇDUYGU, A. (2012), “*Kentler ve Göç: Türkiye, İtalya ve İspanya*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kalkınma Merkezi (2006), “*Zorunlu Göç ve Etkileri, Diyarbakır*”, Diyarbakır.

- KAPU, H., A. Karakuş, A. Yüce, A. Aykotalp, D. Özyakışır, S. Yıldız, T.Utkan, Z. Uyanık ve H. Tutar (2012), “*TR2’de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma*”, Serhat İlleri Kalkınma Ajansı.
- KARPAT, K. H. (2010), “*Osmanlı Nüfusu 1830-1914*”, Timaş Yayınları.
- KAYA, A. (2012), “Tarihsel Süreçleriyle Türkiye’nin Demografik Yapısı ve İçgöç: Paranın Götürdüğü Yere Git”, *Türkiye’de İçgöçün Sosyo-Ekonomik Sonuçları ve Adana Özelinde Değerlendirilmesi Sempozyumu*, İktisadi Araştırmalar Vakfı ve Yüreğir Belediyesi, Adana.
- KESER, İ. (2011), “*Göç ve Zor: Diyarbakır Örneğinde Göç ve Zorunlu Göç*”, Ütopya Yayınevi.
- KISACIK, T. (2012), “Adana’da Göç Olgusu”, *Türkiye’de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Sonuçları ve Adana Özelinde Değerlendirilmesi Sempozyumu*, İktisadi Araştırmalar Vakfı ve Yüreğir Belediyesi, Adana.
- KOCAMAN, T. (2008), “*Türkiye’de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri*”, Devlet Planlama Teşkilatı.
- KONGAR, E. (2007), “*Tarihimizle Yüzleşmek*”, Remzi Kitapevi.
- KOŞAR-AKÇAPAR, Ş. (2007), “Batı Avrupa’da Yaşayan Türk İthal Gelinler ve Entegrasyon Sorunları: Belçika Örneği”, *Kökler ve Yollar; Türkiye’de Göç Süreçleri*, Derleyen: A. Kaya ve B. Şahin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Sayfa: 401-420.
- KURBAN, D., M. Yeğen, V. Ladisch, R. Duthie (2012), “*Adaletin Kıyısında: ‘Zorunlu’ Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler 5233 sayılı Tazminat Yasası’nın bir Değerlendirmesi – Van Örneği*”, TESEV Yayınları.
- KURBAN, Dilek, D.Yükseker, A.B. Çelik, T. Ünalan ve A. T. Aker (2008), “*Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*”, TESEV Yayınları.
- LARRİSON, J. S., M. Murrugarra ve Edmundo (2010), “*Migration and Poverty : Towards Better Migration Opportunities for the Poor*”, World Bank Publications.
- NOHL, A.M., K. Schittenhelm, O. Schmidtke, A. Weir (2011), “*Göç ve Kültürel Sermaye*”, Çeviren: T. Noyan, Kitap Yayınevi.
- OBERAI, A. S. (1990), “*Migration, Urbanisation and Development*”, Geneva.
- ÖZER, A. (2012), “Göç Hareketlerinin Kentleşmeye ve Yerel Yönetimlere Etkilerinin Değerlendirilmesi”, *Türkiye’de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Sonuçları ve Adana Özelinde Değerlendirilmesi Sempozyumu*, İktisadi Araştırmalar Vakfı ve Yüreğir Belediyesi, Adana.

- PARNWELL, M. (1993), “*Population Movements and the Third World*”, Routledge New York.
- PUSCH, B., T. Wilkoszewski (2010), “*Türkiye’ye Uluslararası Göç*”, Kitap Yayınevi.
- SARAÇ, H. (1997), “*İslam’da Nüfus Politikası*”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TANÖR, B. (2009), “*Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*”, YKY.
- TÜMERTEKİN, E. (1984), “*Ekonomik Coğrafya*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, No: 2926.
- Uluslararası Göç Örgütü (2009), “*Uluslararası Göç Hukuku; Göç Terimleri Sözlüğü*”, Tercüme Editörü: B. Çiçekli.
- VERGİN, N. (2010), “*Siyasetin Sosyolojisi; Kavramlar, Tanımlar ve Yaklaşımlar*” Doğan Kitap, 7. Baskı, İstanbul.
- WILPERT, C. (2007), “*Göçte Cinsiyet ve İstihdam*”, *Kökler ve Yollar; Türkiye’de Göç Süreçleri*, Derleyen: A. Kaya ve B.Şahin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Sayfa: 159-184.

Sürelî Yayınlar

- ACKAH, C.ve D. Medvedev (2010), “*Internal Migration in Ghana: Determinants and Welfare Impacts*”, *Policy Research Working Paper 5273*, The World Bank, AfricaRegion, West Africa Poverty Reduction and Economic Management, Unit April 6.
- AÇIKGÖZ, Ö. (2007), “*Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi*”,*Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 35.
- AKAY, A., A. Constant ve C. Giulietti (2014), “*The Impact of Immigration on the Well-being of Natives*”, *Journal of Economic Behavior & Organization* Volume: 103, 2014, Pages: 72–92,
- AKPINAR, T. (2011), “*Uluslararası Kaçak İşgücüne Göçlerine Yönelik Politikalar*”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 2011/3.
- AKTAŞ, E., A. Aka, M. C. Demir, K. Fırat (2012), “*Türkiye’de Hemşeri Derneklerinin Kırsal Yapıdaki Rolü*”, *Mülkiye Dergisi* 36(3), 101-132.
- BAHAR, O., F. Korkmaz-Bingöl (2010), “*Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri*”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Y.2010, C.15, S.2, S.43-61.
- BAŞEL, H. (2007), “*Türkiye’de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri*”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:53.

- BAŞEL, H. (2009), “Sivas’tan Göç ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nedenleri -I”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:56.
- BEALS, R.E. (1967), “Rationality and Migration in Ghana”, *The Review of Economics and Statistics*, 49(4).
- BELL, M. (2002),“Cross-National Comparison of Internal Migration: Issues and Measures”, *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (Statistics in Society)*, 165(3).
- BRAUN, S. ve M. Kvasnicka (2014), “Immigration and Structural Change: Evidence from Post-War Germany”, *Journal of International Economics*, Volume 93, Issue 2, July 2014, Pages 253–269, DOI: 10.1016/j.jinteco.2014.03.006.
- BULUNMAZ, B. (2011), “Otomotiv Sektöründe Sosyal Medyanın Kullanımı ve Fiat Örneği”, *Global Media Journal Turkish Edition* , Sayı:2011; 2(3), Sayfa: 19-50.
- BÜLBÜL, S. ve A. KÖSE (2010), “Türkiye’de Bölgeler Arası İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi ile İncelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt No:39, Sayı No:1, Sayfa: 75-94.
- CEYLAN, Y. (2012), “Zorunlu Göç ve Suç İlişkisi (Muş İli Örneği)”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 32.
- COLE, W.E. ve R.D. Sanders (1985), “Internal Migration and Urban Employment in the Third World”, *The American Economic Review*, 75(3).
- CONNELL, J. (2014), “The Two Cultures of Health Worker Migration: A Pacific Perspective”, *Social Science & Medicine*, Volume 116, Pages 73–81.
- ÇAĞLAYAN, S. (2006), “Göç Kuramları Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz Dönemi, Sayı:17.
- ÇAKIR, S. (2011), “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*.
- ÇELİK, F. (2005), “İçgöçler: Teorik Bir Analiz”, *Ç.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı:2, Sayfa: 167-184.
- ÇİFTÇİ, M. (2010), “1995-2000 Dönemi İç Göç Hareketlerinde Emegın Varış Yerlerindeki Çekim Türlerine Göre Mukayeseli Duyarlılık Düzeyleri”, *Çalışma ve Toplum*, 2010/1, 277-292.
- ÇOLAKOĞLU, E. (2007), “Kırsal Kalkınma Problemine Bir Çözüm Arayışı Olarak Köy-Kent Projesi”, *ZKÜ, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, Ss: 187-202.
- DOĞAN, M., Y. Akan ve E. Oktay (2006), “Şehirlerarası Ulaşım Talebini Etkileyen Faktörlerin Analizi: Atatürk Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 1.

- DOH, R. (1984),“Inter-Provincial Migration in Turkey and its Socio-Economic Background: A Correlation Analysis”, *Nüfus Bilim Dergisi*, 66.
- ERKAN, R. ve D. Aydın (2010), “Güneydoğu Anadolu Bölgesi İllerinde Bölge İçi ve Bölge Dışı Göç Eğilimleri”, *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, Temmuz-Ağustos-Eylül, Cilt 6, Sayı 22, Ankara.
- ERKAN, R. ve M. Bağlı (2005), “Göç ve Yoksulluk Alanlarında Kentle Bütünleşme Eğilimi: Diyarbakır Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:22, Sayı:1 s.105-124.
- ERMAN, T. (1996), “Kentteki Göçmenin Bakış Açısından Kent/Köy Kimliği “Niçin Köylüyüz Hala”, *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, S:1.
- ES, M. (2008a), “Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri I”, *Yerel Siyaset Dergisi*, Haziran, Sayı: 30.
- ES, M. (2008b), “Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri II”*Yerel Siyaset Dergisi*, Temmuz, Sayı: 31.
- FARRÉ, L. ve F. Fasani (2013), “Media Exposure and Internal Migration — Evidence from Indonesia”, *Journal of Development Economics*, Volume 102, May 2013, Pages 48–61,
- GEZGİN, M. F. (1991), “İşgücü Göçü Teorileri”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı:23, İstanbul Üniversitesi.
- GİMBA, Z. ve M. G. Kumshe (2011), “Causes And Effects Of Rural-Urban Mig-ration in Borno State: A Case Study Of Maiduguri Metropolis”, *Asian Journal of Business and Management Sciences*, 1(1).
- GÜREŞÇİ, E. (2010), “Türkiye’de Kentten Köye Göç Olgusu”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Sayı: 11 (1) 2010, Sayfa: 77-86.
- JONGERDEN, J. (2001), “Resettlement and Reconstruction of Identity: The Case of the Kurds in Turkey”, *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, No. 1, September, Page: 80-86.
- KARABULUT, K. ve D. POLAT (2007), “Türkiye’de Yaşanan Göç Olgusu Üzerine Bir Alt Bölge Uygulaması”, 8. *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, İnönü Üniversitesi.
- KARAGÖZ, K. (2011), “Göç-Ticaret İlişkisi: Panel Çekim Modeli” *Sosyo-Ekonomi Dergisi*.
- KEYDER, Ç. (1983), “The Cycle of Sharecropping and the Consolidation of Small Peasant Ownership, in Turkey”, *Journal of Peasant Studies*, Vol. X, No: 2-3:130-145.

- KISAKÜREK, M. A. (2009), “Avrupa Birliği Perspektifi ve Türkiye’de Eğitim”, *Türkiye Özel Okullar Birliği Dergisi*.
- LEE S. E. (1966), “The Theory of Migration”, *Demography*, Cilt: 3, Sayı: 1.
- LORDOĞLU, K., M. Aslan (2012), “Türkiye İşgücü Piyasasında Etnik Bir Ayrımcılık Var mıdır?”, *Çalışma ve Toplum*, 2012/2.
- NEWMAN, A.R. (1981), “A Test of the Okun-Richardson Model of Internal Migration”, *Economic Development and Cultural Change*, 29(2).
- PARRADO,E. A. ve W. Kandel (2011), “Industrial Change, Hispanic Immigration, and the Internal Migration of Low-skilled Native Male Workers in the United States, 1995–2000”, *Social Science Research*, Volume 40, Issue 2, March 2011, Pages 626–640, DOI: 10.1016/j.ssresearch.2010.11.001.,(09.07.2014).
- PAZARLIOĞLU, V. (2007), “İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi” *Yöntem ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1.
- PİSSARİDES, C.A. ve J. Wadsworth (1989), “Unemployment and the Inter-Regional Mobility of Labour”, *The Economic Journal*.
- ROGERS, A. (1967), “A Regression Analysis of Interregional Migration in California”, *The Review of Economics and Statistics*, 49(2).
- ŞAHBAZ, R. P. ve S. Yüksel (2008), “Türkiye’de Ulaştırma Aracı Seçiminde Etkili Olan Etkenler ve Demiryollarının Rekabet Edebilirliği”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Yaz-2008, Cilt:7 Sayfa: 197-211.
- ŞAHİN, H. (2014), “Ağrı İli’ndeki Göçlerin Yönlendirilmesinde Kamu Yatırımları ve Yatırım Teşvik Belgelerinin Önemi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 46.
- TOP, M. (2006), “Sağlık Hizmetlerinde Önceliklerin Belirlenmesi: Türkiye’de Öncelik Belirleme Sürecinde Rol Alan Tarafların Görüşleri ve Sağlık Politikalarına İlişkin Değerlendirmeleri”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1.
- ÜÇDOĞRUK, Ş. (2002), “İzmir’deki İç Göç Hareketlerinin Çok Durumlu Lokit Teknikle İncelenmesi”, *D.E.Ü., İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:17, Sayı:1, s.157-183.
- YAKAR, M. (2012), “Türkiye’de İç Göçlerin İlçelere Göre Mekânsal Analizi: 1995-2000 Dönemi” *Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, Yıl:2012.
- YENİGÜL, S. B.(2005), “Göçün Kent Mekanı Üzerine Etkileri”, *G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi*, Sayı: 18(2), Sayfa: 273-288.
- YILMAZ, C. (2009), “Türkiye’de Kırdan Kente Göç Sürecinde Etkili Olan Faktörlerden Biri: Evlilik Yoluyla Göç”, *Eastern Geographical Review*, Sayı: 21.

- YILMAZ, N. (2009), “Ekonomik Krizin Etkisiyle İstanbul’dan Tersine Göç Eden Ailelerin Toplumsal Özellikleri ve Beklentileri Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 1.
- YÜCEL, D. (2011), “Türkiye’de Yoksulluk Sorunu ve Kamu Sosyal Transfer Harcamalarının Yoksulluğa Etkileri Üzerine Bir Araştırma”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2011, Cilt: 13, Sayı: 2 Sayfa: 383-402.
- YÜCEOL, H. M. (2011), “Türkiye’de İller Arası İşsizlik Oranı Farklılıkları, Göç ve Ekonomik Kalkınma”, *Sosyo-Ekonomi Dergisi*.
- YÜCEŞAHİN, M. M.ve E. M.Özgür (2006), “Türkiye’nin Güney Doğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekânsal Örüntü”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Sayı: 2006/4(2), Sayfa: 15-35.
- YÜRÜDÜR, E. (2008), “Koyunluhisar (Sivas) İlçesinde Göç Hareketleri”, *Eastern Geographical Review*, Sayı: 20.
- ZIRHLIOĞLU, G. (2010), “İç Göçün Van’ın Tarımı Üzerindeki Etkileri”, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Tarım-Bilim Dergisi*.

Raporlar

- Ağrı Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü (2012), “Ağrı İli İşgücü Piyasası Analizi”, Ağrı Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, Serhat İleri Kalkınma Ajansı ve Kalkınma Bakanlığı.
- Ağrı Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü (2014), “Ağrı İl Çevre Durum Raporu”.
- Ağrı İl Özel İdaresi (2014), “Faaliyet Raporu 2013”, <http://www.agriilozelidaresi.gov.tr/index.php?page=raporlar&op=arg&id=1&title=Faaliyet-Raporu>, (10.03.2015).
- Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2014), “81 İl Sanayi Durum Raporu, 2013”, Sanayi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- ÇALIŞKAN, U., C. Kurğa, G. Elyıldırım, M. Sarışen, S.Sallan, M. A. Yeşil ve Ş. Bektaş (2013), “TRA2 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı” Serhat Kalkınma Ajansı.
- Devlet Su İşleri (2014), “Haritalı İstatistik Bülteni 2013”, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). “2012 Yılı Yatırım Programı; Kamu Yatırımlarının İllere Göre Dağılımı”, Ankara.
- Kara Yolları Genel Müdürlüğü (2014), “Devlet ve İl Yolları Envanteri”, Karayolları İstatistikleri.

Koç Üniversitesi, Göç Araştırmaları Programı (2009), “*Türkiye’den Yurtdışına Yönelen Göç Hareketleri Üzerine Brifing*”, No:2-2009.

KURĞA, C. ve M. Erdal (2014), “*Ağrı İli’nin Organik Tarım ve Hayvancılık Raporu*” Serhat İlleri Kalkınma Ajansı.

KURĞA, C., E. Bektaş, G. Elyıldırım, M. Erdal ve M. Sarışen (2013), “*Ağrı’nın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*”, Serhat Kalkınma Ajansı.

Milli Eğitim Bakanlığı (2014), “*Milli Eğitim İstatistikleri; Örgün Eğitim 2013-14*”, Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Sağlık Bakanlığı (2012), “*Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2012*”, Sağlık Bakanlığı, Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü.

Sağlık Bakanlığı (2014), “*Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2013*”, Sağlık Bakanlığı, Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü.

Serhat Kalkınma Ajansı (2011), “*Serhat Bölgesinde Lojistik Vadi İmkânı*” Serhat Kalkınma Ajansı

Serhat Kalkınma Ajansı (2013), “*Ağrı’nın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*”, Serhat Kalkınma Ajansı, Ağrı Yatırım Destek Ofisi.

TUTAR, H., E. Demir, G. Elyıldırım, İ. Boztemir ve M. Sarışen (2012), “*Kars’ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*”, Serhat İlleri Kalkınma Ajansı.

Türkiye İstatistik Kurumu (2013), “*Seçilmiş Göstergelerle Ağrı*”, Ankara.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2014), “*Türkiye Sivil Havacılık Meclisi Sektör Raporu*”.Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını.

Tezler

AKKUZU, İ. (2009), “*Uluslar Arası Emek Hareketleri (Göçü) ve Türkiye Üzerine Bir Deneme*”,Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi,İstanbul.

AKPINAR, T.(2009), “*Türkiye’ye Yönelik Düzensiz Göçler ve Göçmenlerin İnşaat Sektöründe Enformel İstihdamı*”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara

BAŞEL, H. (2003) “*Sosyal Politika Açısından İç Göçler: Sivas’tan İstanbul’a Göç Örneği*”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

CİĞERCİ-ULUKAN, N. (2008), “*Göçmenler ve İşgücü Yapısı: Bursa’da Bulgaristan Göçmenleri Örneği*”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

- ÇİFTÇİ, M. (2011), “*Bölgeler Arası Eşitsizlik Perspektifiyle İçgöç-Sosyoekonomik Gelişmişlik Göstergesi ve Türkiye Örneği*”, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- GÜNŞEN, H. B. (2012), “*Orman Köylerinde İç Göçleri Etkileyen Faktörler (Bartın-Kastamonu Örneği)*”, Bartın Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bartın.
- İNCE, G. (2010), “*Tarımdan Sanayiye Geçiş Sürecinde Trakya Alt Bölgesinde Göç: Çerkezköy Örneği*”, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tekirdağ
- KANDEMİR, O. (2010), “*İktisadi Gelişme Sürecinde Göç Olgusu: Türkiye Örneği*”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- KAYA, F. (2001), “*Ağrı Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü*”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- KOYUNCU, A. (2011), “*1980’den Sonra Göç Edenleri Tutunma Yolları: Konya Örneği*”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- ÖZYAKIŞIR, D. (2012), “*İç Göç Hareketleri ve Geriye (Tersine) Göçün Belirleyicileri: TRA2 Bölgesinden (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) İstanbul’a Gerçekleşen Göç Üzerine Bir Saha Araştırması*”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.
- SARAÇLI, M. (2010), “*Uluslararası Hukukta Yerinden Edilmiş Kişiler*”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- TUĞ, Ş. (1994) “*İkizdere İlçesi’nde Emek Piyasasının Yapısı ve Göçle İlişkileri*”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- YAKAR, M. (2009), “*Emirdağ İlçesi Kırsalında Göçün Etkileri, Sorunları ve Çözün Önerileri*”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon.
- YULAFÇI, A. (2014), “*Samsun İlinde Kırsal Göçün Sebepleri ve Tarıma Etkileri*”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat.

İnternet

- Ağrı Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2014), “Ağrı İli Tarihi”<http://www.agrikulturturizm.gov.tr/>, (19.04.2015).
- Ağrı Valiliği (2014), “Ağrı’nın Tarihi ve Coğrafi Durumu”.[http://www.agri.gov.tr/ilin-tarihi\(10.08.2015\)](http://www.agri.gov.tr/ilin-tarihi(10.08.2015)).

- Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü (2014), “Havaalanları”, <http://www.dhmi.gov.tr/havaalanlari.aspx>, (10.07.2015).
- Devlet Personel Başkanlığı (2014) “İllere Göre Devlet Personeli Sayıları”, <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/kamu-personeli-istatistikleri>, (12.04.2015).
- Doğan Haber Ajansı (2014), “Ağrılı Dağcılar Kösedag’a Tırmandı”. http://www.dha.com.tr/agrili-dagcilar-kosedaga-tirmandi_697509.html, (10.04.2015).
- Dünya Bankası (2010), “Dünyada Göç: Göç ve Para Transferleri”, <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSP/ECTS/0,,contentMDK:21352016~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>, (01.12.2013).
- Dünya Bankası (2013), “Dünyada Göç: Göç ve Para Transferleri”, <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSP/ECTS/0,,contentMDK:22759429~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>, (21.12.2014).
- Ekonomi Bakanlığı (2015), “Yatırım Teşvik İstatistikleri” http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/yatirim/istatistiklerYayinlar?_afzLoop=532435902345627&_afzWindowMode=0&_afzWindowId=null#!%40%40%3F_afzWindowId%3Dnull%26_afzLoop%3D532435902345627%26_afzWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dr4pwgcoar_118(05.06.2015).
- GUY, A. (2011), “*Migration: Changing World*”, London: Pluto Press, <http://site.ebrary.com/lib/agri/docDetail.action?docID=10516080&p00=migration>
- İÇDUYGU, A., İ. Sirkeci ve İ. Aydingün (1998), “*Türkiye’de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi*”, sayfa: 207-244 http://www.migrationletters.com/sirkeci/Icduygu_Sirkeci_Aydingun_1998_turkiyede_icgoc.pdf
- İller İdaresi Genel Müdürlüğü (2014), “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi”, <http://www.illeridaresi.gov.tr/iller/default.aspx>, (01.03.2015).
- İller İdaresi Genel Müdürlüğü (2014), “Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması”, <http://www.illeridaresi.gov.tr/iller/default.aspx>, (11.02.2015).
- Kalkınma Bakanlığı (2013), “Kamu Yatırım Programı” <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KamuYatirimProgramlari.aspx>, (01.02.2014).
- Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (2014), “Köy Sayıları”, http://www.migm.gov.tr/Istatistik/İllerin_Koy_Sayilari.pdf, (11.02.2015).

- Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (2014), “KÖYDES Projesi Envanteri”,<http://www.migm.gov.tr/Koydes.aspx> , (01.02.2015).
- Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (2014), “Kürt Meselesi”,<http://setav.org/tr/kurt-meselesi/zaman-cizelgesi/5631>, (23.04.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi”
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>, (19.05.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “ Bölgesel Gayri Safi Katma Değer Tabloları”
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/medas/?kn=116&locale=tr>, (22.04.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “Aile yapısı”,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/aileyapidagitimapp/aileyapi.zul>, (18.06.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “Belediye Atık Su İstatistikleri”,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/cevredagitimapp/belediyeatiksuzul>, (13.05.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “Bitkisel Üretim İstatistikleri”,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul>, (11.04.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “Ceza İnfaz Kurumuna Giren Hükümlü İstatistikleri”
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/girenhukumluapp/girenhukumlu.zul>, (08.03.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “Dış Ticaret İstatistikleri”,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (23.07.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “Doğum İstatistikleri”,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/demografiapp/dogum.zul>, (15.04.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “Genel Nüfus Sayımları”
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>, (21.06.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “Hayvancılık İstatistikleri”,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/hayvancilikapp/hayvancilik.zul>, (11.04.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “İllere Göre Gayri Safi Yurt İçi Hasıla”,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/medas/?kn=116&locale=tr>, (01.05.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “İşgücü İstatistikleri”,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/iscucuapp/iscucu.zul>, (03.07.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “Tarımsal Alet ve Makineler”,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/bitkiselapp/tarimalet.zul>, (09.06.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “Ülke İçi Göç İstatistikleri”,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>, (05.06.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2015), “Yaşam Memnuniyeti”,
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/medas/?kn=100&locale=tr>, (01.06.2015).

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Bilgi İşlem Daire Başkanlığı (2014), “Şeker Fabrikaları İstatistikleri”,<http://www.turkseker.gov.tr/PersonelSekersatisEkimUretim.aspx>, (09.03.2015).

EKLER

EK 1: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması

TRA	TRA1: Erzurum, Erzincan, Bayburt
	TRA2: Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB	TRB1: Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
	TRB2: Van, Muş, Bitlis, Hakkari
TRC	TRC1: Gaziantep, Adıyaman, Kilis
	TRC2: Şanlıurfa, Diyarbakır
	TRC3: Mardin, Batman, Şırnak, Siirt
TR1	TR10: İstanbul
TR2	TR21: Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
	TR22: Balıkesir, Çanakkale
TR3	TR31: İzmir
	TR32: Aydın, Denizli, Muğla,
	TR33: Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak
TR4	TR41: Bursa, Eskişehir, Bilecik
	TR42: Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR5	TR51: Ankara,
	TR52: Konya, Karaman
TR6	TR61: Antalya, Isparta, Burdur
	TR62: Adana, Mersin
	TR63: Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR7	TR71: Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
	TR72: Kayseri, Sivas, Yozgat
TR8	TR81: Zonguldak, Karabük, Bartın
	TR82: Kastamonu, Çankırı, Sinop
	TR83: Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR9	TR90: Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin Gümüşhane

ÖZGEÇMİŞ

Erzurum Oltu İlçesi'nin İnanmış Köyü'nde doğdu. İlkokul tahsilini köyünde, ortaokul ve lise tahsilini Erzurum İmam-Hatip Lisesi'nde tamamladı. Sakarya Üniversitesi, Sapanca Meslek Yüksek Okulu, Turizm ve Otelcilik Bölümü'nde ön lisans, Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde lisans, Sakarya Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde yüksek lisans ve doktora öğrenimi gördü. Çeşitli özel sektör firmalarında çalıştıktan sonra 2011 yılında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak işe başladı ve halen aynı kurumda iş hayatına devam etmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.